

START-UP ACADEMY

СЪВМЕСТЕН ДОКЛАД ОТ ПРОУЧВАНЕ НА МЛАДЕЖКОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ЦЕЛЕВИЯ ТРАНСГРАНИЧЕН РЕГИОН

Област Благоевград, България и Югоизточен планов регион, Македония

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ

Този доклад е изработен в рамките на проект „Повишаване на потенциала за предприемачество и перспективите за заетост на младите хора чрез изграждане на капацитет и работа в мрежа” (Start-up Academy България - Македония), който се осъществява с финансовата подкрепа на Европейския съюз чрез ИНТЕРРЕГ – ИПП програма за трансгранично сътрудничество България –Македония 2014 - 2020, ССИ 2014ТС16I5СВ006.

Съдържанието и информацията, поместени в него, са отговорност на организациите, които изпълняват проекта и по никакъв начин не отразява позицията на Европейския съюз или на Управляващия орган на програмата.

16 юли 2017 г.

Сдружение Туристически съюз – Струмица

**START-UP
ACADEMY**

Bulgaria - Macedonia

ПРОЕКТ

**Повишаване на потенциала за
предприемачество и перспективите за заетост
на младите хора чрез изграждане на
капацитет и работа в мрежа
(Start-Up Academy Bulgaria - Macedonia)**

Референтен номер. CB006.1.31.018

ПРОЕКТНИ ПАРТНЬОРИ

**ТУРИСТИЧКИ
СОЈУЗ
СТРУМИЦА**

Сдружение Туристически съюз Струмица
(Водещ партньор)

Сдружение Бизнес информационен и
консултантски център – Сандански
(Проектен партньор)

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ

Този проект е съфинансиран от Европейския съюз чрез ИНТЕРРЕГ - ИПП
Програма за трансгранично сътрудничество България – Македония

Съдържание

Съдържание	2
Резюме.....	4
1. Въведение	11
2. Методология на изследването	11
3. Кабинетно изследване	13
3.1 Въведение	13
3.2 Общо описание и определения за младежко предприемачество	13
3.2.1 Определение за „предприемач“	13
3.2.2 Определение за „предприемачество“	15
3.2.3 Определения за различните видове „предприемачи“	16
3.2.4 Определение за „млад човек“	16
3.2.5 Определение за „младежко предприемачество“	17
3.3 Кратък преглед на икономическата обстановка в България и Македония.....	18
3.4 Развитие на младежкото предприемачество в България и Македония	22
3.5 Тенденции в развитието на младежкото предприемачество в целевия трансграничен регион (област Благоевград в България и Югоизточен планов регион в Македония)	27
3.6 Политики и стратегически документи в сферата на младежката заетост, младежкото предприемачество и иновациите в България и Македония	32
3.6.1. Политики и стратегически документи в сферата на младежката заетост, младежкото предприемачество и иновациите в България	32
3.6.2. Политики и стратегически документи в областта на младежката заетост, младежкото предприемачество и иновациите в Македония	37
3.7 Образование по предприемачество в целевия трансграничен регион	41
3.7.1. Предприемаческо образование в Македония	41
3.7.2. Предприемаческо образование в България	42
3.8 Механизми за подкрепа и налично финансиране за развитие на младежкото предприемачество в трансграничния регион	44
3.8.1. Механизми за подкрепа и налични финансови инструменти в България	44
3.8.2. Механизми за подкрепа и налични финансови инструменти в Македония	48
3.9 Съществуващи организации и успешни инициативи/проекти в областта на младежкото предприемачество в трансграничния регион	53
3.9.1. Успешни инициативи и проекти в България	53

3.9.2. Съществуващи организации в България.....	56
3.9.3. Успешни инициативи и проекти в Македония	58
3.9.4. Съществуващи организации в Македония.....	59
3.10 SWOT Анализ.....	63
3.11 Препоръки от кабинетното изследване	66
3.12. Библиография, използвана за кабинетното изследване	69
4. Резултати от проучването в България и Македония	71
4.1. Онлайн проучване	71
4.2. Интервюта с представители на целевите групи.....	87
4.2.1. Въведение	87
4.2.2. Настоящи условия за развитие на младежкото предприемачество в трансграничния регион	88
4.2.3. Услуги за обучение и подкрепа на младите хора в целевия трансграничен регион ..	94
4.2.4. Финансиране за младежки инициативи в целевия трансграничен регион	97
4.2.5. Успешни проекти и инициативи в сферата на младежкото предприемачество	99
5. Приложения	103
Приложение 1: Въпросник за онлайн проучване (на Македонски език)	104
Приложение 2: Въпросник за интервюта с представители на целевите групи (на Македонски език)	112
Приложение 3: Въпросник за онлайн проучване (на Български език)	119
Приложение 4: Въпросник за интервюта с представители на целевите групи (на Български език)	127

Резюме

Настоящият съвместен доклад за младежката предприемаческа среда в целевия трансграничен регион (Област Благоевград, България и Югоизточен планов регион, Македония) обобщава работата от проучването, проведено от външни експерти, наети от водещия партньор по проекта сдружение Туристически съюз – Струмица и проектния партньор сдружение Бизнес информационен и консултантски център – Сандански в рамките на дейност 3 „Изследване и анализ на съществуващата среда в трансграничния регион във връзка с развитието на младежкото предприемачество“ на проект „Повишаване на потенциала за предприемачество и перспективите за заетост на младите хора чрез изграждане на капацитет и работа в мрежа (Start-Up Academy България - Македония)” с реф. номер CB006.1.31.018.

В резултат на проучването бяха изготвени два специфични за всяка страна доклади за развитието на младежкото предприемачество – съответно за област Благоевград в България и Югоизточен планов регион в Македония.

Настоящият съвместен доклад обобщава резултатите от изследването в двете държави. Резултатите от проучването на съществуващата среда в целевата трансгранична област във връзка с развитие на младежкото предприемачество осигурява информация, която позволява на проектните партньори и външни консултанти по-лесно да идентифицират допълнителните подкрепящи услуги, които ще бъдат реализирани в рамките на богатата и разнообразна работна програма на проекта. Освен това, резултатите от проучването допринасят за по-доброто разбиране на специфичните нужди на младите хора (например, необходимост от обучителни инициативи), финансиране и подкрепящи инструменти, успешни проекти и инициативи в подкрепа на младежкото предприемачество и др.

Изследването бе проведено в периода февруари – май 2017 г. в няколко различни етапа – кабинетно изследване, онлайн проучване и интервюта с представители на целевите групи (млади хора, младежки НПО, бизнес подпомагащи организации, заинтересовани страни и политици, доставчици на професионално обучение, образователни институции, университети и др.) от целевия трансграничен регион.

Много млади хора се сблъскват по различни начини с дискриминация на пазара на труда, което от своя страна определя високия процент на миграция сред младежите, изтичането на мозъци и отрицателните тенденции, свързани със застаряващото население в трансграничния регион. Липсата на жизнен опит у младите предприемачи, наред с някои недостатъци, свързани с тяхната образователната и социална среда, определя до голяма степен липсата на квалификация и опит, както и недостатъчния им капацитет за сътрудничество и развитие.

Навременното справяне с тези предизвикателства ще има дългосрочен ефект и ще положи основите на изграждането на приобщаваща среда за младите предприемачи и бизнес ентусиасти. Необходими са целенасочени усилия за справяне с младежката безработица и насърчаване на младежкото предприемачество във всички етапи на икономическия живот.

Целевата група на този проект са млади хора на възраст 15 – 29 години, които имат интерес и са мотивирани да стартират бизнес или да станат самостоятелно заети.

Процентът на безработните младежи на възраст 15 – 29 г. в Македония е 42.5%. Младите хора в страната се изправят пред трудния преход от училище към пазар на труда. Средното време за осъществяване на прехода от завършване към намирането на работа е 6 години. Едва 40% от младите хора в Македония успяват да си намерят работа в рамките на 1 – 3 години след като завършат. За разлика от други държави, в Македония са регистрирани много малко предприемачи на възраст 18 – 24 години.

Според данни на Националния статистически институт в България, процентът на безработица за 2016 в България за младежи на възраст 15 – 24 години е 17.2 %, а за онези на възраст 15 – 29 години е 12.2%. В националния доклад за България за 2016 г., ЕК акцентира върху важноста от подобряване на прехода от образование към заетост, тъй като почти $\frac{3}{4}$ от младите хора, които не са в образование или заетост, са неактивни.

Младежкото предприемачество и заетост са в основата на много стратегически документи, съставени във всяка от двете страни, за да се координират и насочат усилията на националните и регионални власти към създаването на икономическа и социална среда, която е благоприятна и подкрепяща за младите хора, които искат да основат бизнес и да поемат по изпълнения с приключения път на предприемачеството.

Главният стратегически документ в България е Националната стратегия за младежта (2010-2020). Той има девет стратегически цели, в чиято основа стои справянето с различни проблеми свързани с развитието на младите хора като кариерни възможности, достъп до информация, социално включване, превенция на престъпността, доброволчество, межкултурен и международен диалог. Като страна-членка на ЕС, България се придържа стриктно към изпълнението на Гаранцията за младежта, която има за цел да гарантира, че всички млади хора до 25 години получават качествени предложения за работа, продължаващо образование, чиракуване или стаж в период от 4 месеца след като са останали безработни или са напуснали формалното си образование.

Главният стратегически документ в Македония е Стратегията за младежта на Република Македония 2016-2025 с 4 приоритета и 9 ключови области, една от които е „Заетост и подкрепа преди заетост“.

Днес, всички ученици от началните и средни училища в Македония получават образование по предприемачество. Всяка една година от петгодишната иновационна и предприемаческа програма има конкретна цел. През първата година, например, учениците трябва да организират събитие, демонстриращо икономическите възможности, които са успели да открият в Македония и извън нея. През втората година на средното си образование учениците трябва да създадат бизнес проект, имащ отношение към световните икономически възможности, които те са открили, а през последната година, от учениците се иска да приложат всичко, научено до този момента, за да създадат фирма.

Новите програми се изпълняват от септември 2015 г. Изготвени са нови учебници, а от 1500 до 2000 начални и средни учители са обучени по новите програми с продължителност на курса от юни до октомври 2015 г. Повече от 2000 учители от всички начални и средни училища в страната преминават от 2 до 5 дни обучение по теми, свързани с иновации и предприемачество през 2016 и 2017 г.

През 2011, Националният център за развитие на иновациите и предприемаческото образование създава Националната мрежа за учители по предприемачество. При повторно оценяване през 2012 г. се оказва, че програмата е била полезна на 70% от учениците, началните и средни учители.

Настоящата образователна обстановка в региона на Благоевград е благоприятна и предоставя висококачествени теоретични знания и основни ориентири за следдипломни алтернативи по отношение на възможностите за кариера и стартиране на бизнес. Въпреки това, понастоящем практическият аспект и посоката на образованието са все още не добре дефинирани или напълно липсват. Образованието по предприемачество за младите хора в региона се организира и предоставя в средните училища, университетите, както и външно, от бизнес подкрепящи или други неправителствени организации. Часовете по предприемачество в средните училища са недостатъчни в сравнение с другите предмети (например, един час седмично или само 52 учебни часа на година), което води до влошаване качеството на предоставяното образование и пропускане на важен материал. За да се компенсират тези дефицити, в много средни училища часовете по предприемачество допълнително се подкрепят от множество извънкласни дейности, като създаването на виртуални фирми, участие в предприемачески състезания и инициативи, организиране на много практически игри, симулиране на реален бизнес, сътрудничество с бизнес подпомагащи организации и други НПО, и т. н. Въпреки това, по-голямата част от висококачествените и интересни обучения за предприемачи и млади хора се провеждат в големите градове като София и Пловдив (извън целевия трансграничен регион).

Второто най-голямо препятствие за предприемачите в България е достъпът до финансиране. Това се дължи на няколко основни факта, като бедната финансова култура на начинаещите предприемачи, липсата на достатъчно средства, опитни инвеститори, скептицизъм и негативна нагласа към традиционните източници на финансиране като банките, липсата на критична маса от бизнес ангели, инвеститори и т.н. Личните заеми от приятели, семейство и близки роднини са много популярен и все още най-надеждният източник на финансиране в случай на нужда от начален капитал за стартирането на малък бизнес. Финансовата подкрепа за младежи от държавните институции липсва или се предоставя за неприложими дейности или целеви групи. В момента, най-добре познатият и надежден източник на средства за младежки дейности и предприемачество остава финансирането с произход от Европейския съюз. Най-популярните финансиращи инструменти и грантови схеми, които финансират малкия бизнес и различни младежки дейности са: Оперативна програма (ОП) „Иновации и конкурентоспособност“ 2014-2020 (ОПИК), ОП „Развитие на човешките ресурси“, Програма за развитие на селските райони, Еразъм +, Еразъм за млади предприемачи, и т. н.

Съществуват различни източници на финансиране, които са налични за предприемачите в Република Македония: Фонд за иновации и технологично развитие (ФИТР); Финансиращ инструмент за иновации (IFV), Мрежа на бизнес ангелите в Македония; Програма за самонаемане на Агенцията по заетостта (ESA), и т. н.

Успешни инициативи и проекти в България в сферата на младежкото предприемачество са: Webbit, StartIt Smart, Eleven, LAUNCHub, София Тех Парк, Startup Show, Startup Conference, Български център за предприемачество и т. н. Освен това в целевия трансграничен район са активни следните неправителствени организации: Джуниър Ачийвмънт България, Сдружение Активно българско общество, СНЦ „Каузи и начинания“, Сдружение „С идея за бъдещето – спорт, образование, култура“, Сдружение „Съвремие“, Бизнес инкубатор – Гоце Делчев и т. н.

Някои от по-успешните инициативи и проекти в подкрепа на младежкото предприемачество в Македония включват: Проект „Мрежа за творческо предприемачество“, изпълняван от Фондация за развитие на МСП – Струмица, Център за образование и развитие Seavus, Бизнес симулатор SEDC, Проекти за зелени идеи „Coolinari“ и „Philanthropy“, изпълнявани от Асоциацията за разработване на нови възможности (ARNO), Inovativnost.mk, Акселератор и споделено работно пространство CEED Hub Скопие, i-Lab.mk и т. н. Съществуват няколко организации за подкрепа на младежко предприемачество в целевия трансграничен регион в Македония: Център за развитие на Югоизточен планов регион – Струмица, Бизнес център за подкрепа и консултантски услуги за МСП в рамките на Центъра за развитие на Югоизточен планов регион, Фондация за развитие на МСП – Струмица, Фондация YES, Мрежа за подкрепа на младежкото предприемачество (YES), Асоциация за разработване на нови възможности (ARNO), Инкубатор Seavus, New Man's Бизнес акселератор, SEEU TECHPARK и т. н.

В рамките на цялостния процес на проучване, в периода април – май 2017 г., се проведе онлайн анкетиране на младежи на възраст 15 - 29 години от целевия трансграничен регион. 45 младежи от България и 67 от Македония взеха участие в проучването (112 анкетирани в целия трансграничния регион).

Почти 3/4 от всички участници в допитването от Югоизточния регион в Македония и 65% от тези от Област Благоевград заявяват, че предпочитат да имат собствен бизнес. За 84% от интервюираните от Югоизточния регион основната мотивация е определена от нужда, докато 54% посочват като причина определена възможност. На същото мнение са голяма част от интервюираните експерти от Югоизточния регион на Република Македония. Главната мотивация за стартиране на собствен бизнес в област Благоевград е определена от възползването от дадена възможност, както констатира мнозинството от анкетираните (73%). Интервюираните експерти от област Благоевград изказват обратното мнение и заявяват, че в повечето случаи основната причина за стартиране на собствен бизнес се обуславя от липсата на алтернативи и най-вече от липсата на възможности за намиране на работа. Според мнозинството експерти, участвали в проучването, съществуващата инфраструктура в трансграничния регион е добре развита и напълно достатъчна, за да подпомогне бизнес развитието като цяло. Въпреки това, трансграничният регион не разполага с нужната екосистема в подкрепа на предприемачеството – екосистема, в която всички

институции са свързани помежду си и допринасят за създаването на симбиоза между трите основни стълба - образование, бизнес и НИРД. Експертите считат, че липсват комплексни услуги, които да послужат на младия предприемач в процеса на стартиране и развитие на бизнес. В допълнение, повечето млади хора имат желание да обсъждат идеите си с успешни предприемачи, за предпочитане млади такива (т. нар. ролеви модели). Ето защо, съществуват множество възможности и потенциални пазарни ниши в сферата на развитието на менторските и коучинг услуги.

Участниците в проучването смятат, че възможностите за стартиране на собствен бизнес в трансграничния регион са сравнително добри, което потвърждават и анкетирания експерти. Трите най-важни критерии за започване на собствен бизнес в целевия регион са сходни и в двете държави, но в различен ред и различни проценти – наличието на бизнес идея, начален капитал и адекватни предприемачески знания и умения. Двете основни причини, посочени като основни за незапочването на бизнес, отново са сходни в изследваните региони на двете държави – страх от поемане на риск и липса на средства. Същото твърдение споделят и интервюираните експерти от двете държави. Експертите в България определят липсата на целева финансова и консултантска подкрепа като главна причина тук.

Наблюдават се различия в двата региона по отношение на основните източници на начален капитал. В Югоизточния регион това са държавните субсидии и банковите заеми, а в област Благоевград - лични спестявания и банкови заеми. Много е висок процентът на хората (съответно 84% в Македония и 76% в България) и от двата региона, които не са запознати с възможностите за финансиране на стартиращ бизнес или самостоятелна заетост за млади предприемачи. 82% от анкетирания от област Благоевград и 80% от Югоизточен регион нямат бизнес план, който би им помогнал да реализират бизнес идеите си.

Всички интервюирани експерти от двата региона посочват, че настоящото ниво и изисквания на наличните финансиращи инструменти и механизми не отговарят на нуждите на младите хора, желаещи да станат предприемачи или самостоятелно заети. Като цяло, интервюираните са на мнение, че настоящото ниво на финансова подкрепа може да бъде повишено.

61% от участниците в проучването от област Благоевград в България и 52% от Югоизточен регион в Македония признават, че нямат формално образование по предприемачество, което не изключва участието им в неформални обучения и работилници по предприемачество.

Анкетирания от трансграничния регион оценяват знанията и уменията си за стартиране на бизнес относително високо (2.95 за Югоизточен регион и 2.79 за област Благоевград по скалата от 1 до 4), което ясно показва, че голяма част от участниците се чувстват сравнително уверени в своите предприемачески умения и познания. По-голямата част от анкетирания в област Благоевград смятат, че способността за забелязване на възможностите на пазара (98%), както и активността, постоянството и самодисциплината (общо 95%) са най-важните умения, които трябва да притежава всеки успешен предприемач. Анкетирания в Югоизточен регион са на мнение, че трите най-важни умения за стартиране на собствен бизнес са: упоритост, способност за поемане на риск и работа в екип.

Според участниците в проучването от района на Благоевград едни от най-важните управленски умения за стартиране на бизнес са вземането на решения, мотивацията и общуването. Почти същите умения (мотивация, общуване и маркетинг) са посочени и от анкетиранияте участници от Македония.

80% от младежите в област Благоевград и 62% в Югоизточен регион никога не са получавали консултантски услуги или целенасочена подкрепа за стартиране на бизнес или самостоятелна заетост. Експертите заявяват, че в трансграничния регион има както безплатни, така и платени консултантски услуги, предоставяни от обществени институции/бизнес подпомагащи организации/НПО или от частни фирми в зависимост от вида на исканата бизнес услуга. Въпреки това, по-голяма част от анкетиранияте смятат, че наличните услуги отговарят частично на търсенето и нуждите на младите хора от Югоизточен регион. Интервюираните експерти от област Благоевград споделят мнението, че настоящите консултантски и обучителни услуги не са достатъчни, нито пригодени към специфичните нужди на младите хора.

Участниците в изследването от Югоизточен регион споделят, че имат нужда от подкрепа за стартиране на собствен бизнес и самостоятелна заетост, изразяваща се в консултиране относно управлението на бизнес, информация за достъп до финансиране и свързване с потенциални финансиращи организации/фондове/програми/инвеститори. В допълнение на това са необходими специализирани обучения по конкретни теми, за да подобряване уменията и знанията по предприемачество, експертни съвети и услуги за изготвяне на бизнес план и подкрепа при намирането на подходящи организации и възможности за финансиране, които да им помогнат да се развиват.

Анкетиранияте български участници посочват на първо място обучения за бизнес планиране, последвани от обучения за меки умения (като лидерство, креативност, работа в мрежа). В Югоизточен регион са идентифицирани нужди от обучения от различен характер: обучения за стартиране на собствен бизнес и самостоятелна заетост; обучения по финанси; обучения по управленски умения, креативност и иновации.

Интервюираните експерти от двете страни са единодушни, че за да станат консултантските услуги по-достъпни за младите хора, заинтересованите страни трябва да ги организират по по-привлекателен начин като включват практически примери, техники за развиване на меки умения, игри и работа в мрежа, включване на ролеви модели (като успешни предприемачи) и др. Освен това, много е важно тези обучения да се предоставят безплатно, но качествено, за да повишат интереса на младите хора към предприемачеството. Като допълнение, по отношение на уменията е необходимо младото поколение да бъде обучено как да регистрира фирма, как да направи основен бизнес план на очакваните си разходи и парични потоци, както и да получи информация за налична подкрепа за стартиране и развитие на бизнес за региона, в който живеят.

Въз основа на личния си опит, повечето интервюирани от двете държави изказват мнение, че младите хора имат нужда от повече менторство и индивидуална подкрепа, за да започнат собствен бизнес или да се ориентират към самостоятелна заетост. Някои от анкетиранияте считат обученията за правна и финансова грамотност за едни от най-важните обучения и подкрепа, нужни на младежите при стартиране на собствен бизнес. Повечето обучения за предприемачество и стартиране на бизнес, организирани в големите градове трябва да се

организиран и в трансграничния регион, за да насърчат предприемаческия начин на мислене у младежите. Според личния опит на интервюираните, младите хора се нуждаят от подкрепа и неформално образование най-вече в следните области: 1) Бизнес планиране; 2) Финансова грамотност; 3) Работа в мрежа и обмен на опит с други млади хора и потенциални бизнес партньори; 4) Менторство и съвети от успешни предприемачи и 5) Предоставяне на информация за налични източници на финансиране. Интервюираните също акцентират върху необходимостта на младите хора от финансови умения и оборудване.

1. Въведение

Проект „Повишаване на потенциала за предприемачество и перспективите за заетост на младите хора чрез изграждане на капацитет и работа в мрежа (Start-Up Academy България - Македония)“, който се изпълнява от сдружение Туристически съюз – Струмица (водещ партньор) и Сдружение Бизнес информационен и консултантски център – Сандански (партньор по проекта), цели да повиши конкурентоспособността на бизнеса и предприемаческата среда в трансграничния регион на България и Македония чрез развитие на младежкото предприемачество.

Липсата на жизнен опит на младите предприемачи, наред с някои пропуски, свързани с образованието и социалната им среда, до голяма степен определят липсата на квалификация, както и сравнително ниския им капацитет за сътрудничество и развитие. Правилното справяне с тези предизвикателства ще има дългосрочен ефект и ще постави основите за изграждане на среда, адекватна на нуждите на младите предприемачи и бизнес ентусиасти.

В това отношение, и за да се разберат по-добре нуждите на младежите, като част от проекта бе извършено проучване на съществуващата среда в трансграничния регион във връзка с развитието на младежко предприемачество. Резултатите от изследването предоставят ценна информация за нуждите, възможностите и ограниченията за развитие и подкрепа на младите предприемачи в трансграничния регион. Заключениета от съвместния доклад ще бъдат използвани за определянето на конкретни мерки и дейности за подкрепа на младежкото предприемачество в краткосрочен и дългосрочен план.

Настоящият съвместен доклад обобщава работата по изследването, което бе извършено от външни експерти, наети от водещия партньор сдружение Туристически съюз – Струмица и втория проектен партньор сдружение Бизнес информационен и консултантски център – Сандански в рамките на Дейност 3 по проект „Повишаване на потенциала за предприемачество и перспективите за заетост на младите хора чрез изграждане на капацитет и работа в мрежа (Start-Up Academy България - Македония)“, реф. номер CB006.1.31.018.

Проектът и самото изследване са съфинансирани от ИНТЕРРЕГ – ИПП Програма за трансгранично сътрудничество България – Македония (CCI №: 2014TC16I5CB006). Изследването бе проведено в периода февруари – май 2017 г. , като премина през различни фази – кабинетно изследване, онлайн проучване и интервюта с представители на заинтересованите страни в целевия трансграничен регион (област Благоевград в България и Югоизточен регион в Македония).

2. Методология на изследването

Общата методология за провеждане на изследването бе разработена със съвместните усилия на външни експерти от двете партниращи държави. Методологията включва примерни насоки за реализация на проучването, а също и набор от методически препоръки и инструменти

(въпросници за онлайн проучването и интервютата с експерти), насоки за отчитане на резултатите и др.

Въз основа на създадената методология, процесът на изследване беше проведен в рамките на следните три етапа:

- **Етап 1: Кабинетно изследване** в двете страни (област Благоевград в България и Югоизточен регион в Македония), което имаше за цел да анализира наличните политики за развитие и трудностите пред младежкото предприемачество, както и съществуващите източници на финансиране и инструменти за подкрепа, успешните проекти и инициативи, националната и регионална бизнес среда, силните и слаби страни на регионалната икономика и др.
- **Етап 2: Количествено изследване чрез онлайн анкетиране на 40 участници** от целевите групи във всяка от страните (млади хора, представители на младежки НПО, доброволци и т. н.) с цел да се идентифицират основните им нужди, пропуските, свързани с младежкото предприемачество, тенденциите за развитие, перспективите и т.н.
- **Етап 3: Качествено изследване посредством интервюта с 5 представители на целевите групи и заинтересованите страни от всяка държава** (НПО, бизнес подпомагащи организации, доставчици на професионално обучение, образователни институции, университети и др.), насочени към получаване на по-детайлна представа за нуждите, пропуските и тенденциите за развитие на младежкото предприемачество.

В резултат на изследването бяха изготвени два специфични доклада (за всяка държава), отразяващи цялостната картина по отношение развитието на младежкото предприемачество – съответно за област Благоевград в България и Югоизточен планов регион в Македония.

Настоящият съвместен доклад за съществуващата среда в целевия трансграничен регион във връзка с развитието на младежко предприемачество предоставя информация, която позволява на проектните партньори и други заинтересовани страни, да определят по-точно и на база на идентифицирани нужди, необходимите услуги, които да бъдат предоставени на целевите групи в рамките на разнообразната и богата работна програма на проекта. Освен това, докладът допринася за по-пълноценното разбиране на специфичните нужди на целевата група (като нужди от обучения и подпомагащи дейности), както и наличното финансиране и инструменти за подкрепа в двете страни, успешни проекти и инициативи за надграждане и др.

3. Кабинетно изследване

3.1 Въведение

Увеличаването на бизнес възможностите е от изключително значение за подобряване на бизнес средата в региона и за гарантиране оцеляването на местните МСП, особено в условията на постоянно нарастваща конкуренция. В резултат на икономическата криза от последните няколко години, много компании прекратиха своята дейност, което доведе до по-високи нива на безработица. Липсата на капитал и затруднения достъп до финансиране значително затрудниха предприемаческите инициативи сред младите хора от трансграничния регион. Използването на предприемаческия потенциал на младежите, който те притежават по начало, е основният начин за стимулиране на младото поколение за започването на нови, както житейски така и социални и бизнес начинания.

Все пак много млади хора се изправят пред различните лица на дискриминацията на пазара на труда, което определя високия процент на миграция сред младежите, изтичането на мозъци и отрицателните тенденции, свързани със застаряващото население на трансграничния регион. Липсата на жизнен опит у младите предприемачи, наред с някои пропуски, свързани с образованието и социалната им среда, определят до голяма степен тяхната липса на професионален опит и квалификация, както и ниският им капацитет за сътрудничество и развитие.

Правилното справяне с тези предизвикателства ще има дългосрочен ефект и ще постави основите за изграждане на среда, адекватна на нуждите на младите предприемачи и бизнес ентусиасти. Необходими са целенасочени усилия за справяне с младежката безработица и насърчаване на младежкото предприемачество във всички етапи на икономическия живот (образователна система, бизнес и бизнес подпомагащи организации.). Ако това бъде постигнато, то ще окаже огромен ефект върху общностите като намали безработицата, изтичането на мозъци и миграцията на населението.

Основната цел на настоящото кабинетно изследване е да изучи съществуващата среда, свързана с младежкото предприемачество в трансграничния регион (Югоизточен планов регион в Македония и област Благоевград в България), както и да предизвика дискусия за евентуалните ползи от младежкото предприемачество като възможност за кариера и шанс за постигане на финансова и социална независимост.

3.2 Общо описание и определения за младежко предприемачество

3.2.1 Определение за „предприемач“

В исторически аспект, терминът „предприемач“ е използван за пръв път в света на бизнеса. Думата „предприемач“ (*entrepreneur*) е английска дума с френски корени, датираща от XVIII в. Заемката от френски е думата „*entreprendre*“ (Bolton, Thompson et al. 2003), която означава „предприемам“ и е използвана предимно за описание на „управител или промоутър на театрална продукция“, а немската дума е „*unternehmen*“ (Rugimbana and Kojo Oseifuah 2010),

която означава „фирма“. Тези понятия се отнасят за предприемането на начинание, най-често стартиране на бизнес начинание (Bolton, Thompson et al. 2003).

Много изследователи дават различни определения на понятието „предприемач“ в рамките на различни икономически и социални теории. Определенията донякъде се припокриват, но всяко от тях е придало различен аспект и значение на термина „предприемач“. Някои автори свързват предприемачеството с поемането на бизнес риск, други с организацията и координацията на икономически ресурси, трети се фокусират върху креативността, а четвърти върху набавянето на капитал. Въпреки това, не съществува едно общо определение за предприемачеството, което да важи за всяка държава или икономически сектор. Понятието „предприемач“ съчетава голям набор от дефиниции. Според едно от определенията, за предприемач се счита *„човек с разнообразни способности, които са присъщи на малцина“*. Друго определение гласи, че *„всеки, който работи за себе си е предприемач“*.

Предприемачът е личност, която който вижда възможност на пазара и осигурява необходимите средства за създаване и развитие на бизнес, с който да задоволи нуждите или да разреши проблемите на обществото. Предприемача понася всички рискове, свързани със създаването и управлението на бизнес и поучава дивидент в случай, че бизнесът успее (Nieman and Nieuwenhuizen, 2009).кp

За пръв път понятието е използвано през 1730 г. от ирландския икономист с френски произход Ричърд Кантилон. Според първоначалната формулировка на Кантилон, предприемачът е експерт в поемането на рискове. Той се „грижи“ за служителите си като купува техните продукти (или услуги) и ги предлага на пазара, още преди потребителите да са посочили колко са готови да заплатят за тях. Служителите получават гарантиран доход (поне в краткосрочен план), докато предприемачът понася рисковете от колебания в цените на пазара.

По-късно, тази идея е усъвършенствана от американския икономист Франк Найт (1885-1972), който опитал да даде определение за предприемач, като разграничи риск и несигурност. Според Найт *„рискът предполага повтарящи се събития, чиято относителна честота е известна от предишен опит, а несигурността е свързана с уникални събития, чиято вероятност може да бъде оценена само субективно“*. Джоузеф Шумпетер (1883-1950) разглежда предприемачите от друг ъгъл, акцентирайки върху ролята на иновациите. Шумпетер вярва, че предприемачът е човек, който създава „нови комбинации“ като например въвеждането на нови продукти и процеси, идентифицирането на нови експортни пазари или източници на доставка, или създаване на нови видове организации. Шумпетер описва предприемача като някого, който е мотивиран от *„мечтата и волята да създаде собствено кралство, желанието да завладява, поривът за борба, да докаже, че е по-добър от останалите и от удоволствието да създава“*¹.

По-късно, известният американски бизнес консултант Питър Дракър, подчертава, че терминът „предприемач“ се отнася само за хора, които създават нещо ново, нещо различно, т. е. хора,

¹ <http://www.econlib.org/library/Enc1/Entrepreneurship.html>

които променят или създават стойности. Според Дракър, предприемачът винаги търси промяната, отвърща ѝ и я използва като възможност.

Днес, думата „предприемач“ е бързо променящ се термин и означава различни неща за различните хора².

Като цяло, в съвременната икономика предприемачите са особено важни, защото генерират икономическа печалба и допринасят за конкурентоспособността на националните икономики. Уникални продукти (стоки и услуги), които много често са резултат от предприемаческа дейност, са успешни и заемат значителен пазарен дял независимо от международната обстановка.

3.2.2 Определение за „предприемачество“

Предприемачеството е всеки опит за нов бизнес или ново начинание, като самостоятелна заетост, нова бизнес организация, или разширяването на съществуващ бизнес от човек, екип от хора или установен бизнес (П. Рейнолдс, 1999).

Според Хауърд Стивънсън, професор в Harvard Business School, предприемачеството е „процесът, при който човек приема правенето на бизнес като възможност или алтернатива, разработва идея за бизнес, научава пътя на предприемача и поема инициативата за създаването и развитието на собствен бизнес“.

Когато предприемачеството се разглежда като многоетапен процес, е възможно да се оцени състоянието му на всеки един от етапите. В началото на предприемаческия процес стоят потенциалните предприемачи. Това са хора, които все още не са предприемачи, но вярват, че притежават умения за стартиране на бизнес. Те забелязват възможностите на пазара и не се страхуват да се провалят. Намеренията за стартиране на бизнес на някои потенциални предприемачи могат да бъдат инициирани от начина, по който обществото възприема предприемачите, тяхното обществено положение и това, че медиите рисуват позитивен образ на предприемачите.

Следващата фаза се нарича предприемаческа активност на ранен етап. Тук можем да разграничим дейностите през първите три месеца и такива от третия месец до три години и половина. Първите три месеца се приемат за същността на начинанието. Предвид предизвикателствата, които срещат, голям брой от новосъздадените фирми се провалят през първите няколко месеца и не преминават на следващото ниво. През третия месец приключва и етапа на стартиране, което бележи раждането на нов бизнес, който се счита за такъв до средата на третата година от своето развитие. Стартиращите предприятия и новите фирми съставляват предприемаческата активност в начална фаза (Total Early-stage Entrepreneurial Activity), която е основен показател на Глобалния предприемачески мониторинг (GEM). Фирми, които съществуват повече от 3.5 години се наричат установени фирми.³

² <https://www.quora.com/What-is-the-origin-of-the-word-entrepreneur>

³ Източник: Изследване на нуждите и предизвикателствата пред младите хора в Македония, Мрежа за подкрепа на младите предприемачи, Фондация Евро център, юни, 2014

3.2.3 Определения за различните видове „предприемачи“

Глобалният предприемачески мониторинг (GEM)⁴ дава следните определения за различните видове предприемачи:

- a) Потенциални предприемачи – онези, които виждат възможности в средата си, имат капацитет да стартират фирми и не ги спира страхът от провал.
- b) Предприемачи с намерение – онези, които възнамеряват да стартират бизнес в бъдеще (през следващите три години).
- c) Възникващи предприемачи – онези, които са предприели действия, за да стартират нова фирма, но все още не са плащали заплати или надници в продължение на повече от три месеца.
- d) Нови предприемачи – онези, които ръководят нови фирми, извършващи дейност от 3 до 42 месеца.
- e) Собственици на утвърдена фирма – онези, които ръководят зряла фирма, извършваща дейност повече от 42 месеца.
- f) Преустановили дейност предприемачи – онези, които са престанали да се занимават с бизнес през последната година.

3.2.4 Определение за „млад човек“

Организацията на обединените нации определя по статистически причини лицата на възраст между 15 и 24 години като младежи, без да взима предвид определенията, използвани от страните-членки на ООН. Секретариатът на ООН използва термините „младеж“ и „млади хора“ взаимнозаменяемо, като има предвид хора на възраст 15-24 години, като отчита факта, че страните-членки използват различни дефиниции.

В Република Македония терминът „младеж“ отразява различни социално-етнически и социално-икономически промени в обществото и съставлява основна ресурсна категория от населението на възраст 15-24 години, която е изключително уязвима в обществото. Отчитайки последствията от социално-икономическата криза в развитието на страната и поставяйки фокуса върху промяната и бъдещия прогрес, което възпрепятства процеса на развитие на активните и отговорни индивиди (удължено време за образование, неспособност за намиране на работа, неспособност за създаване на семейство, икономическа зависимост от родители или липса на икономическа и други самостоятелност), трябва да бъдат предприети сериозни действия и мерки в подкрепа на младите хора, за да се елиминират стоящите пред тях трудности и ограничения, за да се превърнат те в отговорни и активни граждани на македонското общество (източник: Национална стратегия за младежта на Република Македония, 2005).

⁴ <http://www.gemconsortium.org/>

Целевата група на проект „Повишаване на потенциала за предприемачество и перспективите за заетост на младите хора чрез изграждане на капацитет и работа в мрежа (Start-Up Academy Bulgaria - Macedonia)“ са млади хора на възраст 15-29 години с интерес и мотивация за стартиране на бизнес или самостоятелна заетост.

3.2.5 Определение за „младежко предприемачество“

Младежкото предприемачество е Практическото приложение на предприемаческите качества като инициатива, мотивация, креативност и поемане на риск в работна среда (както при самостоятелна заетост, така и в малки стратъпи), използвайки подходящите умения, необходими за успех във въпросната среда и култура (Чигунта, 2002).

Определението за младежко предприемачество, предложено от Стивънсън и Салмън е следното: това е процесът, при който млади хора започват да приемат собствеността на бизнес за възможност или жизнена алтернатива, развиват идеи за бизнес, научават как се става предприемач и предприемат създаването и развитието на бизнес.

„Младежкото предприемачество“ се дефинира като „практическото приложение на предприемачески качества като инициатива, иновация, креативност и поемане на риск (както при самостоятелна заетост, така и в малки стартиращи фирми), използвайки подходящите умения, необходими за успех във въпросната среда и култура“.⁵

Насърчаването на младежкото предприемачество е в основата на множество стратегически документи, тъй като създава заетост и канализира енергията и потенциала на младите хора, за да създават, да бъдат креативни, иновативни и да станат истински „предприемачи“. От друга гледна точка, младежкото предприемачество има положително и директно влияние върху заетостта. Едни от най-големите ползи от насърчаване на младежкото предприемачество са:

- Осигуряване на възможности за заетост за самостоятелно заети и други млади хора.
- Реинтеграция на отчуждените и маргинализирани младежи обратно в икономиката.
- Справяне с някои от социално-психологическите проблеми и престъпления, възникващи от липсата на перспективи за заетост.
- Подпомагане на иновациите, креативността и работата в мрежа сред младите хора.
- Съживяване на местните общности, като се създадат възможности младите хора подпомагат и работят за просперитета на общността, в която живеят.
- Създаване на конкурентно предимство за общините, тъй като младите хора са особено отговорни и адаптивни към новите икономически възможности и тенденции.
- Създаване на чувство за значимост и принадлежност у младите хора.

⁵Франсис Чигунта, Оксфордски Университет, Англия, Младежко предприемачество: Сравняне с основните политически предизвикателства

- Предприемачеството и собствеността на бизнес дават на младите жени и мъже многобройни възможности за развитие на нови умения и опит, които могат да бъдат приложени при много други предизвикателства в живота.

3.3 Кратък преглед на икономическата обстановка в България и Македония

В таблица 1 са представени основните макроикономически показатели на Република Македония за периода 2011 – 2016 г.

Таблица 1. Основни макроикономически показатели, Република Македония, 2011 – 2016 г.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Реален темп на растежа на БВП (процентно изменение)	2,3	-0,5	2,9	3,6	3,8	2,4
БВП на глава от населението (EUR)	3665	3680	3948	4141	4377	4759
Брутни инвестиции (% от БВП)	26,9	28,9	28,8	30,3	31,1	33,6
Промишленост, реален темп на растеж (%)	10,2	-6,7	3,7	11,5	6,9	-1,3
Инфлация (средно, %)	3,9	3,3	2,8	-0,3	-0,3	-0,2
Износ (годишно изменение, %)	26,8	-2,8	3,6	15,8	9,1	5,9
Внос (годишно изменение, %)	22,1	0,3	-1,7	10,5	5,4	5,3
Бюджетен дефицит (% от БВП)	-2,5	-3,8	-3,8	-4,2	-3,5	-2,6
Коефициент на безработица (средно, %)	31,4	31,0	29,0	28,0	26,1	23,7
Коефициент на заетост (средно в %)	38,9	39,0	40,6	41,2	42,1	43,1

Източник: Министерство на финансите (<http://www.finance.gov.mk>).

Македония може да се окаже едно от най-лесните места за правене на бизнес (на 12-то място в класацията на Световната банка) при наличието на добри възможности. Повече от половината (52.1%) собственици на бизнес започват по-скоро от необходимост, отколкото заради възможност. Въпреки това, спадът на процентът на безработица (от 38% през 2006 на 24.6% през февруари 2016) е обнадеждаващ.

Заетостта и добавената стойност на малките и средни предприятия непрекъснато нараства - с 14% и 9% за периода между 2008 - 2013 г. Въпреки това, производителността на МСП в Македония е над 80 пъти по-ниска от средното равнище за ЕС. Въпреки, че в Македония има улеснена бюрокрация и по-добър достъп до финансиране от повечето балкански страни, фирмите се представят лошо по отношение на иновационната си активност (0,44% от БВП са инвестирани в НИРД през 2013 г.), като само една малка част от предприятията са експортно ориентирани.

Според проучване на работната сила за 2015 г., младите хора на възраст между 15-24 години, представляват 17.6% от общия брой безработни. Ако към тази група добавим и младите хора на възраст между 25 и 29 години, ще се окаже, че възрастовата група от младежи между 15 и 29 години съставлява 37.3% от общия брой безработни. Можем да заключим, че младите хора са изключително уязвима група, тъй като почти половината от младежите (47.3%) на възраст 15 – 24 години са безработни. Процентът на безработица сред младите хора на възраст 15 – 29 години е 42.5%. Процентите на безработица за всяка възрастова група в Македония са представени в таблица 2.

Таблица 2. Коефициент на безработица за възрастовите групи в Република Македония, 2015 г.

#	Възрастова група	Работна сила	Безработни	Коефициент на безработица
1	15 – 19	13907	6406	46%
2	20 – 24	78595	37386	47,6%
3	25 -29	125606	49000	39%
Общо	15 – 24	92502	43792	47,3%
Общо	15 – 29	218108	92792	42,5%
Общо	15 – 64	1256726	385518	28,2%

Източник: Проучване на работната сила, 2015 г., Държавна статистическа служба, Република Македония⁶

Младите хора в страната се сблъскват пред трудния преход от образование към пазара на труда. Средното време за преход между дипломиране и намиране на сигурна работа е 6 години. Коефициентът на заетост сред младите хора е малък: едва 15% от младежите на възраст между 15 и 24 години са заети. Една от причините за това е слабата активност сред младите, което произтича главно от тяхното участие в образователната система.

Данните показват, че една част от младите хора са необразовани и не работят. Така, през 2014 г., 25.2% от хората на възраст 15-24 години не са били нито в образователната система, нито на пазара на труда.⁷

Трудностите, които срещат младите хора при прехода към пазара на труда личат най-ясно от броя на младежите между 15-34 години, успели да намерят работа от 1 до 3 години след завършване на образованието си. Както е показано в таблица 3, само 40% от младежите в Македония намират работа до три години след завършване на образованието си.

⁶ <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.16.02.pdf>

⁷ Национална стратегия за заетостта 2016 – 2020

Таблица 3. Брои на младите хора на възраст 15-34 години, които са намерили работа от 1 до 3 години след като са завършили

Страна	2009	2010	2011	2012	2013
ЕС-28	72,5	71,5	71,5	70,2	69,9
Германия	80,8	81,6	84,8	85,0	86,5
Швейцария	85,0	85,9	84,1	85,7	82,9
Чехия	82,2	78,3	76,8	78,3	77,9
Латвия	64,4	59,4	66,0	68,7	75,2
Естония	60,1	60,8	70,2	70,0	72,7
Словения	80,3	77,6	73,6	70,6	71,6
Полша	75,9	74,1	73,2	71,2	71,2
Унгария	71,3	70,9	69,8	69,6	70,1
Франция	69,4	70,0	70,3	68,8	67,7
Румъния	72,2	66,6	65,3	64,8	62,4
Португалия	78,0	76,4	68,8	61,6	61,8
България	65,0	57,4	53,5	59,0	60,8
Турция	48,9	51,2	52,7	52,9	54,0
Испания	60,7	56,5	57,1	52,4	48,9
Хърватска	70,2	64,6	57,0	53,0	48,0
Италия	55,5	51,9	51,9	49,0	43,8
Македония	40,8	43,6	41,9	39,9	39,3
Гръция	61,6	54,6	47,0	38,7	36,3

Източник: Евростат, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Република България е страна-членка на Европейския съюз от 2007 г. Страната е във валутен борд (обвързва националната си валута с еврото) и се характеризира с индустриализирана, отворена пазарна икономика, средно голям частен сектор и сравнително малък вътрешен пазар. През последните години българската икономика отбелязва значителен растеж, достигайки очаквания брутен вътрешен продукт (БВП) от 143.1 милиарда долара (2016), БВП на глава от населението в размер на 20,116 долара (2016), и средна брутна месечна заплата от 1,036 лева (530 евро).

В последното издание на *Доклада за глобална конкурентоспособност на Световния икономически форум*⁸, България се нарежда на 50-то място, придвижвайки се с 4 позиции напред в сравнение с предишния доклад. Повишената конкурентоспособност на България е резултат от действия, насочени към областите, които са използвани при оценката на Глобалния индекс за конкурентоспособност. Най-силните сектори на българската икономика са енергетика, селско стопанство и туризъм. Основният промишлен износ е от текстил, специализирани машини и хранителни продукти. Броят активни предприятия в България за 2015 е 393 460. Броят на новооткритите предприятия за 2014 е 39 333, като най-голям е броят на новооткрити предприятия за 2012 – 42 136 и за 2011 – 32 109. Възстановяването на българската икономика от кризата през 2008 г. засяга коефициентът на безработица, който макар и бавно, постепенно намалява - от 10.2% през 2010 на 7.6% през 2016. По този начин, достига нивата на безработица преди икономическия спад, когато процентът на безработицата е само 5.6%. Днес, безработицата сред младото население става все по-наболял проблем в целия Европейски съюз. България не прави изключение от страните от ЕС, регистриращи безработица от 22.1% за второто тримесечие на 2015, което е близо до средното за целия ЕС - 20.7%.⁹

През последните десет години се наблюдава постоянна тенденция на намаляване на българското население. Според данни на Националния статистически институт населението на

⁸ Източник: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>

⁹ Източник: Икономическа прогноза от пролетта на 2017 – България https://ec.europa.eu/info/files/spring-2017-economic-forecast-bulgaria_en

страната през 2004 е било 7 761 049, докато през 2014 е било 7 202 198, което е спад с 7.2% (558 851).

Основните причини за отрицателната демографска ситуация в страната са високата смъртност, отрицателният ръст на населението, по-ниската средна продължителност на живота в сравнение с други страни от ЕС, както и високия процент на емиграция.

Съотношението между активното население (на възраст между 15 и 64 години) и броя на хората над 65 години в страната намалява. Активното население е намаляло с почти 600 000 души, от 5 357 021 през 2004 до 4 763 673 през 2015. В същото време, за период от 10 години, броя на хората над 65 години се е увеличил с почти 100 000 или 10 000 на година.

3.4 Развитие на младежкото предприемачество в България и Македония

Средната възраст на различните видове предприемачи в Македония и други избрани държави е представен в таблица 4.

Таблица 4. Предприемачеството по възрастови групи в Република Македония и избрани държави, 2013

Страна	ТЕА 18 - 24	ТЕА 25-34	ТЕА 35-44	ТЕА 45-54	ТЕА 55-64
Македония 2013	7,16	8,50	8,28	5,51	3,03
Македония 2012	6,75	9,56	8,67	5,55	3,28
Македония 2010	7,62	12,95	6,80	6,76	7,03
Босна и Херцеговина	12,77	14,78	11,57	7,40	5,13
Хърватска	9,09	15,02	8,47	6,65	2,64
Словения	6,32	8,34	9,56	5,04	2,63
Турция	8,33	14,12	11,35	7,89	4,04
ЕС	7,59	10,97	9,29	7,02	3,54

Източник: GEM, Доклад за страната, Република Македония, 2013, Медицински факултет, Скопие, 2014.

В Македония преобладава групата на предприемачите на възраст между 25 и 34 години, следвана от групата на 35 - 44-годишните, и групата на младежите на възраст между 18 и 24-години. В региона, има повече предприемачи в Словения (приблизително с размера и населението на Македония) на възраст 35-44 г. , следвани от групата 25-35-годишни. За разлика от други държави, в Македония броят на регистрираните предприемачи на възраст между 18 - 24 години, е сравнително малък, като единствено Словения разполага с по-малко предприемачи в същата възрастова група.

Таблица 5. Предприемаческо поведение и отношение в Република Македония, 2016

Самовъзприемане	Стойност %	Класация на GEM 2016/ 65

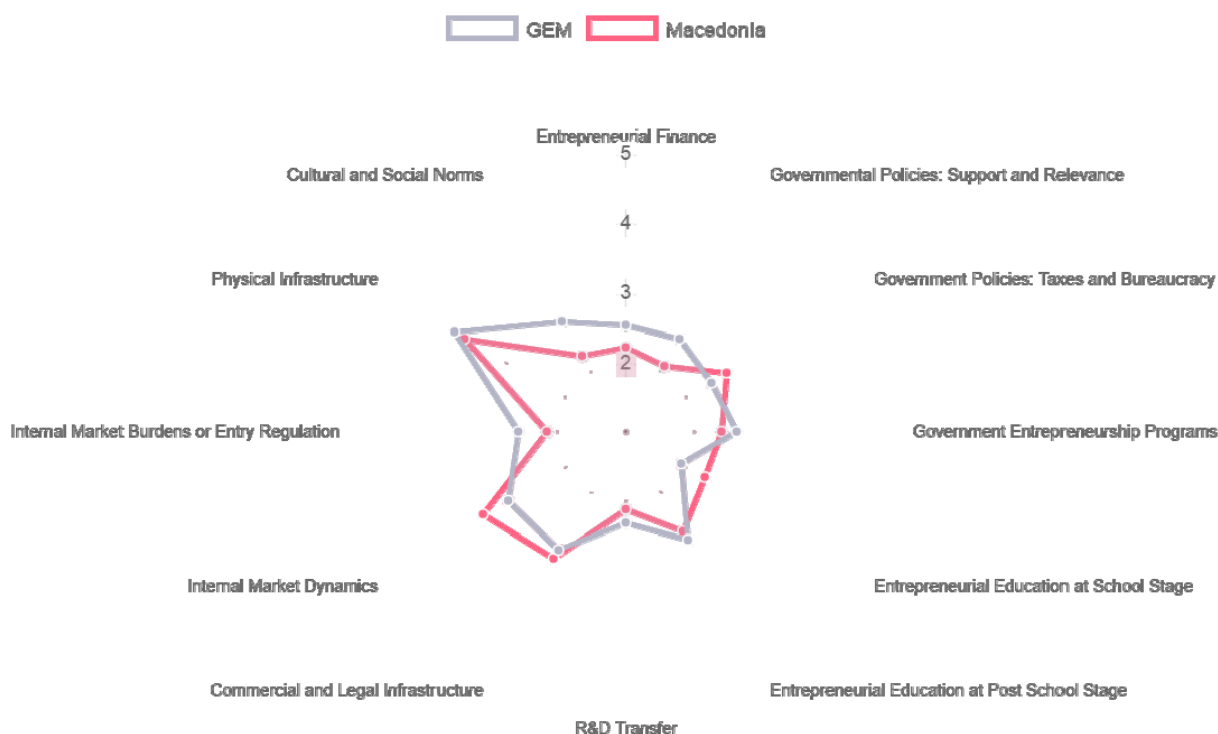
Възприети възможности	38,4	39
Възприети способности	54,5	38
Страх от провал	34,4	38
Предприемачески намерения	24,9	23
Дейност		
	Стойност%	Класация на GEM 2016/ 65
Обща предприемаческа дейност на ранен етап (ТЕА)	6,5	55
Установена собственост върху бизнес	7,2	32
Предприемаческа дейност на служителите	1,4	45Т
Мотивации		
	Стойност %	Класация на GEM 2016/ 65
Мотивационен индекс	0,7	64Т
Съотношение според половете		
	Стойност %	Класация на GEM 2016/ 65
Съотношение жени /мъже в ТЕА (обща предприемаческа дейност на ранен етап)	39,8	63
Съотношение жени /мъже в ТЕА (обща предприемаческа дейност на ранен етап), произтичаща от възможностите	100,4	23
Влияние		
	Стойност %	Класация на GEM 2016/ 65
Размер на очакванията за създаване на работни места	19	39
Размер на иновациите	15,5	58
Размер на сектора на бизнес услугите	10,2	43
Социални ценности		
	Стойност %	Класация на GEM 2016/ 65
Висок статут спрямо процент успешни предприемачи	58,5	51
Предприемачеството като добър кариерен избор	64,8	27

Източник: GEM¹⁰

Предприемаческа екосистема в Република Македония, 2016

Експертни оценки: 1 = крайно недостатъчно, 5 = напълно достатъчно

¹⁰ Източник: <http://www.gemconsortium.org/country-profile/84>

Източник: <http://www.gemconsortium.org/country-profile/84>

Младежкото предприемачество в България е тема на различни проекти, стратегии и политически документи през последните години. Многобройни стратегически документи са създадени с цел насърчаване и развитие на предприемаческия капацитет на младите хора. По-голямата част от тези стратегически документи са изготвени в съответствие с изискванията, произтичащи от членството на България в ЕС.

През последните 25 години младежката общност в България се оформя от динамичните промени в политическото и икономическо развитие в страната. Повечето младежи, които попадат в границите, дефиниращи термина „младеж“, сформират основните си ценности по време на прехода от тоталитаризъм към демокрация и от затворена към отворена пазарна икономика. Това създава специфична нагласа и култура, които оформят облика на днешната младеж.

Националната стратегия за младежта в България за периода 2010 – 2020 е основният документ, за развитие и подкрепа на младите хора на възраст от 15 до 29 години. Стратегията и всички предвидени меки са разработени в съответствие с международните и европейски стандарти в сферата на младежта. Според стратегията, най-характерната черта на младите хора в България е техният постоянен стремеж към независимост и самореализация в новата социално-икономическа действителност. Въпреки това, според изследванията, проведени през последните години, се наблюдава огромно несъответствие между психологическата

независимост и икономическата зависимост (например, от семейство, работодатели и т. н.) на младите хора в България.

Това несъответствие рефлектира във високите нива на младежка безработица, особено в периода между 1997 и 2001 година, когато политическата нестабилност и икономическа стагнация са най-високи. В периода преди икономическата криза през 2008 година, процентът на безработица в България (в т. ч. младежка безработица) бележи най-ниските си стойности от 5.6%, което е резултат от стабилния икономически растеж и големия брой инвестиции в страната.

Според данни на Националния план за безработица за 2016 г., младежката безработица значително намалява през 2015. За периода от първото до третото тримесечие на 2015 г., в сравнение със същия период от предходната година, броят на безработни младежи между 15 и 24 години е намалял с 8000, до 40.400 души, докато процентът на младежка безработица е спаднал с 2.4%, до 21.4%. Данните на Евростат от септември 2015 г. сочат, че процентът на безработица за младежи на възраст 15-24 години в България е 21.1% в сравнение със страните от Европейския съюз - 19.9%. Броят на младежи между 15-24 години, които не учат и не са заети (NEETs¹¹), бавно намалява. Данните на Евростат за 2014 показват, че този процент е 20.2%, с 1.4 процента по-малко в сравнение с 2013. По време на отчетния период, броят на безработните в дългосрочен план намалява с 37.2 хиляди до 197.200, докато процента на безработица в дългосрочен план намалява с 1.1%, до 5.9%.

Според данни на Националния статистически институт на България, процентът на безработица сред младите хора на 15-24 в България за 2016 е 17.2%, а за групата на възраст 15-29 този процент е 12.2%. И тук отново се наблюдава стабилен спад в сравнение с данни от 2015, които показват намаляване от 4.4% на 2.2% съответно за двете групи.

¹¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/NEET>

Като член на ЕС България е поела ангажимент да изпълнява т.н. Гаранция за младежта¹², която е инициатива на всички страни-членки на ЕС и която има за цел да осигури на всички млади хора до 25 години достъп до подходящи заетост, образование и стаж за период от четири месеца след като са станали безработни или са напуснали формалното си образование.

В националния доклад за 2016 г. на България, ЕК набляга на важността от улесняване на прехода от образование към заетост, тъй като почти 3/4 от младежите, които не се образуват и не са заети, са неактивни. По време на осъществяване на Плана за изпълнение на гаранцията за младежта, България предприема конкретни стъпки за справяне с младежката безработица. Тези мерки включват реформа в ПОО, правна стажантска рамка, мерки срещу ранно напускане на училище, реформа за висшето образование и местни партньорства за увеличаване на въздействието. Много, обаче, предстои да бъде направено, особено за най-уязвимите групи и тези с недостатъчни умения.

Според Националната стратегия на младежта на България за периода 2010 – 2020, *„Грижата за младите хора е най-важната национална кауза за осигуряване на европейско развитие на България“*. Създаването на благоприятни условия за училищно и университетско образование, неформално образование, професионална, социална и лична реализация на младите хора, за тяхното участие в социалния и икономически живот, за обвързването им с местните, регионални и национални власти, включително и онези, които учат в чужбина, ще направи демографската ситуация много по-благоприятна, ще повиши качеството на живот и ще помогне да се осъществят целите на Европейския съюз. Държавата трябва да се грижи за развитието на младите хора в отворен диалог, превръщайки ги в умели предприемачи, участващи активно в социалния живот.

Предприемаческият дух на българите съществува, но проблемът е, че няма къде да бъде реализиран. Подкрепата, която младите хора получават от институциите не е достатъчна. Освен това, младежите нито получават ранно кариерно ориентиране, нито имат практически опит. Според резултатите от *Годишния доклад на Глобалния предприемачески мониторинг на България*¹³, 57.5% от възрастните хора в България считат предприемачеството за добър кариерен избор. Освен това, повече от 70% са на мнение, че в страната успешните предприемачи се радват на висок жизнен статус.

Младите хора, които искат да станат предприемачи, се изправят пред въпроса какъв да бъде бизнесът им в началото. Недостатъчните информация, управленски и счетоводен опит, както и липсата на финансови източници, са едни от най-големите проблеми, пред които се изправят предприемачите в момента, в който започнат каквото и да е начинание. Държавата не прави почти нищо за развитието на младежкото предприемачество, а вместо това трябва да бъде по-активна в диалога си с младите български бизнес ентусиасти.

¹² <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1079>

¹³ http://gemorg.bg/wp-content/uploads/2016/10/GEM_Bulgaria_1516-Annual-Report-EN.pdf

3.5 Тенденции в развитието на младежкото предприемачество в целевия трансграничен регион (област Благоевград в България и Югоизточен планов регион в Македония)

В таблица 6 по-долу са представени няколко показатели, които улесняват сравнението между Югоизточен планов регион с другите планови региони в Република Македония.

Таблица 6. Сравнителен анализ на основни икономически показатели на Югоизточен планов регион спрямо другите региони

Показатели	Югоизточен регион	Скопски регион	Източен регион	Пелагонийски регион	Вардарски регион	Югозападен регион	Полошки регион	Североизточен регион
Брой общини	10	17	11	9	9	13	9	6
Брой населени места	188	142	217	343	215	286	184	192
Население, преброяване от 2002	171.416	578.144	181.858	238.136	154.535	221.546	304.125	172.787
Изчисление на населението, 2015	173.560	619.279	177.145	231.137	153.094	219.891	319.916	176.204
Гъстота на населението, 2015	63,4	341,6	50,1	49,0	37,9	65,8	132,4	76,3
Общ брой жилища, преброяване от 2002	59.499	188.394	72.248	93.976	61.367	84.627	78.544	59.488
Среден брой души в едно домакинство, преброяване от 2002	3,4	3,5	3,1	3,3	3,2	3,8	4,4	3,7
Процент на	68,4	54,4	62,5	66,3	60,7	54,9	47,1	54,0

активност, 2015								
Процент на заетост, 2015	56,9	40,4	51,6	52,2	45,8	36,2	33,2	30,6
Процент на безработица, 2015	16,7	25,7	17,5	21,1	25,4	33,9	29,6	43,2
Средна брутна заплата, платена на служител, 2015	24.829	38.003	23.848	29.794	25.457	28.930	30.276	24.665
Средна нетна заплата, платена на служител, 2015	16.946	25.861	16.278	20.222	17.402	19.670	20.620	16.848
Брой дипломирани студенти, 2015	662	2816	701	971	568	771	1047	580
Брой активни стопански субекти, 2015	5889	26197	5692	8071	5470	7127	7554	4139
Брой новооткрити стопански субекти, 2014	528	2660	532	893	470	757	921	400
Брой фалирали фирми, 2012	773	4332	658	1027	878	1055	855	415
БВП на глава от населението, 2013	266.524	348.915	226.898	243.279	268.819	178.726	118.672	151.462
Брой построени жилища, 2015	311	2840	314	438	113	500	449	332
Стойност на завършените строителни работи, 2015, в 000 денари	1.421.037	14.174.250	4.176.346	4.788.052	4.158.385	5.386.551	2.555.666	4.549.361
Брой издадени разрешения за строеж, 2015	282	947	376	319	280	319	473	147

Източник: Държавен статистически институт, Региони на Република Македония, 2016

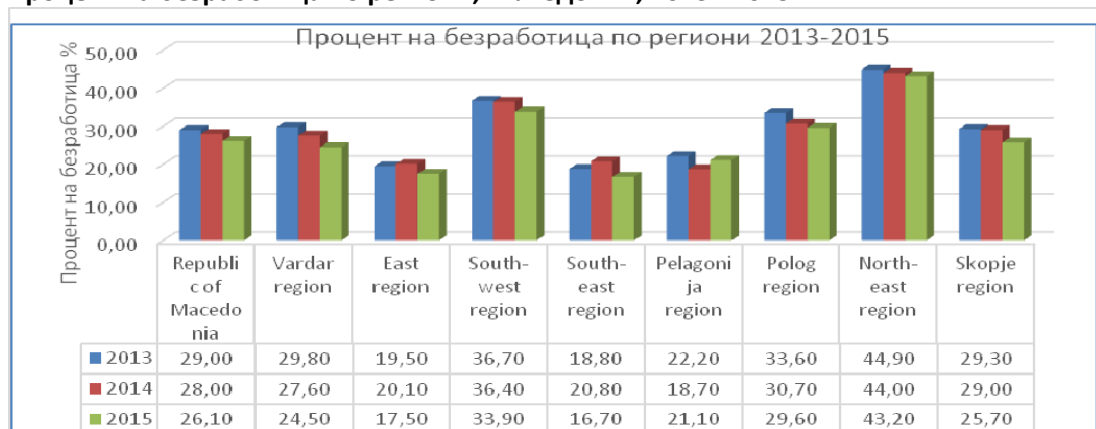
Таблица 6 по-горе показва основните показатели за осемте планови региона в страната, включително броя на общините и населените места поотделно във всеки регион, и основните демографски показатели: общия брой на населението според последното преброяване, проведено в Република Македония през 2002 и изчислението на населението от 2015, гъстотата на населението, общия брой домакинства и средния брой жители в домакинство. Югоизточен регион има десет общини и 188 населени места. Според изчислението на населението от 2015 г. Югоизточен регион е сред най-малко населените области (7-мо място) с 173 560 жители. Според последното преброяване от 2002, общият брой жилища е 59 499, а средният брой на членове в домакинството е 3.4, какъвто е приблизително този брой и в другите региони, с изключение на Положки регион. С гъстота на населението от 63.4 души на

квадратен километър, Югоизточен регион е на пето място след Скопски, Положки, Североизточен и Югозападен регион.

От таблица 6 може да се заключи, че през 2015 г. най-високият процент на безработица сред регионите в страната се пада на Югоизточен регион с 56.9%, което е много над средната стойност за страната от 42.1%. В същото време, регионът има най-нисък процент на безработица от 16.7 %, което е много по-малко от процента на безработица в другите региони и много под националните средни стойности от 26.1.

Процент на безработица по региони, Македония, 2013 - 2015

В периода 2013 – 2015 г. Югоизточен регион има най-ниския процент на безработица в сравнение с другите региони, намалявайки от 18.8 на 16.7.

Сравнителният анализ на броя дипломирани студенти през 2015 г. онагледява състоянието на образованието в регионите, структурата на работната сила и наличния персонал. Следната таблица показва броя на дипломираните студенти на 1000 жители.

Таблица 7. Брой дипломирани студенти на 1000 жители, 2015

Показатели	Югоизточен регион	Скопски регион	Източен регион	Пелагонийски регион	Вардарски регион	Югозападен регион	Положки регион	Североизточен регион
Население, Преброяване от 2002	171.416	578.144	181.858	238.136	154.535	221.546	304.125	172.787
Изчисление на населението, 2015	173.560	619.279	177.145	231.137	153.094	219.891	319.916	176.204
Брой дипломирани студенти, 2015	662	2816	701	971	568	771	1047	580
Брой дипломирани студенти на 1000 жители, 2015	3,8	4,5	4,0	4,2	3,7	3,5	3,3	3,3

Източник: Държавен статистически офис, Региони на Република Македония, 2016

Според изчислението на населението през 2015, Югоизточен регион е на седмо място, а според броя на дипломирани студенти на 1000 жители – на четвърто. През 2015 г. 8116 студенти са завършили в Република Македония, или средно 3.9 дипломирани студента на 1000 жители. Завършилите студенти в Югоизточен регион за 2015 г. са 662 или 3.8 студента на 1000 жители в сравнение със Скопски, Пелагонийски регион и Източен регион съответно със 4.5, 4.2 и 4.0 дипломирани студента на 1000 жители. Този показател, в контекста на най-ниския процент на безработица от регионите, показва, че след завършване на средно образование младите хора намират работа в сферата на земеделието, занаятите и семейния бизнес. За повишаване на специализацията си те използват различни форми на неформално образование и допълнителни обучения, курсове, занаятчийство. Малкият брой дипломирани студенти е притеснителен, поради факта, че от една страна се усеща огромната нужда от създаването на икономика, основана на знанието, а от друга страна потенциала на региона е силно ограничен. Това оказва неблагоприятно влияние върху конкурентоспособността на фирмите и потенциала им за износ.

Според статистическите данни, броят на безработни лица с най-ниско ниво на образование по Международната стандартна класификация на образованието (ISCED) в Югоизточен регион е намалял от 7.110 на 4.716 за периода 2013 – 2015 г. Това е вторият регион с най-нисък показател след Източен регион. През същия период, броят на безработни с ниво на образование 3 -4 по ISCED в Югоизточен регион се е увеличил от 8.561 на 9.129 и е вторият регион с най-нисък показател от всички региони след Източен регион. Броят на безработни с ниво на образование по ISCED 5 и нагоре е намалял от 2.868 на 2.285 и е най-нисък от всички региони.

В община Струмица, повече от безработните са млади хора на възраст от 15 до 29 години. Следователно, един от основните приоритети на общината е създаването на предприемаческа култура сред младите хора и качествени работни места в общината чрез модернизиране на знанията и уменията на младежите и насърчаване продължаващото образование за успешна заетост. Въпреки наличието на мерки и дейности за включване на младите хора в местния пазар на труда, няма значителни действия за увеличаване броя на предприемчивите млади хора.¹⁴

Тенденциите за развитие на младежкото предприемачество в целевия регион на област Благоевград не се различават особено в сравнение с цялостната обстановка в страната.

Област Благоевград (6449 km²) е третият по големина регион в България след Бургаски и Софийски регион и обхваща 5.8% от територията на България. Населението на региона е 343 370 души или 4,3% от цялото население на страната. Това поставя областта на шесто място по брой на населението в България. Град Благоевград е административен център на региона.

¹⁴ Стратегия за младежта на община Струмица 2015 – 2020.

Други важни градове в региона са Банско, Гоце Делчев, Мелник, Петрич, Разлог, Сандански и Симитли. Регионът на Благоевград е разделен на 14 общини, 96 града и 280 селища.

Благоевградският регион е част от Югозападния регион за планиране на България – един от шестте региони за планиране на територията на страната. Югозападният регион е вторият най-голям (териториално) и най-развит (икономически, съгласно БВП и др.) регион, където се намира и столицата на България – София. Регионът разполага с най-многобройно население, най-висок процент на безработица и най-голяма концентрация на изследователска инфраструктура в страната. Югозападният регион създава 48.6% от БВП на България и така има най-висок БВП на глава от населението от 8,783 евро в сравнение със средните за страната 5,242 евро. Въпреки това, съществуват сериозни вътрешнорегионални различия между столицата София и периферията, най-вече по отношение на приходите и инфраструктурата.

Разположен стратегически – в гранична зона и на само 100 км от столицата София, област Благоевград предлага прилични условия и добре развита инфраструктура за стартиране и развитие на бизнес начинания. Стратегическото местоположение наред с наличните природни, климатични, културни и исторически богатства предоставя разнообразни възможности за започване на собствен бизнес. Младешите от региона могат да започнат различни видове икономически дейности в едни от най-развитите сектори на регионалната икономика като туризъм, земеделие (органично производство), ИКТ, консултиране (финанси, счетоводство и др.) или рекламни услуги (например дребен дизайн, уеб разработки и рекламни магазини), дребно занаятчийство, туристически услуги (различни видове спомагателни дейности в сферата на туризма), и т. н.

Благодарение на добре развитите туристически услуги и потенциал за туризъм, хотелиерската и ресторантьорската индустрия в региона процъфтява. Екотуризмът в планините (Рила, Пирин и планините от трансграничната зона), както и СПА туризма, се развиват в съответствие с разполагаемия потенциал на термални ресурси и изобилието от минерални извори в региона. Освен това, има много добри условия за развитието и практикуването на алтернативни форми на туризъм поради богатото културно и историческо наследство в областта.

Производствената и леката промишленост са доминирани от текстилната промишленост (Гоце Делчев, Благоевград) и производството на мебели по поръчка на клиента. Селското стопанство се е превърнало в изключително важна бизнес ниша за младите хора, заради различните финансови стимули и финансиращи механизми, налични по финансираната от ЕС Програма за развитие на селските райони на България 2014 – 2020. Органичното производство в региона е добре познато и високо ценено, заради традиционните методи на отглеждане и отличителния вкус.

Нивото на развитие на ИКТ и широколентовата инфраструктура в региона е високо, а развитието на дигиталните и безжични услуги задоволително. Комуналните услуги (енергия, отопление, вода и канализация) и транспортът също са в добро състояние и осигуряват добра среда за правене на бизнес. Все още има изобилие от обработваема земя за земеделска

дейност, въпреки, че много местни общини са приели мораториум върху продажбата на общински земи и имоти. Наемите на офиси, обаче, остават високи. Съществуват множество организации и фирми, които предоставят различни видове консултантски услуги, включително бизнес консултиране, разработване и управление на проекти и др.

Като цяло, условията за младите хора, които искат да стартират собствен бизнес са добри, но най-вече в големите градове от региона. Този дисбаланс се наблюдава във всички области на България, не само в Благоевградския регион. Освен това, в малките общности е много трудно да намериш информация, да кандидатстваш за бизнес или инвестиционен заем, както и да получиш експертни съвети и консултации.

Предприемаческата среда, в регион като Благоевградския, зависи от икономическия климат на страната, културните и социални ценности на населението, демографските характеристики, както и нивото на компетентност, знания, опит и мотивация на всеки, който реши да поеме по трудния път на самостоятелната заетост и управлението на собствен бизнес.

В повечето случаи, основната мотивация на човек да стартира бизнес е продиктувана от липсата на алтернатива и най-вече възможностите за работа. Голямата част от младите хора в региона (най-вече тези в България) имат нереалистично високи очаквания по отношение на заплащането на труда, независимо дали работят за себе си или за някой друг. Реалността, обаче, е друга – стартовите заплати в повечето компании са доста ниски. В резултат, мнозинството млади хора предпочитат да останат безработни, отколкото да работят за много ниско възнаграждение. От друга страна, младежите, които решат да започнат собствен бизнес, често са ограничени от липсата на добра бизнес идея, финансов капитал, както и достъп до структурирана и лесна за възприемане информация за регулиращите закони и правните условия за създаването на фирма, включително наличните пазарни условия. Гореспоменатите причини са в основата на липсата на мотивация в младите хора от региона на Благоевград при планирането и стартирането на собствен бизнес.

Цялостната оценка на възможностите за развитие на младежкото предприемачество в Благоевградския регион е положителната заради причините, изброени по-горе. Като цяло, обаче, бизнес средата в региона е силно повлияна от различни отрицателни фактори, които засягат младите предприемачи като ограничен достъп до финансови инструменти, липса на целеви субсидии, недостатъци на образователната система и др.

3.6 Политики и стратегически документи в сферата на младежката заетост, младежкото предприемачество и иновациите в България и Македония

3.6.1. Политики и стратегически документи в сферата на младежката заетост, младежкото предприемачество и иновациите в България

Младежкото предприемачество и заетост са в основата на много стратегически документи, които са създадени с цел координация и концентриране на усилията на националните и регионални власти в създаването на достатъчно благоприятна и подпомагаща социално-

икономическа среда за младите хора, които искат да стартират бизнес или да поемат по приключенския път на предприемачеството.

Национална стратегия за младежта на България за периода 2010 – 2020

Националната стратегия за младежта (2010-2020) е насочена към постигане на целите и изпълнение на мерките за развитие на младите хора в Европейския съюз. Стратегията е ориентирана към изграждането и изпълнението на единна, последователна и устойчива политика за младежта в България, базирана на многосекторен подход, междусекторно сътрудничество и съвместно управление с участието на млади хора на национално, регионално и местно ниво. Първата част на стратегията представя предизвикателствата, стоящи пред развитието на младите хора в България. Втората част предлага стратегически цели и дейности за справяне с тези предизвикателства. Третата и заключителна част от стратегията е посветена на изпълнението на идентифицираните мерки и дейности – принципи, институционална среда, ресурси, информация и очаквани резултати.

Националната стратегия за младежта (2010 - 2020) е ориентирана към младите хора на възраст между 15 и 29 години, съгласно с международните и европейските стандарти в сферата на младежта. Стратегията е изградена около девет стратегически цели, които целят да се справят с различни аспекти от развитието на младите хора като кариерни възможности, достъп до информация, социално включване, предотвратяване на престъпността, доброволчество, межкултурен и международен диалог.

Националният план за изпълнение на Европейската гаранция за младежта за периода 2014 – 2020

Гаранцията за младежта е ангажимент на всички страни-членки на Европейския съюз и се изпълнява, за да могат всички млади хора до 25 години да получат качествени предложения за заетост, продължаващо образование, чиракуване и стаж за период от 4 месеца след като са останали безработни или са напуснали формалното образование.

Като член на ЕС, България също е поела ангажимент да изпълнява целите на Гаранцията за младежта, следвайки подробен план за изпълнение за периода 2014 – 2020. Планът ясно определя мерките за изпълнение на Гаранцията за младежта. Той описва времевите рамки за реформи и мерки в сферата на младежката заетост, ролята на публичните власти и други организации, и как всичко това ще бъде финансирано. Планът се актуализира и преработва всяка година. **В националния доклад за България за 2017**¹⁵ Европейската комисия посочва, че основните проблеми остават нерешени, въпреки че условията на пазара на труда са се подобрили. Последователни, специфични за всяка страна, препоръки за справяне с високия процент млади хора, които не са заети, не се образуват и не се обучават, са довели до създаването и изпълнението на редица мерки. Според Европейската комисия, обаче, това развитие не е довело до значителни резултати. Процентът на млади хора, които не са заети, не

¹⁵ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2017-european-semester-country-report-bulgaria-bg_2.pdf

се образоват и не се обучават (NEET) остава много над средните за стойности за Общността, въпреки изпълнението на гаранцията за младежта.

Иновационна стратегия за интелигентна специализация на България 2014 – 2020

В стратегическата рамка за развитие „Европа 2020“, терминът „Интелигентна специализация“ стои в центъра на интересите на ЕС и е ключов елемент за регионално развитие. Когато става дума за регионално развитие и планиране, Европейският съюз вече не разглежда поотделно държавите. Страните-членки имат политически представителства, но когато говорим за нареждане на приоритети, Европа акцентира върху регионите. Според последната Класификация на териториалните единици за статистически цели в България (NUTS), действаща от 1-ви януари 2015 г. и чиято основна цел е разделението на икономически територии на ЕС за прилагането на регионалните политики на Общността, **в Европа има 276 региона**. Всеки регион има своите уникални характеристики и активи, които трябва да се използват за насърчаване на конкурентоспособността му.

Според препоръките на Общността, всеки регион трябва да изгради своя собствена **Стратегия за интелигентна специализация**¹⁶, която да определи и подпомогне най-силните и ориентирани към износ сектори на регионалната икономика.

Чрез изпълнението на различни мерки, включени в Иновационната стратегия за интелигентна специализация на България, се посочват основните стъпки за преодоляване на съществуващите социално-икономически предизвикателства, свързани с ниската производителност на труда, малкия дял на високотехнологично производство, демографската криза, осигуряването на висококачествен и здравословен начин на живот.

Въз основа на т. нар. Процес на предприемаческо откритие¹⁷ са дефинирани четири тематични области и конкретни продуктови и технологични ниши, продукти и производства както следва: 1) Информационни и комуникационни технологии; 2) Мехатроника и чисти технологии; 3) Отрасли за здравословен начин на живот и биотехнологии (включително хранително-вкусова промишленост); 4) Нови технологии при творчески индустрии и индустрии за отдих.

Целта на стратегията е да отговори на новите възможности и предизвикателства на пазара, насочвайки инвестициите в области, които създават увеличена добавена стойност за икономиката и нейната конкурентоспособност на международните пазари.

Младежкото предприемачество се очертава като основен фактор за реализация на Стратегията чрез подпомагането на различни иновативни стартове в сферата на ИКТ, зелените технологии, творчески индустрии, и т. н.

Стратегията ще се изпълни посредством някои от основните **финансови инструменти, налични за България през настоящия програмен период 2014 - 2020** като: Оперативна програма за „Иновации и конкурентоспособност“ и Оперативна програма „Наука и образование за устойчив растеж“, средства от Държавния бюджет на Р. България и т. н.

¹⁶ http://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/innovations/ris3_22_12_2014_en.pdf

¹⁷ <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/entrepreneurial-discovery-edp>

Национална стратегия за учене през целия живот

Националната стратегия за учене през целия живот¹⁸ определя стратегическата рамка на държавните политики в сферата на образованието и обучението за периода 2014 - 2020, която цели да постигне [Европейската цел за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж](#).

Цялостният подход, с който се обхваща всяка сфера на ученето, е в основата на Стратегията за учене през целия живот на България. Документът е насочен към предучилищното образование и обучение, традиционното училищно образование, професионалното образование и обучение, висшето образование, продължаващото обучение за възрастни и валидирането на резултатите от неформалното обучение. Стратегията е фокусирана около следните основни приоритети:

- Насърчаване въвеждането на иновации в образованието и обучението;
- Повишаване качеството на образованието и обучението;
- Осигуряване на равен достъп до ученето през целия живот за всички;
- Преодоляване на разстоянието между икономиката и образованието;
- Разширяване обхвата и качеството на предучилищното образование и обучение;
- Подобряване качеството на училищното образование и обучение по отношение на ключови компетенции и лични постижения.

Национална програма за развитие - България 2020

Националната програма за развитие: България 2020 (НПР БГ2020)¹⁹ е основният цялостен документ, който посочва връзката между приоритетите на стратегията Европа 2020 и националните приоритети на България. Тя е и водещият стратегически и програмен документ, описващ детайлно целите на политиките за развитие на страната до 2020 година. Визията, целите и приоритетите на НПР БГ2020 са определени в съответствие със социално-икономическия анализ, изготвен специално за тази цел, както и спрямо становищата, получени в резултат на публичните дискусии на всеки един от етапите на съставяне на документа.

Основна цел на НПР БГ2020 е постигането на качествен и балансиран икономически растеж в дългосрочен план. НПР БГ2020 ще осигури рамката за определяне на приоритетите при разпределение на публичните фондове (национални и европейски), както и за мобилизиране на частно финансиране. Приоритетите на НПР БГ2020 са формулирани както следва:

1. Подобряване на достъпа до образование и качеството на образованието и обученията, както и качествените характеристики на работната сила.
2. Намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване.
3. Постигане на устойчиво интегрирано регионално развитие и използване на местния потенциал.

¹⁸ <http://www.mon.bg/?h=downloadFile&fileId=5701>

¹⁹ <http://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=2928>

4. Развитие на земеделския сектор за осигуряване на безопасност на храните и производството на продукти с висока добавена стойност чрез устойчиво управление на природните ресурси.
5. Подкрепа за иновационни и инвестиционни дейности за увеличаване конкурентоспособността на икономиката.
6. Укрепване на институционалната среда за по-висока ефективност на обществените услуги за гражданите и бизнеса.
7. Енергийна сигурност и повишаване на ефективността на ресурсите.
8. Подобряване на транспортната свързаност и достъп до пазари.

Мерките за подкрепа на младежката заетост и предприемачеството са съсредоточени главно в различните мерки за подкрепа по **Приоритет 1: Подобряване на достъпа и повишаване на качеството на образованието и обучението и качествените характеристики на работната сила**. Областите на въздействие и мерките целят да доведат до: по-добри образователни резултати на учениците и студентите; за увеличаване на заетостта, особено на младежката заетост; да се намали безработицата и свързаните с нея равнища на престъпления от общ и младежки характер; за по-качествени здравни грижи и за по-здравословен начин на живот; подобряване на образователните, обучителните и здравните характеристики; до по-висока производителност. Основният резултат ще бъде осигуряването на образована, висококвалифицирана, гъвкава и мобилна работна сила, отговаряща на нуждите на пазара на труда.

Регионален план за развитие на Югозападния планов регион

Регионалният план за развитие на Югозападния планов регион²⁰ анализира социално-икономическото и екологичното състояние на региона и представя стратегическите цели за развитие. Планът предоставя подробен преглед на икономическата среда в региона, характеризираща се с макроикономическа стабилност, добре развита транспортна и ИКТ инфраструктура, както и много висши учебни заведения и висококвалифицирана работна сила. **Регионалният план 2014-2020 г. има за цел да насърчи иновациите като ключов елемент на конкурентоспособността, като се съсредоточи върху индустрии с висока добавена стойност и високотехнологични продукти.** Това ще бъде постигнато чрез улесняване на достъпа до финансиране на ориентирани към износа МСП и подобрена регулаторна рамка, стимулираща иновационните дейности. Стратегията цели също да подобри технологиите за енергийна ефективност и модернизация в МСП. Предвидени са и дейности за подобряване на регионалната транспортна и енергийна инфраструктура и използването на възобновяеми енергийни източници.

²⁰ <http://www.mrrb.government.bg/static/media/ups/articles/attachments/68e023250f89abb0dca4cf9d289feac9.doc>

Регионална стратегия за развитие на област Благоевград за периода 2014 – 2020 г.

Регионалната стратегия за развитие на Благоевградска област²¹ обхваща периода на планиране 2014-2020 г. и представлява неразделна част от основните стратегически документи на ЕС и България за развитие на региона, като се вземат предвид специфичните характеристики и специфичните нужди на всяка общност, която е част от него.

Тя се основава на изчерпателен анализ на региона и на настоящото състояние на всички общини, постигнатото от тях през предишния програмен период, както и на бъдещите нужди и възможности за развитие. Основните цели и стратегическите визии на регионалната стратегия изразяват стремежите на местните общности да постигнат интегрирано и балансирано развитие на региона във всички аспекти на социалния, културния, историческия, икономическия и административния живот.

Стратегията предвижда дейности, които са съсредоточени върху следните пет основни приоритета:

1. **Развитие на конкурентоспособна и модерна икономика**, основана на знания, съвременни технологии и налични ресурси;
2. **Постигане на цялостно подобряване на качеството на живот** в региона;
3. **Развитие на туризма като стратегически сектор** за района, като се използват наличните природни, културни, исторически и други ресурси;
4. **Развитие на международните и европейските синергии** като фактор за постигане на интегриран и приобщаващ растеж, трансфер на добри практики и подобряване на административното и икономическо взаимодействие в регионален мащаб;
5. **Насърчаване на взаимодействието между бизнеса, гражданското общество и публичната администрация** на всички нива, за да се улесни постигането на гореспоменатите цели.

3.6.2. Политики и стратегически документи в областта на младежката заетост, младежкото предприемачество и иновациите в Македония

През последните няколко години се отделя все по-голямо внимание на перспективите за самозаетостта на младите хора и развитието на предприемачеството чрез разработване на политики за насърчаване на предприемаческата среда.

Институционалната рамка на национално равнище включва: Отдел за предприемачеството и конкурентоспособността в рамките на Министерството на икономиката, Националния съвет по предприемачество и конкурентоспособност (NECC) и Агенцията за насърчаване на предприемачеството в Република Македония (APERM).

На национално ниво бяха въведени няколко реформи за подпомагане на предприемачеството и развитие на сектора на МСП, като опростяване и намаляване на данъците, бърза и проста

²¹ http://www.bl.government.bg/images/stories/documenti/Strategies/Blagoevgrad_v4_073113.pdf

регистрация на фирма, намаляване на разходите и документите за извършването на фирмени операции (административна тежест) и улесняване на достъпа до финансиране. Основните насоки, с особен акцент върху подкрепата на млади предприемачи, са изложени в следните стратегически и програмни документи.

Младежка стратегия на Република Македония за 2016 – 2025 г.

Визията, заложена в **Младежката стратегия на Република Македония 2016-2025**, е следната: "Младите хора (на възраст между 15 – 29 години) са независими, автономни, активни, разумни, прогресивни и информирани участници във всички сфери на обществото и, за да развият напълно своите потенциали като отговорни граждани, се радват на фундаментални права и свободи. Младите хора имат равни възможности, независимо от различията и съществено участват в процеса на вземане на решения, като същевременно развиват своя потенциал и активно допринасят за цялостното развитие и благоденствие на Република Македония." В стратегията има 4 приоритета:

- (1) Осигуряване на по-добър жизнен стандарт и равни възможности за качествен живот;
- (2) Създаване на условия за зачитане и защита на основните права и свободи и системна интеграция и взаимодействие на различните категории младежи;
- (3) Създаване на възможности за участие на младите хора в мониторинга и прилагането на политиките и решенията, които ги засягат;
- (4) Равен достъп до качествено образование и други форми на личностно и професионално развитие.

Стратегията включва важни 9 ключови области, засягащи младежта:

- а) участие на младите хора;
- б) информация за младежта;
- в) местната младежка работа;
- г) образование;
- д) заетост и подкрепа преди наемане на работа;
- е) култура;
- ж) спорт
- з) здраве и качеството на живот.

Основните предизвикателства, идентифицирани в ключовата област **"Заетост и подкрепа преди наемане на работа"**, засягащи равнището на младежката безработица, са: общото икономическо положение в страната, което преди всичко води до липса на достатъчно предлагане на работни места по отношение на обема и качеството. Често работодателите подчертават, че младите хора не притежават уменията, които се изискват на пазара на труда. Част от младите хора смятат, че е необходимо да се намерят дългосрочни и системни интервенции, които да помогнат за преодоляване на безработицата сред младите хора. Необходимо е да се положат усилия за промяна на огромния обем напускащи работа и демотивиране сред младите хора в процеса на (самостоятелно) наемане на работа и за увеличаване на подкрепата за младежкото предприемачество.

За разглеждане на тези предизвикателства са определени четири цели:

- Ц1: Създаване на възможности за всички млади хора да придобият компетенциите (знания, нагласи и умения), които се изискват на пазара на труда.
 - Ц2: Насърчаване на дългосрочен и междусекторен подход в политиките, които подкрепят заетостта на младите хора.
 - Ц3: Младите хора са проактивни и творчески партньори в процеса на преодоляване на безработицата.
- Ц4: Осигуряване на системна и координирана подкрепа за развитието на младежкото предприемачество.

Национална стратегия по заетостта 2016 – 2020 г.

Анализът, направен в **Националната стратегия за заетостта 2016-2020**, посочва, че основните предизвикателства пред младите хора включват ниската степен на заетост, трудния преход от образование към трудов пазар, а също и все по-високия брой на млади хора изключени или изолирани от системата на образование или заетост.

Основната цел на Националната стратегия по заетостта 2016-2020 е "Да се увеличи заетостта, качеството на работните места и производителността, като се обърне специално внимание на уязвимите групи от населението". Основната цел ще бъде постигната чрез постигането на следните Специфични цели (СЦ):

- СЦ1. Да се повиши ефективността и ефикасността на политиката по заетостта, със специална подкрепа за уязвимите групи от населението (включително младите хора).
- СЦ2. Да се увеличи капацитетът на частния сектор за създаване на нови работни места.
- СЦ3. Да се създадат знания и умения в образователната система съобразно нуждите на работодателите.

Иновационна стратегия на Република Македония 2012-2020 г.

Иновационна стратегия на Република Македония 2012-2020 предлага да се преодолеят три основни пречки за развитието на предприятията, а именно капацитетът за иновации; развитието на човешкия капитал и изучаването на предприемачеството. Следователно политиките, които са важни за подобряване на възможностите за работа на младите хора, се основават на стълбовете на иновационната стратегия и са насочени към отклоняване на наличните стимулиращи системи към икономическите сектори с по-голяма гъвкавост за заетостта сред младите хора и насърчаване на предприемачеството сред младите хора ,

Стратегия за предприемаческо обучение на Република Македония 2014 –2020 г.

Стратегията за предприемаческо обучение на Република Македония за периода 2014-2020 г. има за цел да повиши доверието в предприемачеството на всички граждани и да им даде възможност да имат пълна и ефективна роля в бъдещото развитие на икономиката и общността. Тя гласи, че основната цел на предприемаческото образование не е просто да даде на всички граждани възможност за откриване на собствен бизнес, а по-скоро да даде на младите хора възможност да мислят позитивно, да търсят възможности да реализират своите идеи, да имат доверие да постигнат своите цели и да използват техните таланти за изграждане на по-добро общество (както от икономическа, така и от социална гледна точка).

Стратегия за развитие на занаятите 2012-2020 г.

Стратегията за развитие на занаятите за периода 2012-2020 г. на Занаятчийската камара на Република Македония има за цел да повиши заетостта, структурираното обучение на съществуващи и потенциални занаятчии, да предостави нови възможности предимно на младите хора.

Местни младежки стратегии

Тринадесет общини са приели **Местни младежки стратегии** за подобряване на социално-икономическото положение на младите хора: Скопие, Прилеп, Тетово, Щип, Илинден, Кисела Вода, Свети Николе, Кавадарци, Гевгелия, Радовиш, Дебър, Неготино, Велес и Битоля. Трябва да се подчертае, че само половината от стратегиите включват младежката безработица сред своите приоритети, само 3 общини се занимават с младежко предприемачество, като предлагат две мерки: насърчаване и субсидии за стартиране на бизнес от млади хора²².

Младежка стратегия на община Струмица 2015 – 2020 г.

Община Струмица е разработила своя **Младежка стратегия за периода 2015-2020 г.** Визията ѝ е: "Струмица - община, в която присъстват младежите". Визията ще бъде постигната чрез 4 перспективи:

- (1) Доволни граждани;
- (2) Осигуряване на услуги;
- (3) Разработване на капацитет;
- (4) Управление на бюджета.

Програма за развитие на Югоизточен планов регион 2015 – 2019 г.

В **Програмата за развитие на Югоизточния планов регион 2015-2019** са предвидени мерки за насърчаване на младежкото предприемачество и самостоятелната заетост, както следва:

- **СЦ1. Насърчаване на икономическия растеж в региона /Приоритет 1.1.** Институционална подкрепа за бизнеса и укрепване на капацитета на МСП/ Мерки 1.1.2. Изграждане на технологичен парк и създаване на бизнес инкубатори за млади предприемачи и 1.1.6. Насърчаване на предприемачеството сред младите хора и жените.
- **СЦ2. Устойчиво развитие на туризма и културата /Приоритет 2.3. Развитие и изграждане на мрежа от човешки ресурси/** Мярка 2.3.2. Повишаване на мотивацията на младите хора за работа в туристическия сектор.
- **СЦ3. Социална и икономическа сигурност в региона /Приоритет 3.4.** Насърчаване на спорта, създаване на конкурентоспособност и създаване на система за конкуренция между младите хора/ Мярка 3.4.1. Подобряване на условията за младежки спортове.

²² Survey of needs and challenges of young entrepreneurs in Macedonia, Young Entrepreneurs Support (YES) network, Foundation Euro Center, June 2014.

3.7 Образование по предприемачество в целевия трансграничен регион

3.7.1. Предприемаческо образование в Македония²³

3.7.1.1. Предприемачество в учебната програма

Днес всички ученици в началното и средното училище участват в обучението по предприемачество. Доскоро, достъп до обучение по предприемачество са имали само ученици в специализирани училища по икономика.

През 2013 г. бяха ревизирани шест редовни курса за 9-и клас по физика, химия, биология, информатика, изкуство и математика, които включват теми от предприемачеството и бяха осигурени два дни обучение за 300 учители от системата на началното образование.

През 2014 г., с подкрепата на Европейската фондация за обучение, правителството на Р. Македония прие Национална стратегия за предприемаческо обучение 2014-2020, заедно с план за действие, който предвижда реорганизация на пет учебни програми. Стратегията има за цел да насърчи предприемаческото мислене сред младите хора, което да им помогне да се реализират на пазара на труда, да бъдат по инициативни и да започнат бизнес, ако искат.

Всяка година от петгодишния курс за иновации и предприемачество има специална цел. Например, през първата година учениците трябва да организират събитие, което да демонстрира икономическите възможности, които са открили в Македония и извън нея. Във втората година от средното образование учениците разработват бизнес проект, който е свързан с глобалните икономически тенденции и предизвикателства, а през последната година от тях се изисква да приложат наученото и да създадат собствена фирма (виртуална).

Новите учебни програми се изпълняват от септември 2015 г. Подготвят се нови учебници, а през юни 2015 г. стартира обучението на близо 2000 учители от системата на началното и средното образование, което акцентира върху новите учебни програми.

Екипът, който работи по реорганизацията на учебните програми, е разработил два наръчника – един за преподаватели и друг за публични и образователни институции. Основната цел на наръчниците е да послужат като насока за създаването на училища и образователни институции, в които обучението по предприемачество е поставено в основите на учебния процес.

През 2016 и 2017 г. над 2000 учители от всички основни и средни училища в страната преминаха двудневни и петдневни обучения по теми, свързани с иновациите и предприемачеството.

Първоначално, инициативата среща множество предизвикателства, свързани с недостатъчното финансиране, което означава, че училищата често трябва да кандидатстват за допълнителни

²³ Източник: <http://www.gemconsortium.org/country-profile/84>

средства. В началото на процеса липсата на финансиране, заедно с липсата на подходящи учебни материали, доведе до затруднения и закъснения. Освен това обучението на учителите не е подходящо определено по отношение на съдържание и продължителност от съответните държавни институции. Въпреки това, с доклади, изготвяни на всеки две години, проблемите са открити в началото и потенциалните дефекти са отстранени.

За да се даде възможност на учителите и преподавателите по предприемачество в училищата и университетите да обменят опит и най-добри практики, през 2011 г. Националният център за развитие на иновациите и предприемаческото обучение създаде мрежа за национално предприемачество. Държавата сега има за цел да укрепи този център, като разработи онлайн инструменти и ресурси, за да помогне на учителите и учениците и да улесни международното сътрудничество, за да даде възможност на учителите и учениците да общуват с връстници от други страни и да споделят ресурси, добри практики и други материали.

3.7.1.2. Въздействие

В рамките на втората оценка на въздействието на обучителната програма (2012 г.) 70% от учениците и преподавателите изразяват своята подкрепа за програмата. Освен това, в началото на програмата, държавната подкрепа е значително по-ниска, поради високия риск от провал на инициативата. Понастоящем програмата е изцяло финансирана от държавата, което допълнително увеличава размера на отпуснатите средства. Заинтересованите страни на местно ниво също реагират положително. През 2014 г. Министерството на образованието и науката разработва база от данни за предприемачи, които желаят да бъдат гост-лектори или да участват в учебни посещения. През 2016 г. Министерството на местното самоуправление подкрепя процеса на разработване на регионални иновационни стратегии, основани на интелигентна специализация във всичките осем региони за планиране в Македония. Планирани са редица дейности за укрепване на предприемаческото обучение на местно (общинско) и регионално ниво, като се очаква това да даде допълнителен стимул за укрепване на предприемаческата среда в Македония.

Все още е твърде рано да се установи какъв ефект, ако има такъв, ще има предприемаческото образование в училищата върху цялостната степен и качество на предприемачите в страната. Въпреки, че този процес би могъл да отнеме много време (десетилетия) преди да бъдат постигнати реални резултати, институциите в Република Македония се опитват активно да насърчават предприемаческия дух в подрастващите.

3.7.2. Предприемаческо образование в България

Въз основа на проведените проучвания и интервюта с експерти в сферата на бизнес консултирането и подпомагане на икономическото развитие, може да се обобщи, че настоящата образователна среда в България и по-специално в Благоевградска област е доста благоприятна и предоставя добри теоретични познания, а също и основни насоки по отношение на ориентиране и алтернативи за следдипломна квалификация, кариерно развитие и възможности за стартиране на бизнес. Въпреки това, поради факта, че повечето фирми в района не се интересуват от сътрудничество с образователни институции, понастоящем

практическият аспект и посока на образованието все още е недостатъчно развит или напълно липсва.

Предприемаческото образование за младите хора в региона се организира и осигурява в средни училища, университети и чрез бизнес-консултантски и други неправителствени организации (например младежки, социални, културни, образователни и др.). По отношение на обучението по предприемачество в системата на средното образование, този тип обучение е все още много ограничено, като извънучилищни обучения и дейности са сравнително малко на брой. В област Благоевград има 52 средно-образователни училища, където повече от 850 учители и поддържащ персонал обучават над 20 000 ученици ежегодно. Учебните часове по предприемачество в средните училища са недостатъчни в сравнение с други предмети (например един час седмично или само 52 учебни часа годишно), което води до понижаване на качеството на предлаганото образование и прескачане на ценно съдържание. За да се компенсира този недостиг, в редица училища часовете по предприемачество се подкрепят от много извънкласни дейности като създаване на виртуални фирми, участия в конкурси и инициативи за предприемачество, организиране на практически игри, симулации на реални фирми, сътрудничество с организациите в подкрепа на бизнеса и други НПО, и др. Всяко училище се стреми да развива предприемаческия дух на младите хора чрез организиране на различни дейности като участие в състезания и инициативи по предприемачество и бизнес, сътрудничество с местния бизнес и национално представени организации (напр. "Мениджър за един ден" на Junior Achievement, иновационни лагери, проекти) и т.н.

Висшето образование в региона се предоставя в два университета - Американски университет в България и Югозападен университет "Неофит Рилски" - Благоевград. И двете институции осигуряват образование в областта на предприемачеството, а студентите получават качествена теоретична подготовка и основни насоки към алтернативи за следдипломна квалификация, кариерно развитие и възможности за стартиране на бизнес.

Американският университет в България (АУБ) предлага висококачествено образование в специалности като "Бизнес администрация", която дава основата на студенти, които биха искали да се развиват в малки и средни компании, международни корпорации, да стартират собствен бизнес, или да продължат образованието си в магистърски или докторски програми. Студентите имат възможност да специализират в областите счетоводство, финанси, маркетинг или мениджмънт.

Икономическите специалности предоставят както теоретична основа, така и практически емпирични инструменти необходими за всеки икономист в днешния комплексен икономически свят. Тези теории и инструменти се анализират, както в институционалната структура на развитите пазарни икономики, така и в спецификата им при прилагането им в развиващи се и непазарни икономики.

Югозападният университет "Неофит Рилски" осигурява висококачествено образование, акредитирано с най-високата степен от 9.26 (от 10 от Националната агенция за оценяване и

акредитация). Университетът предлага обучение и образование в някои от най-известните икономически специалности като: Финанси, Икономика, Маркетинг, Международни икономически отношения и др. Допълнителни магистърски програми са достъпни в различни професионални направления, включително икономика и предприемачество.

В допълнение към редовните си дейности по образование и учебни програми, двата университета организират различни предприемачески и старт-ъп конкурси, събития и дейности, които имат за цел допълнително насърчаване на предприемаческия дух и начин на мислене на младите хора.

Неправителствените организации с нестопанска цел, които работят в областта на младежта, подкрепата за бизнеса и икономическото развитие, организират много дейности, събития и дейности за сътрудничество, които предоставят много възможности на младите хора да повишат допълнително своите умения и знания, в областта на предприемачеството и бизнеса. По отношение на неформалното образование с цел подобряване на пригодността за заетост и следдипломна квалификация на младите хора се организират многобройни обучения с подкрепата на ЕС чрез Оперативна програма "Човешки ресурси". Ефективността им обаче остава доста спорна. В допълнение на това, множество центрове и институции за професионално образование и обучение предлагат различни обучителни инициативи, които за съжаление са сравнително неефективни и неадекватни на изискванията на пазара на труда.

Като цяло е очевидно, че образователните системи в региона страдат от липсата на мотивация, интерес и желание на младите хора да участват в обучения и други дейности, свързани с подобряване на определени умения или придобиване на знания по дадена тема. Тази тенденция е още по-видима в по-малките и изолирани общности. Повечето от висококачествените и интересни обучения за предприемачество и насърчаване на работата в мрежа за млади хора се организират в големи градове като София, Пловдив и др. Ето защо е необходимо да се насочи вниманието към провеждането на обучения и други инициативи в подкрепа на предприемачеството сред подрастващите извън големите градове, за да се повиши регионалната конкурентоспособност и да се повиши нивото на информираност и мотивация на младите хора да започнат и развият собствен бизнес. Този недостатък е допълнително повлиян от липсата на достъп до обслужване на едно гише и предоставянето на актуална и експертна информация и консултации (на разбираем и лесно достъпен за младите хора език и начин) за стартиране и развитие на бизнес в региона.

3.8 Механизми за подкрепа и налично финансиране за развитие на младежкото предприемачество в трансграничния регион

3.8.1. Механизми за подкрепа и налични финансови инструменти в България

В днешния глобализиран свят съществуват множество финансови инструменти, като се започне от заеми до безвъзмездни средства и се стигне до по-сложни инструменти за стартово финансиране, като фондове за рисков капитал и crowdfunding платформи. Според данни от *Годишния доклад на Глобалния предприемачески мониторинг в България (цитирано по-горе)*,

достъпът до финансиране е второто най-голямо препятствие пред предприемачеството поради следните причини:

- Ниска финансова култура на начинаещите предприемачи;
- Липса на достатъчно средства;
- Липса на компетентни мениджъри и фондове за рисковото финансиране;
- Скептицизъм и негативна нагласа към традиционните източници на финансиране като банките;
- Липса на критична маса от бизнес ангели, инвеститори и т.н..

Горепосочените причини са характерни за слаборазвита предприемаческа среда, каквато се наблюдава и в област Благоевград.

В резултат на това най-често срещаният и предпочитан източник на финансиране сред младите хора, когато обмислят самостоятелна заетост за стартиране на бизнес са частните (от приятели и роднини) или банкови заеми. Личните заеми от приятели, семейство и близки роднини са много популярен и все още най-надеждният източник на финансиране в случай на нужда от начален капитал за стартирането на малък бизнес. Тази тенденция се наблюдава най-вече в сферата на услугите. Банковите заеми остават недостъпни за младите хора поради високите и често дискриминационни изисквания, високите лихвени проценти и т.н. Голяма част от наличните кредитни линии на банки изискват наличието на постоянна заетост, чисто кредитно досие, добри финансови резултати на фирмата и т.н.

Частните инвестиции и алтернативните източници на финансиране (например бизнес ангели, частни инвеститори и др.) не са популярни в област Благоевград. Начинът им на финансиране и основните предимства се преподават само в училищата и университетите (предимно теоритично). Груповото финансиране (crowdfunding) - много популярен и развит метод за набиране на средства за различни проекти и дейности в Западна Европа (например в Белгия, Франция, Великобритания, САЩ и др.), не е познат на повечето млади хора в региона, въпреки че печели бързо популярност в големите градове като София, Пловдив, Бургас и др.

Финансовата подкрепа за младежи от държавните институции липсва или се предоставя за неприложими дейности или целеви групи. Множеството млади предприемачи се нуждаят от безвъзмездни средства (грантово финансиране) или заеми с нисък лихвен процент, за да стартират своя бизнес. Бизнес идеи на младежи в по-малки и изолирани общности биха могли да бъдат подкрепяни приоритетно с целенасочени субсидии и грантове за стартиране и развитие на бизнес идеята. Друга полезна мярка, която може да бъде иницирана от държавата би могла да включва освобождаването от данъци и въвеждането на данъчни стимули за младите предприемачи и собствениците на бизнес.

По отношение на образованието и повишаването на осведомеността, механизмите и възможностите за финансиране (например безвъзмездни средства от ЕС, частни инвеститори, банкови заеми и т.н.) следва да бъдат популяризирани сред младите хора още от ранна възраст, за да се обясни техният механизъм и основните ползи. Що се отнася до структурата и приоритетите на подкрепата, правилата за финансиране следва да бъдат улеснени и да

позволяват предоставянето на конкретни, насочени към младежта, програми, които насърчават обмена, работата в мрежа и сътрудничество между млади хора (дори вътре в страната), стажантски програми, менторство и т.н.

В момента, най-добре познатият и надежден източник на средства за младежки дейности и предприемачество остава финансирането с произход от Европейския съюз. По-долу са представени едни от най-популярните програми и инструменти, които ще предоставят безвъзмездна финансова помощ за различни видове малък бизнес и насърчаването на младежки инициативи за заетост:

Оперативна програма "Иновации и конкурентоспособност"

Оперативна програма "Иновации и конкурентоспособност" 2014-2020 (ОПИК) е основният програмнен документ на национално ниво, очертаващ подкрепата за българските МСП от европейските структурни и инвестиционни фондове за периода 2014-2020 г.

ОПИК е насочена към адресиране на нуждите, преодоляване на предизвикателствата и оползотворяване на възможностите за развитие пред българската икономика. Мерките, заложи в програмата, целят комплексно да допринесат за създаването на устойчиви, дългосрочни конкурентни предимства на българските предприятия и ускоряване на прехода към икономика базирана на знанието. Подкрепата е съсредоточена върху развитие на иновациите, предприемачеството, капацитета за растеж на малките и средни предприятия (МСП), енергийната и ресурсната ефективност на предприятията.

Общият бюджет на ОПИК 2014-2020 е в размер на 1,27 млрд. евро, като финансирането от Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР) надхвърля 1,079 млрд. евро (85% от бюджета), а националното съфинансиране се равнява на малко над 191 млн. евро (15% от бюджета).

Програмата ще опита да постигне целите си чрез разнообразни дейности, групирани в четирите приоритетни оси, както следва:

- Приоритетна ос 1: Технологично развитие и иновации;
- Приоритетна ос 2: Предприемачество и капацитет за растеж на МСП;
- Приоритетна ос 3: Енергийна и ресурсна ефективност;
- Приоритетна ос 4: Премахване на пречките в областта на сигурността на доставките на газ.

Целта на дейностите, предвидени в различните приоритетни оси, е да се осигури подкрепа за създаване на устойчиви и дълготрайни конкурентни предимства за българските предприятия, ускоряване на прехода към икономика, базирана на знанието, като същевременно се подобрят показателите на страната за развитие на финансовия пазар, технологична готовност, модернизацията на бизнеса, развитието на иновациите, и др. Младите хора с иновативни идеи и развит бизнес могат да участват с различни проекти по ПО 1, ПО2 и ПО3 на програмата.

Оперативна програма "Развитие на човешките ресурси"

Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ в България (ОПРЧР) допринася за постигането на целите на Европейския съюз в областта на трудовата заетост и борбата с бедността и социалното изключване. Финансирането се предоставя в две основни направления:

1. **Заетост** – подкрепя проекти, насочени към по-добър достъп до работа и подпомагачи в дългосрочен план безработни млади хора до 29-годишна възраст, особено такива, които не са заети, учащи и обучаващи се.
2. **Социално включване** – насочено е както към младите, така и към по-възрастните, предимно хора с увреждания или малцинствени групи. Социалното предприемачество, улесненият достъп до професионално обучение и здравни и социални услуги, са приоритет на програмата.

Програма за развитие на селските райони

Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) е най-големият финансов инструмент в подкрепа на проекти и инвестиции в сферата на земеделието и развитието на селските райони на България. За периода 2014-2020 година, Програмата разполага с бюджет от 2.9 милиарда евро. Очаква се близо 3 500 земеделски предприятия и около 120 фирми, работещи в сектора на горското стопанство, да получат инвестиционна подкрепа по първата цел за подобряване на конкурентоспособността и балансиране на заетостта на държавната земеделска хранително-вкусова промишленост и сектора на горското стопанство .

Повече от 4 000 малки земеделци ще получат подкрепа за развитие на стопанствата си, 1 630 млади фермери ще получат стартова помощ в подкрепа на бизнеса си. В последните години, земеделието се превърна в бизнес ниша с особено значение за младите хора и благодарение на многобройните финансови стимули и механизми, налични по Програмата. ПРСР подкрепя и производството на био продукция и насърчава прилагането на традиционни практики за отглеждане на земеделска продукция.

Еразъм+

Еразъм+ е програмата на ЕС за подпомагане на образованието, обучението, младежта и спорта в Европа. Благодарение на своя бюджет от 14,7 милиарда евро, тя ще даде възможност на над 4 милиона европейци да учат, провеждат стаж, трупат опит и работят като доброволци в чужбина. Програмата е един от най-известните и ефективни финансиращи инструменти, който предоставя множество възможности за хора от всички възрасти, като им помага да получават и обменят знания и опит в институции и организации от различни държави. Програмата е насочена към намаляване на безработицата, особено сред младите хора; Насърчаване на образованието за възрастни, особено изграждането на нови умения и умения, които се търсят от пазара на труда; Насърчаване участието на младите хора в европейската демокрация; Подкрепа за иновации, сътрудничество и реформи; Намаляване на преждевременното напускане на училище; Насърчаване на сътрудничеството и мобилността между страните партньори на ЕС. В България Еразъм + се управлява и координира от Центъра за развитие на човешките ресурси - Националната агенция на програмата.

Еразъм за млади предприемачи

Еразъм за млади предприемачи е международна програма за обмен, която предоставя на нови или бъдещи предприемачи възможността да се учат от опитни предприемачи, които управляват малки предприятия в други страни от ЕС. Еразъм за млади предприемачи допринася за повишаване обмен на знания и опит, контакти и сътрудничество на територията на цяла Европа.

Програмата е отворена както за начинаещи, така и за опитни предприемачи. Обменът на опит се осъществява по време на престой при опитен предприемач, който помага на новия предприемач в придобиването на умения, необходими за управлението на малка фирма. Ползите за предприемача-домакин се изразяват в нови перспективи за развиване на собствения бизнес и възможността за установяване на сътрудничество с чуждестранни партньори или опознаване на нови пазари.

Програми за териториално и трансгранично сътрудничество

Инициативите за младежко предприемачество и сътрудничество се подпомагат приоритетно в наличните програми за териториално и трансгранично сътрудничество, в които участва България. За района на Благоевград са налични следните програми:

- [ИНТЕРРЕГ - ИПП Програма за трансгранично сътрудничество България - Македония 2014 - 2020](#)
- [ИНТЕРРЕГ V-A Програма за трансгранично сътрудничество Гърция-България 2014-2020](#)

3.8.2. Механизми за подкрепа и налични финансови инструменти в Македония

Финансирането е може би една от най-важните предпоставки за стартиране на собствен бизнес. Без финансиране бизнесът не може да съществува, т. е. не може да гарантира оперативното си функциониране и не може да планира растеж. Един от основните проблеми, пред които се изправя всеки млад предприемач, е недостигът на финансови средства. В този контекст, едно от най-големите предизвикателства при започването на собствен бизнес е определянето на размера и източника на финансиране, необходими за изпълнение на бизнес планът на един старт-ъп. Най-често използваните източници за финансиране на стартиращ бизнес са:

- ☐ Лични спестявания – това са средства, осигурени от самия предприемач.
- ☐ Заемане на средства от членове на семейството и приятели – обикновено тези средства са освободени от лихва.
- ☐ Организации, подпомагащи развитието на малък бизнес – институции, основани за да подпомагат развитието на предприемачеството.
- ☐ Заеми от банки – това обикновено са краткосрочни заеми в подкрепа на бизнеса. Стартъпите (като юридически лица) често срещат трудности при достъп до такъв вид финансиране, поради високия риск и липсата на финансов капацитет. Алтернатива тук се явява възможността за получаване на заеми като физическо лице.

- ❑ Кредитни карти на предприемача и членове на семейството му – това е една по-скъпа алтернатива на банковите заеми; разполагаемите средства имат лимит, определен според кредитната карта.
- ❑ Рисков капитал – включва формални и неформални видове финансиране на малки, бързо растящи, но високорискови фирми, които се очаква да увеличат до няколко пъти размера на инвестициите в тях капитал.
- ❑ Събиране на ресурси съвместно с партньори – това е една възможност за набиране на средства и стартиране на бизнес заедно с роднини, приятели и т. н. Като цяло, това са хора, близки на предприемача.
- ❑ Бизнес ангели – това са заможни хора, които инвестират собствените си пари, време и опит директно в компании, които не са котираны на стоковата борса и с които нямат роднинска връзка, в замяна, на което очакват някаква финансова облага.
- ❑ Спестовни къщи - предлагат финансови инструменти, сходни с банковите заеми, но с по-висока лихва. Примери за подобни финансови къщи в Македония са Спестовна къща Možnosti (www.moznosti.com.mk) и Спестовна къща FULM (www.fulm.com.mk/), като и двете институции са базирани в Скопие.
- ❑ Лизинг - включва закупуване/отдаване под наем на оборудване, за което се дължи наем на лизингодателя. Оборудването не е собственост на фирмата докато тя не изплати изцяло стойността му на лизинговата компания, заедно с лихвите.

Фонд за иновации и технологично развитие

Фондът за иновации и технологично развитие има за цел да насърчава и подкрепя иновационните дейности в микро, малки и средни предприятия с цел постигане на динамично технологично развитие, основано на трансфер на знания, научноизследователска дейност в областта на развитието и иновациите, допринасящи за създаването на работни места и за икономическия растеж, като същевременно подобрява бизнес средата за развитие на конкурентните предимства на компаниите. Финансовите средства се осигуряват от заем, получен от Световната банка в размер на 8 млн. евро за 3 години. Фондът публикува покани за представяне на предложения по различни инструменти, за които МСП могат да кандидатстват за финансиране. Основните финансови инструменти, които предлага Фонда са:

- Субсидии за стартиращи фирми, спин-оф компании и частни изследователи.
- Съфинансиране на грантове и заеми за комерсиализация на иновации.
- Съфинансиране на грантове за трансфер на технологии.
- Техническа помощ чрез бизнес-технологични акселератори.

Инструментите, които са подходящи за стартиращи фирми, са "Съфинансиране на новосъздадени предприятия", „Стартиращи предприятия" и "Спин-оф компании".

Фондът подкрепя проекти, които са в етап на доказване на концепцията, до близката до пазарната фаза. МСП от всички бизнес сектори имат право да кандидатстват за финансиране по този инструмент. Критериите за допустимост, които трябва да бъдат изпълнени от кандидатите, са достъпни на уеб страницата: (<http://www.fitr.mk/portfolio-item/co-financing-grants-for-start-up-spin-off-companies-and-innovations/?lang=en>).

Фондът има за цел да насърчи иновационното развитие в новосъздадените предприятия, като осигури необходимата подкрепа за научноизследователски и развойни дейности. Безвъзмездната помощ се очаква да насърчи култура на поемане на риск, иновативно мислене, като предостави подкрепа на предприятията, които имат за цел да разработят нови или подобрени продукти, процеси и/или услуги, както и да насърчат комерсиализацията на резултатите от научните изследвания, получени в областта на висшето образование от институции, т.е. научно-изследователски институции.

Финансирането, което се предоставя в рамките на трите инструмента за стартиращи фирми е до 85% от общия бюджет на проекта в максимален размер от 30 000 Евро. Продължителността на проектите е до 12 месеца, като се предлага и възможност за удължаване в рамките на 6 месеца. Критериите за оценка на проектните предложения са:

- Ниво на иновативност;
- Качество на проекта;
- Капацитет на екипа;
- Пазарен потенциал;
- Въздействие.

След успешното комерсиализиране, приходите (не само печалбата), произтичащи от продажбите на продукта/услугата и всички последващи продукти/услуги въз основа на технологията, разработена в рамките на проекта, финансиран от Фонда, стават основа за плащания на роялти такси към Фонда, съгласно договора за предоставяне на безвъзмездна помощ.

South Central Ventures (ENIF)

[South Central Ventures \(ENIF\)](#) е фонд от 40 млн. евро, посветен на инвестициите в стартиращи фирми и технологични МСП в Западните Балкани. Фондът подпомага амбициозните стартиращи фирми да започнат да се развиват в по-големи мащаби. Фондът си партнира с най-мотивирани, всеотдайни, трудолюбиви и смели екипи, които се осмеляват да изградят големи компании и да нарушат статуквото. Фондът разполага с офиси в Загреб, Белград и Скопие.

Фонд за финансиране на иновации (ФФИ)

Фондът за финансиране на иновации е специализиран фонд, предназначен да подпомага иновациите в малките и средни предприятия в Македония чрез кредитиране и капиталово финансиране. Инициативата се финансира от USAID и Crimson Capital Corporation и се управлява от Фондация Crimson Development.

Допустими бенефициенти са компании, регистрирани в Македония, които могат да предложат устойчив иновационен продукт или услуга, и за които има потвърдено пазарно търсене. Иновациите трябва да имат потенциал за развитие и трябва да насърчават устойчивото развитие и създаването на нови работни места. Всеки потенциален клиент трябва да има финансово и търговско устойчив продукт или услуга, които ясно ще отговорят на нуждите на пазара. Кандидатите трябва да представят надеждна прогноза за очакваните парични потоци и ясна стратегия за погасяване на дълга в рамките на период от 12 до 24 месеца. Фондът дава

приоритет на иновативни предприятия, които създават нови работни места, проекти в сферата на ИКТ, енергийната ефективност, опазването на околната среда, земеделието, хранително-вкусовата промишленост, производството, логистиката и др.

Продължителността на проектите е от няколко месеца до две години. Сумите за финансиране варират от 5 000 до 100 000 евро.

За контакти и допълнителна информация:

Ловре Ристовски, Crimson Development Foundation / IFV

Тел.: +389 2 3231 561/ E-mail: lovre.ristevski@crimsoncapital.org .

Мрежа на бизнес ангелите в Македония

Мрежата на бизнес ангелите свързва предприемачите, които искат да започнат собствен бизнес с инвеститори/инвестиции и ментори. Дори и в случаите, когато предприемачите разполагат с отличен бизнес план, банките искат обезпечение, което е няколко пъти по-високо от стойността на новооткрития бизнес. Мрежата от бизнес ангели се състои от бизнес лидери, които могат да предоставят на предприемачите новаторски идеи за финансиране, ноу-хау, както и социален капитал.

CEED Клуб на бизнес ангелите в Македония

[CEED Клуб на бизнес ангелите \(CEED БА Клуб\)](#) е създаден като група на членовете на CEED Business и Learning Club Gold през ноември 2013 г. и е един от първите клубове от този вид в Македония. От януари 2016 г. CEED Business Angels Club официално е член на Европейската мрежа за бизнес ангели. В момента, в клуба членуват 16 предприемачи, които желаят да инвестират в бизнес идеи или в съществуващи предприятия, като идентифицират потенциал за растеж или иновации. Първите бизнес идеи са представени на членовете на клуба през април 2014 г. След три години съществуване CEED Business Angels Club направи първата инвестиция през декември 2014 г., втората през май 2015 г. и третата през юни 2016 г. В момента се разглеждат четири нови потенциални идеи.

Евро-Македонски иновационен център за знания

[Центърът](#) има мисията да подобри и насърчи македонската бизнес и иновационна култура, особено сред предприемачи, иноватори и бизнес ангели.

Мрежа на бизнес ангелите в Македония (MBAN)

[Македонската мрежа на бизнес ангелите](#) е първата официална инвестиционна мрежа за бизнес ангели в Македония и член на Европейската мрежа за бизнес ангели.

Агенция по заетостта

[Програмата](#) за самонаемане на Агенцията по заетостта е насочена към безработни, активно търсещи работа лица и им помага да превърнат своите бизнес идеи в реалност. Програмата предоставя на успешите кандидати безвъзмездна помощ в размер на 4000 евро, в едно с консултантски услуги и обучение по предприемачество. Повече информация за тази програма може да бъде намерена на сайта:

(http://rabotaimoznosti.mk/samovrabotuvanje/?page_id=1394&lang=en) или в център на Агенцията по заетостта. Програмата се изпълнява от Министерството на труда и социалната политика и Агенцията по заетостта, в сътрудничество с Програмата на ООН за развитие.

Финансиране от ЕС

Предприемачите в Македония имат достъп до различни програми, финансирани от ЕС, като например:

- [COSME](#)
- [HORIZON 2020](#)
- [ERASMUS+](#)
- [CIP ECO-INNOVATION](#)
- [INTELLIGENT ENERGY EUROPE](#)
- [LIFE+](#)
- [EUROPE FOR CITIZENS](#)
- [EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND](#)
- [EUROPEAN SOCIAL FUND](#)
- [EU PROGRAMME FOR EMPLOYMENT AND SOCIAL INNOVATION](#)
- [EUROPEAN AGRICULTURAL FUND FOR RURAL DEVELOPMENT](#)
- [EUROSTARS](#)
- [NER 300](#)
- [URBACT](#)
- [COST ACTIONS](#)
- [EIB LOANS](#)
- [KICs](#)
- [CREATIVE EUROPE](#)
- [CONNECTING EUROPE FACILITY](#)
- [EUROPE AID](#)
- [INSTRUMENT OF PRE-ACCESSION ASSISTANCE](#)
- [TEN-T](#)
- [INTERREG](#)
- [ENPI](#)

3.9 Съществуващи организации и успешни инициативи/проекти в областта на младежкото предприемачество в трансграничния регион

3.9.1. Успешни инициативи и проекти в България

WEBIT

Webit е световна общност и поредица от събития, най-голямото от които приветства над 15 000 участници от 110 страни. Webit Global Community се състои от над 100 000 законодатели, иноватори, предприемачи, инвеститори, учени и експерти, обединени от своята любов към технологиите и насърчаващи дигиталната трансформация в бизнеса и обществото. Фондация Webit се ангажира да стимулира предприемаческата екосистема в Европа и Азия, а също и да подобри състоянието на иновациите за по-добро бъдеще. Всяка година Фондацията отпуска над 1 млн. долара на стартиращи фирми от цял свят чрез Founder Games, като осигурява награди от над 200 000 евро на печелившите компании. Webit Festival Europe е водещо събитие за цифрова икономика и технологии в Европа, със специален фокус върху Централна и Източна Европа и неизползваният потенциал на региона. Събитието събира над 5100 души от над 90 страни и се организира ежегодно в София.

START-IT-SMART

Start It Smart е предприемаческа организация, основана през 2009 г. с цел разпространение и развитие на предприемаческата мисъл в България, чрез подкрепа на млади хора в стартирането и развитието на собствен бизнес. Start It Smart е и основател на първата пре-акселераторска образователна програма в България – Start It Smart - Pre-Accelerator, както и на много други проекти за подкрепа и вдъхновение на предприемачите – работилници, събития, консултантски услуги, пичинг състезания, обучения, менторство и др.

ELEVEN

Eleven е акселератор и фонд за рисков капитал за инвестиции на ранен етап. Той предоставя менторство и подкрепа чрез мрежата си от партньори за критичния първи етап от инвестирането. Eleven е един от най-големите инвеститори на ранен етап в Централна и Източна Европа. Eleven е много успешна инициатива, която предоставя бързо развиваща се екосистема за предприемачи, които искат да променят света. Екипът на Eleven има достъп до повече от 150 ментори и партньори, и предоставят практически световен опит, съвети и връзки на над 50 компании, които стават част от акселератора всяка година. Годишно, Eleven подкрепя близо 50 стартапа в акселераторската си програма, осигурявайки им подкрепа и менторство, споделено работно пространство и стартово финансиране. Фондът за рисков капитал подкрепя идеи като предоставя до 200 000 евро в поетапни кръгове, започващи (стартиращо) първоначално с 25 000 до 50 000 евро. Eleven се фокусира върху иновативни идеи, предоставяйки им до 100 000 евро за доказване на концепцията, като започва с 3-месечна акселераторска програма.

LAUNCHUB

LAUNCHub е фонд за стартов капитал, подкрепящ най-обещаващите предприемачи и дигитални стартапи в Югоизточна Европа. От 2012 г., LAUNCHub е инвестирал над 7.5 милиона

евро в 60 стартапа от 10 държави от региона на Югоизточна Европа, включително България, Румъния, Македония, Хърватска, Гърция, Словения, Украйна, Австрия и Швейцария. LAUNCHub има повече от 200 основатели в своето портфолио за по-малко от три години, които са успели да привлекат над 10.6 милиона евро допълнително финансиране. Екипът на LAUNCHub работи с различни инвеститори и предоставя подкрепа по начини, различни от инвестиционните грантове. Инициативата действа по-скоро като член на екипа и ангажиран партньор предлагайки на стартапите достъп до мрежа от експерти, технологични доставчици, успешни предприемачи и инвеститори. Launchub предоставя общи правила и основа за разработване на бизнес и продуктови стратегии за развитие. На стратегическо ниво LAUNCHub си партнира със Seedcamp и Mozilla WebFWD и работи по Финансовия инструмент „ДЖЕРЕМИ“ на ЕИФ и ЕК. Всяка заявка за кандидатстване е насочена към фирми, които се стремят към начално финансиране, което достига до 200 000 евро. Заедно със съинвеститори, всяка компания може да участва в стартиращи кръгове с до 400 000 евро. Основната целева група на Launchub са фирми и екипи на стартапи с готов краен продукт и определен напредък. Освен това, Launchub се стреми да работи със сплотени и отдадени екипи с добро разбиране на пазарите и потребителските нагласи. Launchub финансира и на екипи, които вече са участвали в акселераторски програми или са ползвали средства от бизнес ангели.

[SOFIA TECH PARK](#)

София Тех Парк е държавно предприятие, което притежава и стопанисва един от най-развитите технологични паркове в България. София Тех Парк е първият научно-технологичен парк в България, проектиран и създаден, за да служи като платформа за обмен на знания и идеи между академичните среди, бизнеса и държавата. София Тех Парк предоставя работна научна инфраструктура за повече от 20 милиона лева в подкрепа на българските иновативни компании. Паркът предлага 40 000 кв.м ново и реиновирано пространство, събиращо на едно място лаборатории по приложни изследвания, главен инкубатор, лекции / обучения / дискуссионни форуми по иновации, място за демонстриране на нови технологии, офис пространство и паркинг за коли.

[STARTUPSHOW](#)

Startup Show е увлекателно и образователно предаване за всеки, който се замисля (обмисля) да стартира собствен бизнес в България. Видео поредицата е концентрирана върху това как се прави бизнес в нашата родина. До този момент много от примерите, книгите и учебната литература, показват как се прави бизнес отвъд океана. Предаването показва бизнес примери от България, показва родни предприемачи и дава съвети за това как да се стартира бизнес, тук в България. Startup Show е първата и най-активна организация на територията на България в подкрепа на предприемачеството. Основана през 2007 г. Startup фондацията е организираща стотици събития из цялата страна и е (оказала помощ и съдействие на) помогнала на много млади хора да развият своите идеи за бизнес.

[FOUNDER INSTITUTE](#)

Founder Institute, най-големият в света акселератор и академия за стартап компании на ниво идея. За да предизвика креативността и бизнес нюха на всички предприемачи, Sofia Founder

Institute предлага подробна програма с детайлно описани структура, менторска подкрепа и глобална мрежа от предприемачи – всичко необходимо за стартирането на успешен бизнес в родния им град. В допълнение, акселераторът е единствената програма по рода си, която се фокусира главно върху хората и предприемчивите им идеи, стремяща се за равенство между всички участници. От откриването си през 2015 г., програмата е създала 13 обещаващи високотехнологични компании на местна почва, включително Yatrus Analytics (получила одобрение за NEW MEDIA ACCELERATOR в Хамбург), Trevor AI (която ще участва на конференцията FounderX в Силициевата долина) и много други.

[Конференция Startup \(The Startup Conference\)](#)

Startup конференцията е едно от най-големите годишни събития за млади стартиращи предприемачи в региона на Благоевград. Събитието се провежда ежегодно под егидата на Американския университет в България. Конференцията събира на едно място инвеститори, предприемачи и студенти, които получават възможността да общуват и разменят вдъхновяващи идеи помежду си и да стартират собствен бизнес. Основната цел на форума е да представи постижения в сферата на бизнеса и предприемачеството. Лекторите са добре обучени професионалисти, които помагат на заинтересовани студенти и гости като им демонстрират вече осъществени бизнес идеи и споделят тайните си за успех.

[ЦЕНТЪР „РИНКЪР“](#)

Център Ринкър е център за предприемачество и обучения към фондация BCause. Основан е през 2014 г. с финансовата подкрепа на Фондация КАФ Америка. Мисията на Център „Ринкър“ е да насърчава образованието, ученето през целия живот и да подпомага предприемачеството и развитието на бизнеса в България. Програмите му са насочени към създаване на възможности за устойчива заетост, повишаване на конкурентоспособността, добавяне на стойност и иновации, с цел подобряването на качеството на живот в България с фокус върху селските райони. Център „Ринкър“ подкрепя надграждащото обучение и квалификация на българските учители, стимулирайки използването на най-новите технологии, интерактивни методи на преподаване и разбиране на студенти със специални нужди - увреждания, затруднения в обучението, етнически малцинства. Центърът подпомага и развитието на активните млади хора и децата. Центърът подкрепя и развитието на активни млади хора чрез специални обучения.

[БЪЛГАРСКИ ЦЕНТЪР ЗА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО](#)

Силиконовата долина в Благоевград! На 26 април 2017 г. Благоевград стана център на ИТ индустрията и предприемачеството. При официално посещение в града, водещи фигури от Силиконовата долина в Калифорния дойдоха да споделят своя опит. Гостите работят за личности като Бил Гейтс (Майкрософт), Стив Джобс (Apple) и Марк Зукърбърг (Facebook) и т.н. Събитието включваше лекции, публични дискусии, въпроси и отговори по теми за инвестиции, предприемачество, нововъведения и образование. Гости от САЩ бяха Норман Уинарски, Майкъл Марвин, Джейми Уилямс, Лари Бихъл, Дафина Тончева, Васил Терзиев.

БИЗНЕС СЕДМИЦА

Бизнес Седмица 2017 Vol.1 се проведе в кампуса на АУБ от 27 до 31 март, за да засили стремежа за успех и знания сред студентите от всички специалности на университета. Тези, които се присъединиха към АУБ Бизнес Клуб по време на тези вълнуващи дни, имаха възможност да проучат бизнеса, да размишляват върху кариерата си и да научат повече за себе си! Петър Дяков, опитен специалист по електронна търговия и онлайн маркетинг, участващ в проекти като Venera Cosmetics, JCI Bulgaria и Tendrik, посети университета, за да ангажира участващите студенти в интерактивната дискусия за започване на собствен бизнес на тема "Изграждане на страхотен екип", "Онлайн срещу офлайн", "Местни срещу международни", "Поставяне на цели" и т.н.

3.9.2. Съществуващи организации в България

Джуниър Ачийвмънт България

Мисията на Junior Achievement Bulgaria е да образова и вдъхновява младите хора да ценят свободната инициатива, бизнеса и икономиката, за да подобрят качеството си на живот. JA Bulgaria предлага съвременни програми и курсове, развиващи знания и умения, свързани с лидерство, икономика, екипна работа, бизнес умения, финансова грамотност, кариерно ориентиране, иновации и технологии, презентационни умения, развитие на предприемачески дух. Организацията работи с млади хора на възраст от 6 до 25 години. Преподавателските методи се базират на интерактивност, учене чрез правене, менторство и включване на представители на различни професии в образователния процес. Част от редовно организирания събития и състезания са: „Мениджър за един ден“, „Учебна компания“, „Изгряващи звезди“, „Start it smart“, „Виртуално предприятие (JA Titan)“, „Иновационен лагер“ и много други.

Алтернативи Интернешънъл

Алтернативи Интернешънъл е сдружение на амбициозни, можещи и търсещи млади хора, които искат да помогнат на своите връстници да развиват потенциала си и да се чувстват полезни за себе си и обществото. Организацията им предоставя възможност да се развиват, участвайки в различни инициативи и мероприятия на местно, национално и международно ниво. Сдружението организира информационни дни и кампании, културни мероприятия, дискусии, дебати на актуални въпроси и др. Организацията е акредитирана да изпраща и посреща доброволци по Европейската доброволческа служба.

Сдружение Активно гражданско общество

Активно българско общество (АБО) е младежка мрежа, основана в Благоевград, създадена с въображение, за да подобри потенциала на младите хора и местната среда със свежи и положителни идеи. **АБО** се фокусира върху изграждането на мрежи за бъдещо развитие, като прилага иновативен подход за развитие на младите хора чрез участие в дейностите на организацията. Организацията е много активна в програмата "Еразъм +" и доброволческите инициативи. АБО си сътрудничи с български и чуждестранни младежки организации за обмен

на опит в областта на образованието, културата, младежките въпроси в контекста на процеса на евроинтеграция, насърчаване на диалога между младите хора от страните-членки на ЕС и страните кандидатки.

[Сдружение Съвремие](#)

Сдружение "Съвремие" е организация с нестопанска цел, създадена през 2004 г. от младежи от Благоевградска област. Една от основните цели на организацията е да осигури подкрепа за социалната интеграция и личната реализация на младите хора от региона, а също и да допринесе за подобряване на достъпа до образование. В тази връзка асоциацията е много активна през последните няколко години чрез реализиране на различни инициативи, финансирани по проекти, насочени към насърчаване и развитие на биологичното земеделие и подпомагане развитието на туризма в региона. Асоциацията е водещ партньор на проект за международен младежки обмен, финансиран от Програмата на ЕС "Младежта в действие", изпълнен през 2011 г. и проектен партньор рамките на същата програма през 2012 г. И в двата международни младежки обмена партньорите по проекта са младежки НПО от Македония и Германия.

[Бизнес инкубатор – Гоце Делчев](#)

Бизнес инкубатор - Гоце Делчев, Център за насърчаване на предприемачеството е основан през 1999 г. по инициатива на ПРООН и община Гоце Делчев. Инкубаторът работи за насърчаване на развитието на местните икономически и човешки ресурси. Основната му цел е да подпомага стартиращите фирми и малките и средните предприятия в региона на Гоце Делчев, като им предоставя висококачествени бизнес услуги: информация, консултации, обучения и подкрепа за микрофинансиране. Един от главните подходи за постигане на стратегическите цели на БИ-ГД е проектното финансиране. Ето защо организацията съсредоточава голяма част от ресурсите и усилията си в идентифициране на необходимост, таргетиране, разработване и изпълнение на проекти. БИ-ГД успешно е изпълнила проекти по Европейските програми Еразъм+, Леонардо да Винчи, ОПАК, ФАР, ТГС България - Гърция, ИПП - Трансгранична програма България - Македония, Интеррег IV. С цел развитие на човешките ресурси към БИ-ГД е създаден Център за професионално обучение, лицензиран от НАПОО. Центърът е одобрен доставчик на обучения от АЗ за курсове по ОП Развитие на човешките ресурси. От 2009 г. БИ-ГД предлага и електронно обучение. Различни обучения по ключови компетентности и други курсове и семинари се организират периодично. Над 2700 души са преминали обучение в БИ-ГД през годините.

[Сдружение „С ИДЕЯ ЗА БЪДЕЩЕТО – СПОРТ, ОБРАЗОВАНИЕ, КУЛТУРА”](#)

"С идея за бъдещето - спорт, образование, култура" е младежка организация с нестопанска цел в обществена полза, създадена през 2006 г. в град Сандански. Асоциацията е насочена към повишаване на местните компетенции и умения на младите хора в областта на спорта, образованието, културата. Също така насърчава сътрудничеството с български и чуждестранни организации с цел обмен на добри практики в областта на образованието, социалната и професионалната реализация на младите хора. Целите на организацията са насочени към

осигуряване на подкрепа за дейности, свързани с изграждането на по-добра среда за младите хора.

3.9.3. Успешни инициативи и проекти в Македония

ФОНДАЦИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА МСП - СТРУМИЦА

Фондация за развитие на МСП - Струмица реализира проект "Мрежа за творческо предприемачество" в партньорство с Бизнес инкубатор - Център за подпомагане на предприемачеството Гоце Делчев в рамките на програмата INTERREG - IPA ТГС България - Македония.

SEAVUS GROUP / SEAVUS ЦЕНТЪР ЗА ОБРАЗОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ

Seavus Group е частна компания, създадена през септември 2010 г. под шапката на групата Seavus. Предлага програма за следдипломна квалификация, която включва обучения и ускорен менторски курс със следните компоненти:

- Визия и идеи, развитие на екип;
- Създаване на бизнес модел;
- Изследване и развитие на клиенти, брандинг и маркетинг, дизайн на продукта и потребителски опит, конкурентен бенчмаркинг;
- Продажби и растеж;
- Финанси и повишаване на капитала;
- Писане на код и програмиране;
- Основи за създаване на убедителна презентация пред инвеститори;
- Дипломиране – какво да правите след като се дипломирате?

Обща учебна програма включва 100 часа лекции и ускорени менторски сесии, в рамките на които наставниците отговарят на въпроси, а всеки екип представя своята идея, напредък и обратна връзка по поставените задачи.

SEDC БИЗНЕС СИМУЛАТОР

SEDC Бизнес Симулатор е уникален модел за усъвършенствано практическо професионално обучение на студенти чрез директното им поставяне на конкретна позиция - роля в симулиран бизнес процес под ръководството на утвърдени предприемачи.

АСОЦИАЦИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА НОВИ ВЪЗМОЖНОСТИ (ARNO)

Проектът [Coolinari](#) 2.0 е продължение на проект "Професионална младежка кухня - нови технологии за социалния бизнес", който има за цел да популяризира най-ценните социални и предприемачески ценности. Като част от тази инициатива, която е първата по рода си в Македония, се предвижда АРНВ, като инициатор и изпълнител на идеята за проекта, в сътрудничество със СОУ "Лазар Танев", да организира специални практически занятия и уроци по готварство с участието на известни готвачи от Македония.

"ФИЛАНТРОПИЯ ЗА ЗЕЛЕНИ ИДЕИ" е годишен конкурс, който подкрепя развитието на малки, местни и устойчиви бизнес идеи в Албания, Косово, Македония, Черна гора и Сърбия. Терминът "зелени идеи" се отнася до идеи, които спомагат за опазването на околната среда,

използват ресурси от местната общност и допринасят за устойчивото развитие (интегриране на местните, икономическите, социалните и екологичните потребности и приоритетите на общностите).

[INOVATIVNOST.MK](#)

Inovativnost.mk е уеб портал с отделен раздел, който предоставя информация и новини по отношение на стартиращи фирми в Македония ("Start-up scene").

[CEED MACEDONIA / CEED HUB СКОПИЕ / АКСЕЛЕРАТОР И СПОДЕЛЕНО РАБОТНО МЯСТО](#)

CEED Hub Скопие акселератор и съвместно работно пространство, е място, което осигурява достъп до иновативна и вдъхновяваща работна среда за предприемачи и фирми на ранен етап, на свободна практика и хора, които искат да започнат собствен бизнес. CEED Hub Скопие предлага информационно бюро, достъп до интернет и заседателна зала, достъп до информация, достъп до знания, достъп до потенциални партньори, клиенти и пазари - чрез B2B и мрежови събития, достъп до финансиране - позволява представяне пред Клуба на бизнес ангелите CEED Македония и подкрепя професионалисти за развитие на иновации и творческо мислене. Предоставя консултации за иновации и управление на бизнеса.

[I-LAB.MK](#)

i-Lab.mk е иновационен център в рамките на Центъра за знания, създаден през 2015 г. под егидата на Централноевропейската инициатива (CEI) и KEP Austria 2014. Една от предлаганите услуги е катализаторът за стартиране на бизнес, който предоставя помощ на стартиращи, спин-оф компании, МСП и други организации в комерсиализирането на техните идеи и укрепва техния бизнес чрез:

- Напътствия, подкрепа и съвети;
- Достъп до финансиране;
- Осигуряване на други необходими ресурси.

3.9.4. Съществуващи организации в Македония

[Център за развитие на югоизточен планов регион](#)

Център за развитие на Югоизточния планов регион е съставител на Програмата за развитие на Югоизточния район 2015-2019, където се предвиждат мерки за насърчаване на младежкото предприемачество и самостоятелната заетост, както и на Регионалната иновационна стратегия 2016 - 2020.

[Бизнес център за подкрепа и консултантски услуги на МСП в рамките на Център за развитие на Югоизточен планов регион](#)

Регионалният бизнес център е създаден през 2014 г. в рамките на проект "Създаване на бизнес център за подкрепа и консултантски услуги за МСП в Югоизточния планов регион" с цел повишаване на конкурентоспособността на Югоизточния регион чрез подкрепа на МСП и предприемачеството. **Бизнес центърът за подкрепа и консултантски услуги за МСП в Югоизточния регион** в рамките на Центъра за развитие на Югоизточния планов регион има за

цел да подпомогне и насърчи МСП за тяхното бързо и динамично развитие. Чрез идентифициране на настоящите нужди, застъпничество, информиране и работа в мрежа, бизнес центърът допринася за укрепване на капацитета на МСП в региона, като създава климат за развитие на устойчив и конкурентоспособен бизнес. Обхватът на работа на Бизнес центъра за подкрепа и консултантски услуги на МСП в Югоизточния регион се състои от:

- Провеждане на обучения за изграждане на капацитет на микро, малки и средни предприятия;
- Организиране на консултантски, информационни и промоционални събития за частния сектор, информиране на компаниите в региона за наличните открити възможности за финансиране;
- Изготвяне на анализ;
- Улесняване на партньорствата;
- Подкрепа за участие в панаири и мероприятия.

Основни дейности:

- Комуникация с всички заинтересовани страни и подпомагане при подготовката на заявленията за проекти;
- Представяне на информация и активни проектни покани на заинтересованите страни;
- Предоставяне на консултантски услуги за частния сектор;
- Поддържане на консултантски и промоционални събития, специализирани за частния сектор;
- Разработване на централна база данни, която да съдържа информация за частния сектор, институциите и други заинтересовани страни от Югоизточния регион.

Целеви групи на проекта:

- Общини в Югоизточния планов регион;
- Потенциални чуждестранни и местни инвеститори;
- Малки и средни предприятия;
- Търговци / икономически оператори в региона;
- Регионални камари (Регионална занаятчийска камара и регионални търговски камари);
- Местни организации и фондации на гражданското общество.

YES FOUNDATION (ПСМ ФОНДАЦИЯ)

Фондация "Младежка предприемаческа служба" (на македонски език Фондация "Услуги за млади предприемачи") и бизнес инкубатор за подкрепа на микро, малки и средни предприятия в областта на информационните и комуникационните технологии чрез предоставяне на услуги по бизнес инкубиране, предназначени за ускоряване на растежа и развитието на фирмите. Членовете на инкубатора могат да се възползват от следните услуги:

- Преференциални цени за наем на офис помещения;
- Право на използване на заседателната зала, компютърна зала, помещения за презентации и обучение;
- Бизнес съвети и консултации;
- Обучения за укрепване на капацитета за правене на бизнес;

- Менторинг от страна на местни и международни експерти, предприемачи и консултанти;
- Популяризиране и реклама;
- Медиация/улесняване на контактите с институциите, които предоставят финансиране;
- Свързване с клиенти;
- Организиране на събития за работа в мрежа и интернационализация.

YES NETWORK

YES "Мрежа за поддръжка на млади предприемачи" има за цел да укрепи капацитета на обществените организации при създаването на мрежи и програми за развитие на младежкото предприемачество.

АСОЦИАЦИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА НОВИ ВЪЗМОЖНОСТИ (АРНВ)

Асоциацията за развитие на нови възможности е организация е създадена за разработване и прилагане на социални иновации и насърчаване на нови възможности и съвременни технологични подходи за промяна в обществото. В момента функционира като хибридна организация (организация на гражданското общество със предоставяне на платени услуги). При утвърждаването на правна рамка за социалното предприемачество в Македония, трябва да бъде официално регистрирано като социално предприятие.

SEAVUS GROUP/ SEAVUS INCUBATOR

Seavus Incubator е мултифункционално работно пространство, ангажирано с подкрепа на предприемачи, художници и меди. Организацията подкрепя и предоставя менторство на идеи и осигурява инфраструктура и ресурси за бъдещите фирми. Клиентите на организацията имат достъп до различни програми:

- **Dot.up** - Програма за инкубиране, която подпомага стартиращите фирми в областта на интернет на нещата, разработването на игри и разработването и поддръжката на софтуер и технологии.
- **Dot.up creative** - подкрепа на творческите индустрии и хора, работещи в области като графичен дизайн, индустриален дизайн, 2D & 3D анимация.
- **Dot.up media** - предназначена да осигури подкрепа в усилията за насърчаване и симулиране на разследваща журналистика и свободни и независими медии, като насърчава и подкрепя дебата.

NEW MAN'S BUSINESS ACCELERATOR

New Man's Business Accelerator предоставя подкрепа на:

- Млади и трудолюбиви таланти да изградят кариерни сили и да станат силни и независими собственици на тяхното бъдеще;
- Вдъхновяващи експерти и наставници, които желаят да увеличат потенциала на наставяваните си и да създадат изключителни хора;

- Специализирани и отдадени предприемачи, които искат да процъфтяват и да изграждат продукти, които могат да променят динамиката на индустрията;
- Успешни местни компании, които са достатъчно смели, за да се справят с глобалните пазари и да вдъхновяват другите да ги следват.

SEEU TECHPARK

SEEU TechPark е технологичен парк, разположен в университета в Югоизточния европейски университет в Тетово, Македония. Той е открит през май 2013 г. от Съвета на ЮЕИ с цел създаване на условия за стимулиране създаването на нови стартиращи фирми, насърчаване на сътрудничеството между компаниите, подкрепа на растежа на съществуващите МСП и т.н.

ЕВРО-МАКЕДОНСКИ ЦЕНТЪР ЗА ИНОВАЦИИ В ОБЛАСТТА НА ЗНАНИЯТА

Евро-македонския център за иновации в областта на знанията е организация с нестопанска цел, чиято цел е да подкрепи и ускори процеса на икономическото развитие и развитие на иновациите, като използва най-добрите практики, споделянето на знания и модерното образование за предлагане на нови продукти и услуги на пазара на ЕС. Центърът има три основни цели:

1. Да насърчава и подкрепя иновациите и комерсиализирането на иновациите (изобретенията), разработването на нови продукти и услуги чрез прилагането на предприемачески подход и новаторски технологии, равнопоставеност на половете, защитени права върху интелектуалната собственост и т.н.
2. Да подкрепя достъпа до финансиране, иновации, приложни изследвания, технологично развитие (I + R + T + D) от наличните фондове на ЕС и частни инвеститори като бизнес ангели.
3. Да подкрепя националното, регионалното и транснационалното сътрудничество и обмена на знания. Изучаване на нови умения за творческо предприемачество, водещи иновации и промени, особено сред младите хора.

3.10 SWOT Анализ

Таблица 8. SWOT анализ – развитие на младежкото предприемачество в България

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
1. Изключителен достъп до природни ресурси (минерални извори, чист въздух). 2. Благоприятно географско разположение; граници с Македония, Гърция и Турция. 3. Добре развита транспортна инфраструктура. 4. Икономически жив район. 5. Достъп до чужди пазари. 6. Отлична широколентова и ИТ инфраструктура. 7. Наличие на две висши учебни заведения в района на Благоевград. 8. Добре развити спомагателни услуги (например финансови, правни и счетоводни услуги). 9. Съществуващи опитни организации за подкрепа на бизнеса със силни международни отношения, позитивен имидж, база данни, възможности за развитие. 10. Добри теоретични познания, получени в системата на средното и висшето образование.	1. Неблагоприятна оценка и репутация на българската образователна система. 2. Намаляване на броя на образованите млади хора (висше образование). 3. Недостатъчно развита система от бизнес ангели като източник на финансиране. 4. Младите хора не участват в процеса на вземане на решения (например общински съвети, власти и др.). 5. Неразвита предприемаческа култура сред младите хора. 6. Ограничен достъп до консултантски услуги и информация. 7. Ограничен достъп до финансиране за млади предприемачи и самостоятелно заети лица. 8. Младите хора не са готови да поемат рискове и страдат от липса на самоувереност. 9. Общо недоверие в институциите.
ВЪЗМОЖНОСТИ	ЗАПЛАХИ
1. Тенденция към екологични технологии и иновации. 2. Наличие на опитни предприемачи. 3. Отлични условия за разработване на зелени проекти и подкрепящи услуги, използващи различни възобновяеми енергийни източници. 4. Потенциал за биологично производство. 5. Разнообразно и благоприятно географско разположение, подходящо за развитие на туризъм.	1. Депопулация. 2. Миграция (към по-големите градове) и емиграция (в чужбина). 3. Младите хора считат заетостта за "безсмислена" и "загуба на време" поради ниските доходи. 4. Увеличен дял на млади хора, които извършват незаконни дейности. 5. Близките пазари на труда (например в Гърция и Западна Европа) осигуряват по-добри възможности и по-високо заплащане.

- Социалните медии насърчават младежките инициативи и изграждането на мрежи. - Добри възможности за развитие на социални предприятия на млади хора като алтернатива на безработицата. - Отлични условия за развитие на малкия бизнес в областта на туризма и свързаните индустрии. - Налични финансови ресурси по оперативните програми на България. - Отлични възможности за мобилност, доброволчество, обмен на опит и др. в други страни от ЕС чрез програмата "Еразъм +".	- Възрастовата структура в малките градове и селските райони е неравномерна. - Намаляване на привлекателните възможности за икономически инициативи и за професионална реализация. - Образователната система не успява да се реформира и да отчита адекватно нуждите на младите хора.
---	---

Таблица 9. SWOT анализ – развитие на младежкото предприемачество в Македония

Силни страни	Слаби страни
- Безплатна и бърза процедура за стартиране на нов бизнес. - Повишен ангажимент на правителството за насърчаване на предприемачеството и предприемаческата култура (кампания "Мотивирай се"). - Повишена обща представа за ползите от самостоятелната заетост и предприемачеството. - Повишена институционална подкрепа за развитие на предприемачеството. - Бизнес, предприемачество и иновации, въведени като предмет в средното образование. - Конкурси за изготвяне на бизнес планове. - Работещи организации за подкрепа на бизнеса. - Събития, които допринасят за насърчаване на предприемачеството, включващи голям брой заинтересовани страни. - Ваучери за консултиране на потенциални предприемачи. - Иновационен фонд 10% фиксиран данък върху печалбата и	- Все още има голяма пропаст между образователния и бизнес сектор. - Липса на бизнес етика и предприемаческа култура. - Неефективна съдебна система. - Затруднен достъп до финансиране. - Високи лихвени проценти. - Ниска сума за подпомагане на бизнеса чрез правителствени програми. - Обширна документация, която да се прилага към програмите за подкрепа на бизнеса. - Чести промени в правилата; - Строги санкции.

доходите. • Кредитни линии, достъпни чрез Македонската банка за насърчаване на развитието.	
Възможности	Заплахи
• Изграждане на предприемаческа инфраструктура. • Въвеждане на стажове. • Интензификация на предприемачески проекти. • Безплатни услуги, предлагани от бизнес подпомагащи организации. • Използване на средства от програми за подпомагане на бизнеса .	• Липса на предприемачески дух и култура. • Силно политическо влияние. • Сива икономика. • Обща апатия сред младежите за ситуацията в страната. • Изтичане на мозъци от млади хора на пазара на труда в чужбина. • Недоверие в системата. • Корупция. • Все още бавно администриране.

Източник: Анализ на нуждите и предизвикателствата пред младите предприемачи в Македония, Young Entrepreneurs Support (YES), Фондация „Евро център“, юни 2014 г.

3.11 Препоръки от кабинетното изследване

Общи препоръки

1. **Младите хора** биха могли да предложат и развият иновативни идеи в областта на **възобновяемите енергийни източници и енергийната ефективност**. Тенденцията към екологичните технологии става все по-интересна през последните години, особено сред младите хора. Освен това климатът в трансграничния регион на Македония и България е изключително благоприятен поради големия брой слънчеви дни, което е основна предпоставка за дълъг период на експлоатация и висока производителност на системи използващи ВИ. Също така има значителен брой производители на зелена енергия с опит в тази област - те биха могли да бъдат доста полезни за новите предприемачи.

Туризмът е друга област, в която младите хора могат да съсредоточат своя предприемачески потенциал. Съвременните информационни и интернет-базирани услуги (например Booking.com, Airbnb и др.) биха могли да предоставят отлични възможности за развитие на малкия бизнес в областта на туризма и спомагателните индустрии. Някои примерни идеи за стартиране на бизнес от млади предприемачи от трансграничния регион на България и Македония включват: организиране на екскурзии в планински, селски райони и др., както и предлагането им във Facebook. По този начин всички потенциални клиенти могат лесно да разберат този бизнес, без дори да живеят в региона.

2. **Социалните медии** са един от най-добрите начини за започване на бизнес, защото е евтин, бърз, достъпен и лесен за използване. Младите предприемачи също могат да се възползват от лавинния ефект на социалните медии - хората споделят новини, възможности много бързо и извън границите на страната. Социалните медии могат да се използват за започване на какъвто и да било бизнес, защото не изискват никакъв или много нисък първоначален капитал! Могат да бъдат използвани за информиране на младите хора за наличните консултантски услуги и възможности за финансиране. Например, предприемачите могат лесно да се свържат с потенциални инвеститори, канали за дистрибуция и т.н., чрез Facebook.
3. **Провокиране на младите хора, посредством включването им в процеса на вземане на решения на местно ниво**. Участието на младите хора в реалния процес на вземане на решения и видимите резултати от техните действия и участие може да подобри мотивацията им, да станат по-активни и да участват във формирането на бъдещето на своите общности.
4. **Препоръки за справяне с проблемите на образователната система, ниската предприемаческа култура сред младите хора и тенденциите за намаляване броя на образованите млади хора:**
 - Трансформиране на ролята на учителя в класната стая - учителите трябва да станат фасилитатори, които да насърчават децата да намират сами отговори и решения на въпроси и проблеми, пред които са изправени;

- Учителите трябва да имат повече свобода да решават за образователните ресурси, които използват в класната стая;
- Участие на успешни предприемачи в процеса на образование и реализация на връзката образование – бизнес чрез наставничество и споделяне на опит на успешни предприемачи, участие в различни образователни формати, които дават възможност на учениците свободно да разговарят с предприемачи;
- Активно включване на родителите в процеса на обучение;
- Практически ориентирано образование, където идеите се тестват чрез проекти и дейности;
- Насърчаване на работата в екип, за да се създадат постоянни работни навици, които са изключително важни за по-нататъшната професионална реализация на младите хора;
- Определяне и създаване на междудисциплинарни отношения - предприемачеството предлага разнообразни възможности - в много отношения тези възможности могат да се свържат с различните предмети в училище. По този начин предприемаческото образование би могло да стимулира постигането на по-добри резултати в други дисциплини, а учениците ще бъдат по-ентузиасирани по отношение на обучението;
- Използване на по-интерактивни и неконвенционални учебни подходи, насърчаване на активната съвместна работа между различните училища, провеждане на конкурси и други инициативи, които предоставят на младите хора възможности да се изразяват и да създават нови приятелства;
- Не само привличане на бизнеса в училище, но и привличане на училището в бизнеса чрез образователни посещения, краткосрочни и дългосрочни стажове.
- Предприемаческите програми биха могли да станат по-голяма част от образователния процес посредством:
 1. Въвеждане на задължително обучение;
 2. Практически уроци;
 3. Извънкласни дейности;
 4. Професионално обучение;
 5. Участие в проекти.

Образование и обучение

- Дейности, които насърчават предприемаческото мислене и дават набор от умения, могат да бъдат въведени още в началните училища (подобна практика е вече въведена в началните училища в Македония);
- Въвеждане на предприемачески модели и подходи в училища и училищни дисциплини, които изискват учениците да участват в множество проекти и инициативи;
- Образованието трябва да бъде ориентирано към нуждите на пазара, както този на труда, така и на местните икономики. Отговорните за изготвянето на политиките и програмните документи в сферата на образованието трябва ясно да разбират нуждите

на пазара и икономиката, както нискотехнологичните така и високотехнологичните индустрии. Индикативни мерки в тази насока могат да бъдат акцентирани върху научните, технологични и инженерни дисциплини (STEM) и дуалното образование;

- Развиване на „меки“ умения и допълнителна оценка на завършилите средно образование и висшистите;
- Насърчаване на сътрудничеството между публичния, нестопанския и частен сектори, за въвеждането на нови образователни инструменти, методи и практически опит;

Менторство и бизнес подкрепа

- Въвеждане на специфични програми за подпомагане на компаниите с висок растеж, поради факта, че този тип фирми имат голямо въздействие и имат потенциал да генерират най-висока добавена стойност на местно ниво;
- Генериране на възможности за обучение на активни предприемачи, което да им позволява да научат най-добрите практики и да се ангажират с възможности за обмен на опит с колеги – предприемачи от други държави;
- Осигуряване на менторство и подкрепа.

Финанси

- Стимулиране въвеждането на пазарни инструменти за финансиране и избягване на прекомерно разчитане на безвъзмездните средства;
- По-добро сътрудничество с професионални бизнес организации по теми, важни за младежкото предприемачество, включително финансова грамотност;
- Улесняване на достъпа до финансиране за младите хора.

3.12. Библиография, използвана за кабинетното изследване

1. План за действие за младежка заетост 2016-2020, Министерство на труда и социалната политика, Република Македония, юли, 2015 г.
2. План за действие за младежка заетост 2011-2015 г. - Преглед на постиженията, Министерство на труда и социалната политика, Република Македония, май 2015 г.
3. Анализ на потребностите от умения на пазара на труда, 2015 г., Агенция по заетостта на Република Македония
4. Национална програма за достоен труд 2015-2018 г., Международна организация на труда (МОТ)
5. Национална стратегия по заетостта 2016-2020 г., Министерство на труда и социалната политика, Република Македония,
6. Оперативен план за услугите на пазара на труда и активни програми и мерки за заетост за 2016 г.
7. Програма на правителството на Република Македония за периода 2014-2018 г.
8. Региони в Република Македония 2016, Държавна статистическа служба, Република Македония.
9. Стратегически план на Министерството на труда и социалната политика, Република Македония, 2017-2019
10. Иновационна стратегия на Република Македония за периода 2012-2020 г.
11. Стратегия за занаятите на Република Македония за периода 2012-2020 г.
12. Стратегия за предприемаческо обучение на Република Македония 2014-2020 г., Правительство на Република Македония, подготвена с подкрепата на Европейската фондация за обучение (ЕФО), ноември 2014 г., Скопие.
13. Регионална стратегия за иновации в Югоизточния регион за планиране 2016 - 2020 г.
14. Стратегия за конкурентоспособност и план за действие 2016 - 2020 г.
15. <http://www.konkurentnost.mk/>
16. <http://www.apprm.gov.mk/>
17. <http://www.fitr.mk/>
18. <http://www.inovativnost.mk/>
19. <http://kapital.mk/>

20. <http://www.pretpriemac.com> ; <http://entrepreneur.mk>
21. <http://www.fakulteti.mk>
22. www.biznisvesti.mk
23. 2015-16 Годишен доклад на ГЕМ България за предприемачеството;
(http://gemorg.bg/wp-content/uploads/2016/10/GEM_Bulgaria_1516-Annual-Report-EN.pdf)
24. 24.Национална младежка стратегия на България за периода 2010 – 2020
(http://www.youthpolicy.org/national/Bulgaria_2010_National_Youth_Strategy.pdf)
25. Национална стратегия за развитие на научните изследвания до 2020 г.
26. Законодателни документи в сферата на младежта;
27. Андонова, В., Кръстев, М., ГЕМ Национален доклад за предприемачеството в България
28. 2015/2016, Асоциация "Глобално предприемачество", София, 2016 г.
29. Обучението като предпоставка за конкурентоспособност на българската икономика, Дванадесето издание, София, 2016
30. Румяна Ангелова, "Насърчаване на младежкото предприемачество в България: програми и инициативи", Стара Загора, 2014 г.
31. Национална стратегия за младежта 2010-2020 г., Министерство на образованието и науката, Р. България
32. Национален план за изпълнение на Плана за европейска гаранция за младежта 2014-2020 г. (Актуализиран през април 2014 г.).
33. Национален план за действие по заетостта през 2017 г., Министерство на труда и социалната политика, София, 2017 г.
34. Иновационна стратегия за интелигентна специализация на България 2014-2020 г., Министерство на икономиката, 2015 г.
35. Регионален план за развитие на област Благоевград 2014 - 2020 г., Регионален съвет за развитие, Благоевград, 2013 г.
36. Младежката безработица в България - причини, предизвикателства, последствия, Институт за пазарни политики, София, 2014 г.
37. Национална програма за младежта 2016 - 2020 г., София, 2016 г.

4. Резултати от проучването в България и Македония

Настоящата глава представя резултатите както от **количественото проучване** на нуждите и ограниченията, свързани с младежкото предприемачество, така и резултатите от проведените **качествените интервюта** с представители на образователни, бизнес подпомагащи и младежки организации и други заинтересовани страни от целевия трансграничен регион в Македония. Резултатите в количественото проучване са представени с графики, придружени от коментари, които подчертават интересни данни за нагласите и мненията на участниците в проучването. Резултатите от интервютата са представени като резюме, което следва въпросите, включени в шаблона за интервю, използван от партньорите по проекта в рамките на проучването. Общото резюме и заключенията от резултатите от изследването са представени в **следващата пета глава**. Инструментите за изследване - онлайн въпросници и насоките за провеждане на интервютата са представени като приложения към настоящия доклад.

4.1. Онлайн проучване

В периода април – май 2017 г. бе проведено онлайн проучване сред младежи на възраст 15-29 години от трансграничния регион, състоящ се от област Благоевград в България и Югоизточен планов регион в Македония. Проучването бе реализирано от външни експерти, ангажирани от Водещия партньор на проекта - Туристически съюз – Струмица и Сдружение Бизнес информационен и консултантски център – Сандански. В рамките на проучването, външните експерти използваха контакти на целеви групи от базата данни на двете организации, както и такива от организации, техни партньори в целевия трансграничен регион. В резултат на работата на експертите от двете страни на границата, в онлайн проучването взеха участие 45 респонденти от България и 67 респонденти в Македония, или общо 112 респонденти от целевия трансграничен регион. В следващите параграфи на настоящия доклад е представено резюме на резултатите, което следва структурата на онлайн въпросника, използван в рамките на проучването. Резултатите се представени в процентно или числово съотношение, в допълнение с кратко резюме. За нуждите на провеждането на проучването е използвана платформата Survey Monkey TM.

Въвеждащата част от онлайн проучването има за цел да събере обща информация за профила на анкетираните. Въз основа на отговорите може да се направи общ профил на анкетираните от двата региона:

а) Общ профил на респондентите от област Благоевград в България:

- 60% от участниците са на възраст между 15-29 години, докато 40% от респондентите са на възраст над 29 години;
- 69% от участниците в проучването са жени;
- По място на пребиваване, повечето от респондентите са от гр. Сандански (45%) или от административния център на Благоевградска област - гр. Благоевград (40%). Останалите участници са от градовете Петрич, Гоце Делчев и Разлог;
- Приблизително 78% от респондентите са учащи в университет или участват в следдипломна квалификация;

- ➔ 56% от респондентите са наети в компания, докато 22% учат в средни училища или университети. Около 11% посочват, че понастоящем притежават или управляват бизнес.

в) Общ профил на анкетираните от Югоизточния планов регион в Македония:

- ➔ 35% от участниците са на възраст между 25 и 29 години, а 22% са на възраст между 15 и 19 години или общо 93% от респондентите се включват в целевата група от 15 до 29 години;
- ➔ 78% от участниците в проучването са жени;
- ➔ Според мястото на пребиваване, повечето от респондентите са от микрорайона Струмица (Струмица, Василево, Босилово и Ново село) или общо 56 от 67 (84%), а от Гевгелия - 7 респонденти (10 %), двама от Радовиш;
- ➔ 55,4% от респондентите са завършили колеж или имат висше образование;
- ➔ 45% от респондентите са наети в компания, а 31% са ученици в средно училище. Около 9% посочват, че понастоящем притежават или управляват бизнес.

В общия профил на респондентите от двата региона се наблюдава висока степен на сходство. По-голяма е разликата във възрастовия профил на респондентите: 60% от участниците в проучването от България се вписват в основната целева група на проекта (15-29 години), а този процент за Македония е 93%.

ПЪРВАТА ОСНОВНА ЧАСТ на въпросника е насочена към анализиране на нагласите и мненията на респондентите към предприемачеството и самостоятелната заетост като цяло, както и техните основни мотиви и съображения, когато обмислят самостоятелна заетост и започване на нов бизнес. В тази част на въпросника са включени общо **8 (осем) въпроса с множествен избор**, които са зададени на участниците в този раздел на проучването. Обобщено резюме на отговорите им е дадено по-долу.

2.1 Имате ли ясна представа какво ще предприемете в професионален план в бъдеще?

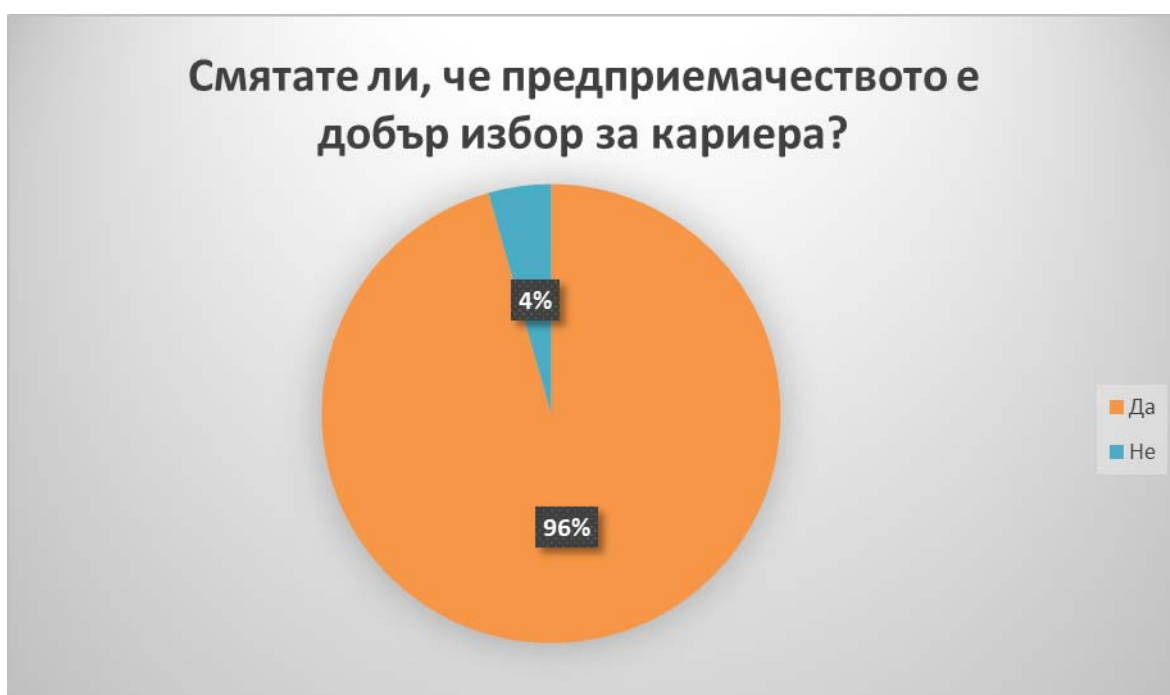

По-голямата част от респондентите от целевия трансграничен регион (69% в България и 63,5% в Македония) изразяват увереност в своите планове и професионалните си намерения в близко бъдеще. Този въпрос е пряко свързан със следващия въпрос, който разкрива интересен факт, че мнозинството от анкетираните имат ясни планове и идеи да станат самостоятелно заети или да започнат собствен бизнес.

Почти 3/4 от анкетираните в Югоизточния регион в Македония и 65% в Благоевградска област в България заявяват, че предпочитат да имат собствен бизнес. От другата страна само 25% в Югоизточния регион и 22% в Благоевградска област заявяват, че предпочитат да работят за някой друг. Наблюдава се интересна тенденция, тъй като 13% от всички отговорили от България отговарят, че предпочитат да бъдат самостоятелно заети в бъдеще. Тази тенденция е още по-забележима в по-големите градове и урбанизирани райони. Резултатите са логични, тъй като много млади хора с подходящо образование в сферата на ИКТ или някои инженерни специалности биха работили на свободна практика от домовете си или от споделени работни пространства.

3. Смятате ли, че предприемачеството е добър избор за кариера?

В съответствие с предходните въпроси, само 4% (двама респонденти) в България и 8% (5 респонденти) в Македония отговарят отрицателно на този въпрос. Този резултат очертава много положителна тенденция на анкетираните към предприемачеството, която обаче не беше потвърдена по време на провеждането на качествените интервюта с местните заинтересовани страни.

4. Какво Ви мотивира да стартирате собствен бизнес?

Таблица 10. Мотивация за започване на собствен бизнес в Югоизточния регион в Македония

Необход имост	Несигурността в настоящата ми работа	Липсата на работа	Конфликтите на работното място	Неудовлетвореност от условията	Липсата на алтернатива	Общо
Брой респонд енти	14	10	0	20	12	56
Възможн ост	Признание	Независимост	Постижение	Личностно развитие	Парите и материалната обезпеченост	Общо
Брой респонд енти	1	7	15	8	5	36

За 84% от респондентите от Югоизточния регион основната мотивация за започване на собствен бизнес е продиктувана от „Необходимост“, докато за 54% от респондентите тя е в резултат от дадена "Възможност". "Неудовлетвореност от условията", "Несигурността на сегашното работно място" и "Липсата на алтернатива" са най-важните мотиватори за започване на собствен бизнес от необходимост. "Постижение", "Лично развитие" и "Независимост" са водещи сред респондентите, които започват бизнес заради конкретна възможност.

Основната мотивация за започване на собствен бизнес в област Благоевград, за по-голяма част от анкетираните (73%) е свързана с "Възможност", от които 42% заявяват, че основната им

мотивация за поемане по пътя към самонаемането или започването на бизнес е "Независимостта", която са или биха придобили. „Независимостта“ може да има различни аспекти, свързани с времето, парите и социалното признание. Изненадващо, останалите 31% от анкетираните смятат, че "Личностното развитие" е мотив за приемане на предприемачеството като избор на кариера.

От резултатите дотук би могло да се заключи, че съществува голяма разлика в основната мотивация за започване на собствен бизнес в двата изследвани региона. В Югоизточния регион в Македония основният мотивационен фактор се основава на "Необходимостта" (84%), докато в област Благоевград основната мотивация е свързана с търсенето на "Възможност" (73%). Много вероятно е, че високата безработица в Македония и наличието на възможности, свързани с финансирането от ЕС в България, да оказват влияние в нагласите на анкетираните и техните отговори на тези въпроси.

5. . Моля, оценете възможностите за започване на собствен бизнес в трансграничния регион.

Респондентите смятат, че възможностите за започване на собствен бизнес в трансграничния регион са по-скоро положителни. В Югоизточния планов регион те са сравнително добри, като се има предвид, че средната оценка е 3.4 от възможната 4. Средната оценка за Благоевградска област е малко по-ниска (2,8), като повечето отговори попадат в диапазона между 2 и 3.

6. Ако възнамерявате да стартирате собствен бизнес, кой сектор от икономиката бихте определили като най-привлекателен за населеното място / района, в който живеете?

Според анкетираните от Югоизточния планов регион в Македония, сектора "Консултантски услуги/консултиране" (17.5%) е най-атрактивният сектор на икономиката за започване на собствен бизнес. Други атрактивни сектори са "Информационни и комуникационни технологии (ИКТ)" (12.7%), "Образование (езици, компютри и т.н.)" и "Търговия - други" (9.5%).

Преобладаващият брой респонденти от област Благоевград (22,2%) заявяват, че обмислят започване на бизнес в сектор "Търговия на едро и дребно". Друг сектор, който е особено интересен за предприемачите, е "Консултантска и счетоводна дейност", който е много добре развит в района на Благоевград. Други сектори, посочени от респондентите като привлекателни за развитието на бизнес, са "Информационни и комуникационни технологии /ИКТ/ " (15.6%), "Хотелиерство и ресторантьорство" (11.1%) и "Земеделие" (11.1%). Като цяло, търговията на дребно, хотелиерството и хранително-вкусовата промишленост са отраслите, в които е съсредоточен местния икономически потенциал на региона.

7. Според Вас, кое е изброените е най-важно за стартиране на собствен бизнес?

Според мнозинството от респондентите от Югоизточния планов регион на Македония (51%), най-важният критерий за започване на бизнес е "Идеята за бизнес". Около 30% от анкетираните са на мнение, че "Първоначалния капитал" е най-важен. 16% считат, че наличието на "Предприемачески знания и умения" е определящ критерий за стартирането на успешен собствен бизнес. В област Благоевград мнозинството от участниците в проучването са на мнение, че най-важни са: "Първоначалния капитал" (31%), наличието на добра "Идея за

бизнес" (29%) и "Предприемачески знания и умения" (29%). Трите най-важни критерия за започване на собствен бизнес в двата изследвани региона са еднакви, но в различен ред.

8. Според Вас, кои са основните причини младите хора да се страхуват да започнат собствен бизнес?

Трите основни причини, поради които младите хора от Югоизточния планов регион се страхуват да започнат собствен бизнес, са:

- ❖ Страх от поемане на риск (41.3%)
- ❖ Липса на средства (28.6%)
- ❖ Липса на вяра в институциите (14.3%).

В област Благоевград трите основни причини, поради които младите хора се страхуват да започнат собствен бизнес, са:

- ❖ Страх от поемане на риск (37.8%)
- ❖ Липса на средства (35.6%)
- ❖ Няма бизнес идея (11%).

Може да се заключи, че двете основни причини, поради които младите хора в област Благоевград и Югоизточна Македония се страхуват да започнат собствен бизнес са свързани със "Страх от поемане на риск" (70%) и "Липса на средства" (73,4%).

ВТОРАТА И ЗАКЛЮЧИТЕЛНА ЧАСТ на въпросника е разделена на пет части, всяка от които има за цел да анализира различни аспекти на предприемачеството, като например достъп до финансиране, необходимите знания и умения, достъпът и наличието на консултантски услуги, нуждата от подкрепа и др. В този раздел са включени **13 (тринадесет) въпроса**. Обобщена информация от отговорите на участниците е предоставена по-долу.

9. Ако възнамерявате да започнете собствен бизнес, кой източник за набиране на първоначален капитал бихте използвали?

Що се отнася до потенциалния източник на начален капитал, респондентите от Югоизточния регион биха използвали:

- ❖ Държавни субсидии за започване на собствен бизнес и самостоятелна заетост (34,4%)
- ❖ Банков заем (26.2%)
- ❖ Лични спестявания (19.7%)
- ❖ Заем от членове на семейството и приятели (13.1%).

От друга страна, респондентите от област Благоевград, основно разчитат на:

- ❖ Лични спестявания (40.0%)
- ❖ Държавни субсидии за стартиране на собствен бизнес и самостоятелна заетост (24,4%)
- ❖ Безвъзмездни средства от ЕС/друг тип донорска подкрепа (13%)
- ❖ Банков заем (11%)
- ❖ Заем от членове на семейството и приятели (11%).

Интересно е да се отбележи, че по-малките и стартиращи фирми в България не признават средствата на ЕС като надежден източник на първоначална инвестиция и стартов капитал. Може да се заключи, че има разлика между двата региона по отношение на първичния източник на стартов капитал. В Югоизточния регион това са държавни субсидии и банкови заеми, докато в област Благоевград това са лични спестявания и банкови заеми.

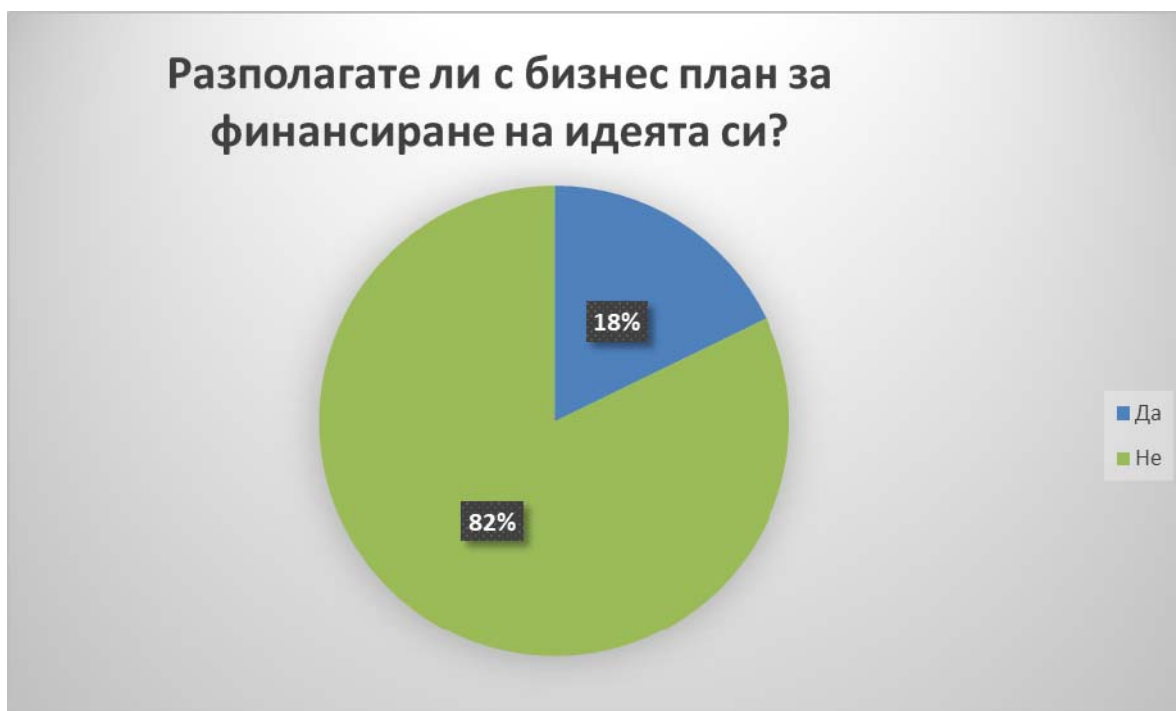
10. Запознати ли сте с възможностите за финансиране на стартиращ бизнес и самостоятелна заетост на млади предприемачи в област Благоевград?

Повечето анкетирани (84%) не са запознати с възможностите за финансиране на стартиращи фирми и самонаемане за млади предприемачи, които са налични в Югоизточния планов регион на Македония. Отговорът на респондентите от Благоевград е сходен, като 76% от тях заявяват, че не са информирани или не са запознати с наличните възможности и инструменти за финансиране. Този резултат индикира нуждата от предоставяне на повече и целенасочена информация, а също и необходимостта от популяризиране на възможностите за финансиране на стартиращи предприятия и самостоятелна заетост на млади предприемачи.

11. Знаете ли къде може да намерите информация за възможностите за финансиране на стартиращ бизнес от млади предприемачи?

Резултатите са сходни за цялата трансгранична зона, когато става дума за познаване на източниците на информация за възможностите за финансиране. Точно 77% от респондентите в Югоизточния регион и 60% в област Благоевград не знаят къде могат да намерят информация за възможностите за финансиране за започване на бизнес от млади предприемачи.

12. Разполагате ли с бизнес план за финансиране на идеята си?

Приблизително 82% от участниците в проучването от област Благоевград и над 80% от Югоизточния регион отговарят, че не разполагат с бизнес план за финансиране на своята бизнес идея. Тази отрицателна тенденция ясно показва липсата на знания и умения на младите хора в трансграничния регион относно бизнес планирането, както и нарастващата им финансова неграмотност.

При четвърт от респондентите в България и 1/5 от респондентите в Македония, които са отговорили, че разполагат с разработен бизнес план, посочват следните източници на знания и умения по бизнес планиране (виж графиката).

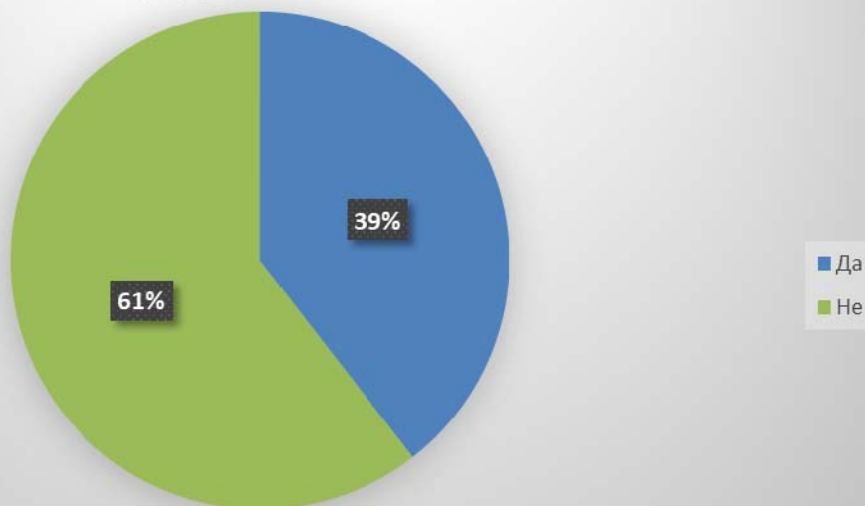

Този въпрос позволява повече от един отговор. Почти половината от респондентите (44%) в България и по-голямата част (78%) в Македония заявяват, че са придобили знанията си за подготовка на бизнес план от образованието, което са получили в училище/университет или чрез участие в обучение, семинар или друго подобно събитие. Малка част от анкетираните заявяват, че са получили подкрепа в процеса на разработване на своя бизнес план от организации в подкрепа на бизнеса или консултантски организации (24% в България и 17% в Македония). Сходен процент от анкетираните в двата региона посочват различни онлайн и уеб базирани ресурси като основен източник на знания и умения в бизнес планирането (16% в България и 17% в Македония). Само 11% от респондентите в Югоизточния регион и 4% в България са посочили, че са получили подкрепа от друг предприемач/ментор.

13. Имате ли образование в сферата на предприемачеството?

По-голямата част от респондентите (61%) от област Благоевград в България и 52% от Югоизточния регион на Македония заявяват, че нямат образование по предприемачество, като това не изключва участието им в различни неформални обучения или семинари, свързани с предприемачеството. Голяма част от респондентите, които заявяват, че са получили формални курсове по предприемачество, са или студенти, или завършили висше образование.

Имате ли образование в сферата на предприемачеството?

14. Как бихте оценили познанията и уменията си за стартиране на собствен бизнес?

Респондентите в трансграничния регион оценяват знанията и уменията си за стартиране на собствен бизнес като сравнително добри (2,95 в Югоизточния регион и 2,79 в област Благоевград по скала от 1 до 4), което ясно показва, че повечето от тях се чувстват по-скоро уверени в своите предприемачески знания и умения.

15. Моля, оценете важността на всяко от изброените предприемачески умения за стартиране на собствен бизнес?

Това е много важен въпрос, който бе поставен в основата на изследователската фаза на проекта, тъй като има за цел да разбере какви умения и компетентности са важни за младите хора, когато обмислят предприемачество и самостоятелна заетост. Като цяло анкетираните смятат, че повечето от предложените им за избор компетенции са едни от най-характерните особености и умения, които трябва да притежава един предприемач.

По-голямата част от респондентите от област Благоевград считат, че способността да се откриват възможности на пазара и в обществото (97.7%), както и проактивността (95.3%), постоянството (95.3%) и вътрешната дисциплина (95.3%) са най-важните умения, с които трябва да разполага всеки успешен предприемач.

Респондентите от Югоизточния регион в Македония смятат, че трите най-важни условия за започване на собствен бизнес са устойчивост (средна оценка 3,87 по скала 1-4), способност за поемане на риск и способност за работа в екип (и двете с оценка 3,67).

Въз основа на тези резултати може да се заключи, че като цяло младите хора имат неясна представа за това кои ключови умения и знания са необходими за успешните предприемачи. Резултатите показват, че анкетираните са оценили еднакво по-голямата част от предоставените умения. Въпреки това, трудно би могло да се определи до каква степен осъзнават колко е

важно непрекъснато да търсят начини за обогатяване, надграждане и по-нататъшно развитие на тези умения.

16. Моля, оценете важността на всяко от изброените управленчески умения за стартиране на собствен бизнес?

Този въпрос също е много важен, що се отнася до определянето на уменията, които следва да бъдат развивани в младите хора, за да станат успешни мениджъри. Въпреки това, както и при предишните въпроси, се наблюдава подобна тенденция на респондентите да оценяват голяма част от предоставените умения (с 3 или 4 по скала 1-4). Въпреки това участниците в проучването посочват, че най-важните управленски знания и умения за започване на собствен бизнес в област Благоевград са вземането на решения, мотивацията и комуникацията. Сходни са и отговорите на анкетираните в Югоизточния регион в Македония - най-важните управленски знания и умения са мотивацията (среден рейтинг 3,78); комуникативните умения (3,77) и маркетинга (3,73).

Таблица 11. Значение на управленските умения за стартиране на собствен бизнес в област Благоевград

Област Благоевград	1 = не е важно изобщо	2 = отчасти важно	3 = важно	4 = много важно
	%	%	%	%
Бизнес планиране	2,33	6,98	20,93	67,44
Финанси	2,33	6,98	27,91	62,79
Счетоводство	2,33	11,63	41,86	44,19

Продажби	2,33	6,98	30,23	58,14
Маркетинг	2,33	2,33	41,86	53,49
Управление на човешки ресурси	2,33	9,30	37,21	46,51
Вземане на решения	2,33	0,00	23,26	74,42
Мотивация	2,33	0,00	18,60	79,07
Комуникация	0,00	2,33	23,26	74,42
Научноизследователска и развойна дейност	0,00	34,88	37,21	20,93
Управление на проекти	0,00	18,60	39,53	34,88

17. Досега участвали ли сте в обучение за стартиране на бизнес и самостоятелна заетост?

Таблица 12. Участие в обучение за стартиране на бизнес и самостоятелна заетост в Югоизточния регион

	Не	Да		
		В училище	В университета	Извън училище/ университета/ обучения/ семинари
Брой респонденти	23	9	7	16
ОБЩО	23	32		

От общо 55 анкетирани в Югоизточния регион, които са отговорили на този въпрос, 32 посочват, че са участвали в обучение за започване на собствен бизнес и самостоятелна заетост (вж. Таблицата по-горе). От тях 16 са участвали в извънкласни курсове/обучения и семинари, 9 са били обучавани в училище и 7 са усвоили знанията си в университета. От тези, които са участвали в обучение за започване на собствен бизнес и самостоятелна заетост, приблизително 61% са участвали в обучение за изготвяне на бизнес планове, 42% са участвали в обучение по управление на умения и 39% в маркетингово обучение.

По-голямата част от респондентите от област Благоевград отговарят отрицателно (72%) на този въпрос. Това допълнително засилва констатациите на кабинетното проучване и качествената фаза на изследването, които показват, че повечето от наличните стартиращи и предприемачески обучения се провеждат основно в по-големите градове в България (например София). Подобни инициативи обикновено остават недостъпни за младите хора от по-изолираните или провинциални райони като област Благоевград. В допълнение, 28% от

анкетираните, които са посочили, че са участвали в такива обучения, са получили обучение по бизнес планиране, управленски умения, маркетинг и комуникации. Ето защо темите са много сходни с тези, които са посочени от участниците в проучването в Македония.

18. Ползвали ли сте консултантски услуги за стартиране на бизнес или самостоятелна дейност?

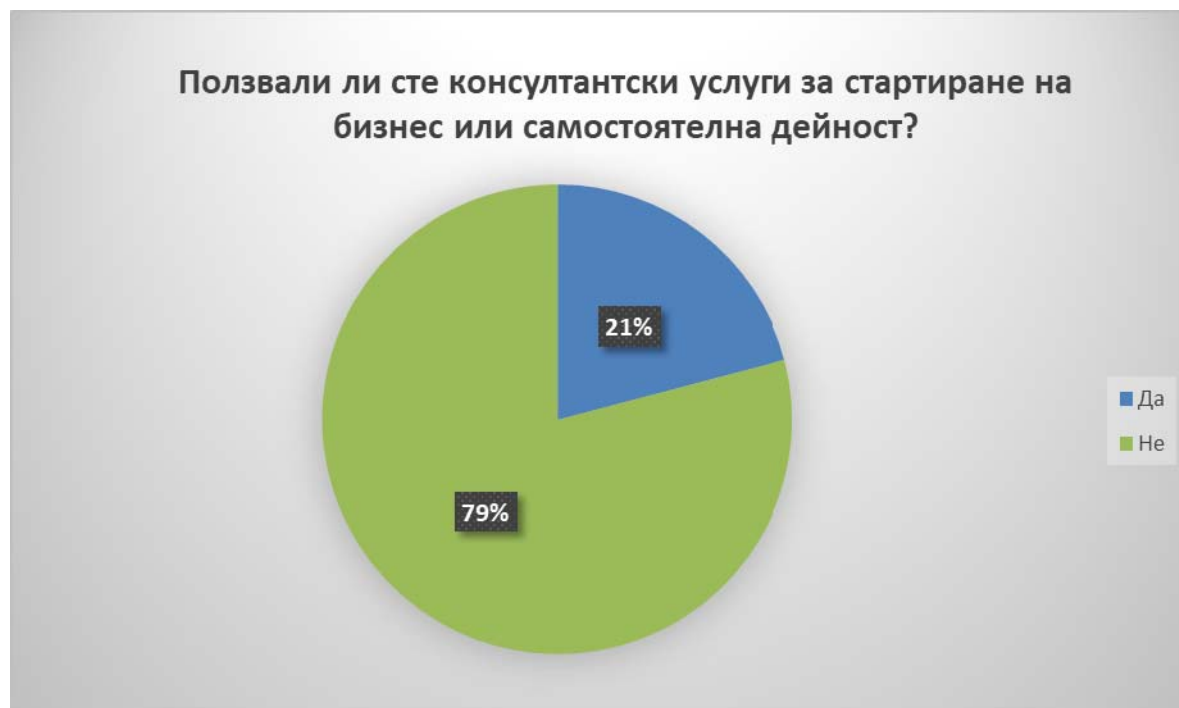

По-голямата част от младите хора (79%) от област Благоевград, които са участвали в проучването, никога не са получавали каквито и да било видове консултантски или други услуги, свързани със стартирането на бизнес и подкрепа за развитие на самостоятелна дейност. Най-вероятно този факт се дължи на липсата на осведоменост за основните източници на такива услуги – бизнес подпомагащи организации, търговски палати, агенции за регионално развитие, частни консултанти и т.н. Анкетираните, отговорили положително на въпроса, бяха помолени да идентифицират вида на услугите за подкрепа, които са получили. Резултатите са представени на следващата графика. Мнозинството от тях са използвали правни съвети (41%), около 18% са използвали финансово консултиране и 17% са ползвали консултантски услуги свързани със правното установяване на фирмата.

Подобно на анкетираните в България, по-голямата част от младите хора от Югоизточния регион на Македония (62%) никога не са получавали консултантски или помощни услуги. Само 16 от анкетираните посочват, че са получили консултантски услуги за започване на собствен бизнес и развитие на самостоятелна заетост. От тях 8 са получили такива услуги в училище, 7 от други организации (като НПО, БПО, частни консултантски фирми и др.) и само 1 в университета. От тези, които са използвали консултантски услуги за започване на собствен бизнес и самостоятелна заетост, по-голяма част са използвали услуги за подготовка на бизнес планове,

регистрация на фирма и управление. От резултатите е видно, че някои от респондентите са използвали различни или допълващи се консултантски услуги.

19. Какъв вид подкрепа бихте искали да получите от организация /фирма/ или експерт, които предоставят подкрепа за стартиращ бизнес?

Таблица 13. Необходимост от подкрепа от организация/фирма/индивидуален експерт, насърчаващи стартирането на бизнес и самостоятелната заетост в Югоизточния регион в Македония

Вид на помощта	%	Брой респонденти
Специализирано обучение по конкретна тема	35,1%	20
Бюлетин/брошури/листовки	3,5%	2
Информация за достъп до финансиране	36,8%	21
Консултантски услуги за създаване на фирма	29,8%	17
Съвети за изготвяне на бизнес план	22,8%	13
Консултиране на управлението	45,6%	26
Правни съвети	22,8%	13
Съвети за права за собственост, патенти, търговски марки	8,8%	5
Свързване с потенциални финансиращи организации / фондове / програми	35,1%	20

Въпроса позволява повече от един отговор. Общо 57 участници в проучването от Югоизточния регион в Македония заявяват, че се нуждаят от подкрепа за започване на собствен бизнес и самостоятелна заетост. 26 от тях (или 46%) се нуждаят от консултиране относно управлението на собствен бизнес, 21 (или 37%) се нуждаят от информация относно достъпа до финансиране, а близо 35% от анкетираните са посочили, че се нуждаят от връзки с подходящи

фондове/програми. Голям брой от анкетиранияте (21%) в област Благоевград посочват, че биха искали да получат специализирано обучение по дадена тема, за да повишат уменията и знанията си в предприемачеството. Около 17% са изразили необходимост от получаване на експертни съвети и подкрепа за подготовката на своя бизнес план. Малко повече от 14% от респондентите се нуждаят от помощ за намиране на подходящи организации и възможности за финансиране, които да им помогнат да се развият или да разширят своя бизнес. Според данните от проучването в двете държави, най-малка популярност имат хартиените материали, като бюлетини и листовки.

20. Какъв вид обучения бихте искали да получите от организации/ фирми/ експерти, предлагащи подкрепа за стартиране на бизнес или самостоятелна заетост?

Таблица 14. Вид на необходимото обучение в Югоизточния регион

Тема на обучение	%	Брой респонденти
Разработване на бизнес план	29,8%	17
Създаване на фирма	31,6%	18
Маркетинг	29,8%	17
Финанси	45,6%	26
Комуникационни умения	17,5%	10
Управленски умения	38,6%	22
Лидерски умения	26,3%	15
Креативност и новаторство	36,8%	21
Умения за работа в мрежа	19,3%	11

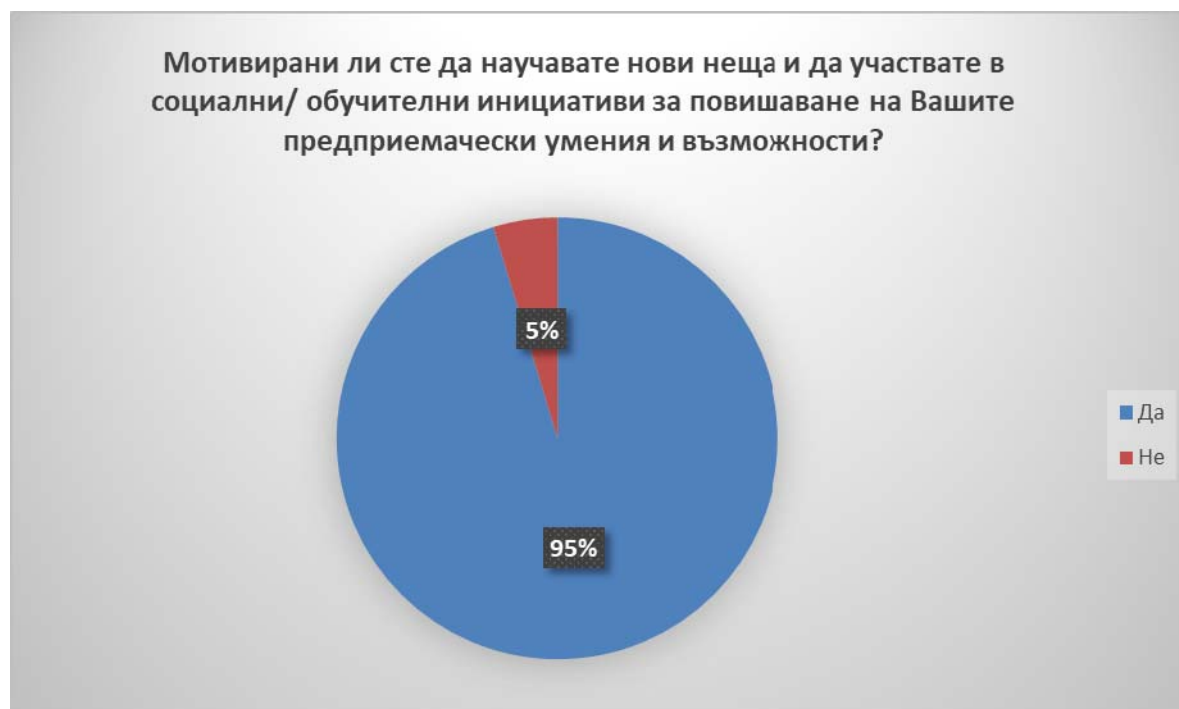
Респондентите в България посочват с еднакъв приоритет всички предоставени обучителни теми. Въпреки това обучението по бизнес планиране може да се посочи като предпочитано от почти над 20% от анкетиранияте. Положителна тенденция е интересът към развитието на т.н. меки умения (като лидерство, творчество и работа в мрежа), които изглеждат предпочитани пред чисто техническите такива (особено в България). Подобна тенденция се наблюдава и в качествената фаза на изследването по време на интервютата с местните заинтересовани страни.

Общо 57 участници в проучването в Югоизточния регион в Македония осъзнават необходимостта от обучение, за да започнат собствен бизнес и самостоятелна заетост. Приблизително 46% отговарят, че се нуждаят от обучение по финанси, 39% от обучение по управленски умения, а 37% от обучение по креативност и иновативност.

21. Какви са Вашите хобита и занимания?

Резултатите от проучването показват, че младите хора в района на Благоевград се интересуват от различни дейности като музика, спорт, пътуване, ИКТ, книги и литература и т.н. Младите хора от Югоизточния регион имат подобни интереси. Те се интересуват от книги и литература, музика, пътувания, ИКТ, спорт и т.н. Тази информация би могла да подпомогне екипа на проекта при подготовката на определени игри и обучителни дейности, които биха могли да бъдат включени в Академията.

22. Мотивирани ли сте да научавате нови неща и да участвате в социални/ обучителни инициативи за повишаване на Вашите предприемачески умения и възможности?

По-голямата част от участниците в проучването (98%) в Македония са мотивирани да научат нови неща и да участват в социални/образователни инициативи за подобряване на техните предприемачески знания и умения. Аналогично, 95% от младите хора в област Благоевград заявяват същото.

23. Желаете ли да получавате допълнителна информация за планирани дейности и събития по проект “Start-up Academy BG-MK”?

Заклучителният въпрос от въпросника цели да получи повече информация от респондентите относно техния конкретен интерес към дейностите по проекта. По-голямата част от респондентите (53%) от България заявяват, че биха искали да получат повече информация за резултатите от проекта. Този процент е по-висок в Македония (68%).

Само 53% от участниците в проучването от България и 46% от Македония са предоставили валиден имейл адрес и автоматично ще бъдат абонирани за новини и актуална информация, свързани с изпълнението на проекта.

4.2. Интервюта с представители на целевите групи

4.2.1. Въведение

Екипът, ангажиран с провеждането на изследването в целевия трансграничен регион на България и Македония проведе 10 интервюта с представители на целевите групи на проекта и заинтересованите страни в периода април - май 2017 г. Повечето от интервютата бяха проведени лично или по Skype след предварителна уговорка с интервюирания. Всички участници в интервютата бяха предварително подбрани професионалисти и дългогодишни експерти в областта на младежкото предприемачество, оказването на консултантска подкрепа

за бизнеса, обучението по предприемачество и т.н. Всяко интервю следва предварително утвърдени насоки с различни въпроси, които бяха използвани от изследователския екип в двете страни по време на изследователския процес.

Целта на тези интервюта е да се определят по-конкретно специфичните характеристики на местната среда по отношение на младежкото предприемачество, а също и от какви обучения и подкрепа имат нужда младите хора, за да повишат своя предприемачески дух и мотивация за стартиране на бизнес. Повечето от анкетираните са доказали се професионалисти със значителен опит в областта на предоставянето на подкрепа за бизнеса, образованието и подкрепата за предприемачите и младите хора. Професионалният профил на интервюираните включва експерти в местното и регионалното развитие, бизнес консултанти, преподаватели в университети и средни училища, учители по предприемачество, както и млади служители със специфични умения в областта на доброволчеството и мобилността на младите хора.

4.2.2. Настоящи условия за развитие на младежкото предприемачество в трансграничния регион

Налични възможност за младите хора за започване на собствен бизнес в целевия трансграничен регион

Според интервюираните експерти, трансграничната област, състояща се от област Благоевград в България и Югоизточният регион в Македония, осигурява задоволителни условия за стартиране или развитие на бизнес.

За Югоизточния регион тези условия се дължат на относително големия пазар, за което допринася благоприятното географското местоположение на две държави-членки на ЕС (Гърция и България), стабилен макро-икономически климат, равни възможности за участниците на пазара. Районът разполага с икономически дадености и сравнително добра инфраструктура, добри условия за стартиращи фирми (налични и развити индустриални зони и др.). В Югоизточния регион функционират организации в подкрепа на бизнеса (БПО) и други институции, които предлагат консултиране и съвети за стартиращи фирми и самостоятелна заетост.

За област Благоевград, добрите условия се основават на съществуващите природни, климатични, културни и исторически ресурси. Младите хора от региона имат възможност да започнат бизнес в областта на най-развитите сектори от регионалната икономика като туризъм, земеделие, информационни и комуникационни технологии, консултантски услуги (напр. финанси и счетоводството) и др. В последните години земеделието се предпочитана ниша за бизнес реализация на младите хора в региона благодарение на различни финансови стимули и механизми за финансиране, които са на разположение по Програмата за развитие на селските райони на България 2014-2020, финансирана от ЕС. Биологичното производство в региона е добре познато и високо оценено благодарение на традиционните практики за отглеждане и характерният вкус на местните продукти.

Според интервюираните експерти от образователната сфера от двете страни на границата, местната образователна среда е на добро равнище, тъй като качеството на основното, средното и висшето образование се отчита като достатъчно добра основа за реализация. В началните (Македония) и средните училища (България и Македония) са въведени класове по

предприемачество, които се допълват с различни извънкласни дейности. Въпреки това, интервюираните експерти споделят единодушно мнението, че часовете по предприемачество са все още недостатъчни и не разполагат с необходимата практическа ориентация.

От гледна точка на наличната финансова подкрепа и стимули, ситуацията се различава в двата региона. В област Благоевград всички интервюирани са съгласни, че най-големите възможности са свързани с финансирането от ЕС. В противен случай повечето хора разчитат на лични спестявания и заеми, когато обмислят да започнат собствена стопанска дейност. Въпреки това, част от интервюираните експерти посочват, че наличието на финансиране от ЕС "деформира" местната бизнес среда и ражда феномен свързан с "кандидатстване за безвъзмездна помощ", а не за създаване на реален бизнес. Това изопачава местната бизнес среда и изкуствено насочва фирмите към приоритетите на финансирането, които невинаги отговарят на местните нужди.

В Югоизточния регион няма големи възможности, свързани с финансиране от ЕС. Въпреки това, съществуващата институционална подкрепа по отношение на наличните банки и публичните институции е добре развита. Интервюираните експерти подчертават, че младите хора разполагат с достъп до Програмата за самостоятелна заетост на Агенцията по заетостта, както и банкови заеми с облекчени условия.

Общата оценка на възможностите за развитие на младежко предприемачество в трансграничния регион е повече или по-малко положителна. Местната бизнес остава под влиянието на редица отрицателни фактори, които засягат младите предприемачи като ограничен достъп до финансиране, липса на целеви стимули, недостатъци в образователната система и т.н.

Най-ограничаващи фактори в предприемаческата среда на целевия трансграничен регион

Ограничаващите фактори, които пречат на развитието на бизнеса в региона според интервюираните лица от двете страни, са сходни и включват: ниска ефективност на държавните институции, липса на върховенство на закона, корупция на различни нива, голяма административна тежест, недостиг на суровини, работна ръка и др.

Интервюираните експерти от Югоизточния регион в Македония подчертават непредсказуемостта на икономическите политики на държавата. В допълнение на това, те изтъкват, че стопанските субекти са обременени с допълнителни публични задължения (глоби, административни наказания и др.), които имат отрицателен ефект и предизвикват недоверие сред младите хора в държавните институции. Неподходящата или липсата на достатъчна инфраструктура (напр. инкубатори и технологични паркове) също предполага пречки пред насърчаването на предприемачеството сред младите хора в региона.

И в двете държави, данъчната и осигурителната тежест за бизнеса е сравнително ниска в сравнение с други страни от региона (например Гърция, Румъния и др.). Въпреки това населението има недостатъчна покупателна способност, а конкурентоспособността на трансграничната икономика остава доста ниска.

Експертите подчертават, че младите хора разполагат с ограничен капитал за стартиране на бизнес, което затруднява създаването на стартиращи компании. Що се отнася до достъпа до финансиране, ситуацията е сходна в двата региона, а основните пречки включват

липсващи/недостатъчни национални програми и инструменти в подкрепа на бизнеса, липса на целево и пригодно към нуждите, финансиране за млади предприемачи, както и трудния достъп, пред който се изправят младите хора с амбициозни и осъществими идеи.

Експертите в Югоизточния регион на Македония посочват високите административни и режимни разходи, съпътстващи бизнеса като цяло (електричество, отопление, телефон, ИКТ и др.). Другите пречки, пред които е изправен бизнеса в региона са свързани с ниския капацитет за иновации и трансфера на технологии от научноизследователските и развойни институции към компаниите. Повечето от младите хора дори не са запознати с иновациите и тяхното значение за бизнеса, местната и регионална икономика. Регионът изоставя значително и по отношение на трансфера на научноизследователски и развойни дейности, поради липсата или изключително ниската осведоменост относно значението на приложната научноизследователска и развойна дейност, а също и слабото използване на различни програми, финансирани от ЕС.

Силните среди на предприемаческата среда в целевия трансграничен регион

Участниците в проучването от двете страни на границата споделят мнението, че стратегическото географско разположение на трансграничния регион по отношение наличието на международните транспортни коридори, логистичната достъпност и близостта/достъпа до външни пазари, са само някои от ключовите фактори, които допринасят за развитието на благоприятната предприемаческа среда. Трансграничният регион е гранична зона, което улеснява достъпа до съседни пазари, развитието на клъстери и други бизнес мрежи, обмен на информация, знания, иновационни технологии и др., които да насърчават развитието на сътрудничеството между съседните държави. Интервюираните експерти подчертават, че земеделието е определящ отрасъл в трансграничния регион. В Югоизточния регион се развива земеделие, основано на благоприятните почвени условия и ресурси, и относително благоприятни климатични условия. Земеделието – отглеждането на ранни плодове и зеленчуци, както и тяхната преработка във вторични продукти с добавена стойност, предназначени основно за износ, допринася за наличието на значителни възможности за младите хора. В района на Благоевград експертите акцентират върху биологичното производство, което е добре известно и високо оценено благодарение на традиционните си практики на отглеждане и отличителен вкус на произведените продукти. Поради географското разположение и естествените характеристики трансграничният район осигурява много добра среда за развитие на туризма.

Допълнителна полза, подчертана от анкетираните, е това, че младите хора са сравнително добре квалифицирани и сравнително голяма част от тях се възползват от възможностите за допълнително обучение, които предлагат университетите и колежаите, които се оперират в трансграничния регион. Поради ускореният темп на технологичното развитие и малките разстояние младите хора са доста информирани. Посредством новите технологии и социалните мрежи информацията за всички възможности и ползи, които се предлагат от гледна точка на предприемачеството и стартирането на собствен бизнес бързо достига до целевата група. Някои от интервюираните експерти в България споделят, че в много случаи

образованието не отговаря на специфичните нужди на регионалната икономика и произвежда висшисти, които не се търсят или трудно биха могли да се интегрират на местния или регионален пазар на труда.

Източник на мотивация за младите хора в целевия трансграничен регион за започване на собствен бизнес

Интервюираните експерти признават факта, че стартирането на бизнес от страна на младите хора като цяло е сложен и многопластов процес. Предприемаческата среда в региони като област Благоевград и Югоизточен планов регион зависи от икономическия климат в страната (като цяло), културните и социални характеристики на населението, демографските тенденции, както и от нивото на компетентност, знания, опит и мотивация на хората, които са се захванали с вълнуващото, но не винаги лесно пътуване към създаването на собствен бизнес. Интервюираните експерти в Югоизточния регион в Македония споделят, че младите хора решават да създадат бизнес, основно поради необходимост, произтичаща от: 1) разочарование 2) липсата на алтернативи за намиране на работа; 3) висок процент на безработица (въпреки положителните тенденции в тази насока, в сравнение с друго региони); 4) несигурен труд на тези, които вече имат работа. По отношение на наличните възможности, интервюираните експерти подчертават: (1) личностното развитие; (2) независимостта; (3) материалната обезпеченост; и (4) постигането на нещо значимо.

Експертите в област Благоевград заявяват, че в повечето случаи основната мотивация за започване на бизнес е обусловена от липсата на алтернативи и особено от възможности за работа. Според анкетираните, мнозинството от младите хора очакват нереалистично високо заплащане за труда, за да осигурят финансова независимост, независимо дали работят за себе си или за някой друг. Реалността обаче е различна, тъй като стартовото възнаграждение в повечето местни фирми е доста ниско. В резултат на това по-голямата част от младите хора предпочитат да останат без работа, вместо да работят за ниска заплата. По отношение на мотивите им, свързани със започването на собствен бизнес, интервюираните експерти подчертават личната независимост (както финансова, така и социална), която осигуряват самостоятелната заетост и предприемачеството.

Основни причини, които обезкуражават младите хора от целевия трансграничен регион да започнат собствен бизнес

Според мнозинството от интервюираните експерти в Югоизточния регион, основните причини, които демотивират младите хора да започнат собствен бизнес са свързани с липсата на средства, страх от поемане на риск и др. Интервюираните експерти в България добавят липсата на целенасочена финансова и консултантска подкрепа като допълнителна причина за ниската предприемаческа активност сред младежите в региона. Освен това, експертите от двете страни на границата смятат, че в голяма част от младите хора съществува усещането, че е по-добре да работят за някой друг, а не за себе си. Според участниците в проучването от Благоевград тази тенденция се дължи на липсата на житейски опит, ниската финансова грамотност и липсата на предприемачески умения в повечето млади хора, което допълнително затруднява тяхното предприемаческо развитие.

Според мнозинството от интервюираните експерти, други негативни фактори, които оказват влияние върху формирането на нагласа за предприемачество сред младите хора, включват различните първоначални трудности (административни, финансови, социални и др.), свързани със стартирането и развитието на бизнеса. Що се отнася до страха от поемането на риск, експертите от Македония са на мнение, че този страх произтича от липсата на достатъчен капитал, за започване на собствен бизнес, а също и от способността им да го запазят. Голяма част от младите хора не са в състояние да инвестират собствени средства, както и да осигурят наличното старотово оборудване и технически средства за започване на собствен бизнес.

Някои допълнителни причини, които обезкуражават младите хора да започнат собствен бизнес, които изтъкнаха интервюираните в Македония са свързани с:

- Недостатъчно развитата и обмислена идея за бизнес;
- Слаба подкрепа от страна на семейство и роднини;
- Липса на благоприятно местоположение и т.н.
- Липсата на доверие в институциите.

*Характеристики на образованието по предприемачество в целевия трансграничен регион.
Ниво на практическа ориентация на предприемаческата система за образование и обучение*

Мнозинството от интервюираните, някои от които учители и експерти в областта на образованието, споделят общото мнение, че настоящата образователна среда в България и Македония и по-специално в целевия трансграничен регион е благоприятна. В двата региона има много институции и организации, които предлагат допълнителна квалификация и възможности за неформално образование. Експертите в Югоизточния регион са единодушни, че основното и средното образование обръщат адекватно внимание на предприемачеството, започването на собствен бизнес и самостоятелната заетост. В същото време и формалното, и неформалното образование в областта на бизнеса и управлението осигуряват добра и подходяща подготовка за стартиращи фирми и започването на самостоятелна заетост. Българските експерти споделят притеснението си от недостатъчния брой учебни часове по предприемачество - напр. един час на седмица и то единствено в средното образование. Въпреки това, експертите и от двете държави са съгласни, че липсва или не е достатъчна практическата ориентация в обучението по предприемачество. Настоящата ситуация в предприемаческото образование не улеснява изграждането на директни връзки между образователните институции и частния сектор (работещите предприятия). Тази липса води до ситуация, в която младите хора (потенциални предприемачи) в региона губят възможността да получат образование и трудови навици, които са адекватни на нуждите на местната икономика и пазара на труда.

Подкрепа за младежко предприемачество, създаване на фирми и самостоятелната заетост в целевия трансграничен регион

Според мнозинството интервюирани, съществуващата инфраструктура в трансграничния регион е добре развита и достатъчна, за да подпомогне цялостното развитие на бизнеса. Съществуват множество организации и компании, които предлагат различни правни, счетоводни и други видове бизнес услуги. Равнището на развитие на ИКТ и широколентовата инфраструктура в трансграничния регион е на високо ниво, включително и на цифрови и безжични услуги. Комуналните услуги (енергия, отопление, вода и канализация) са добре развити, въпреки че, според някои експерти от Югоизточния регион в Македония, разходите за тези услуги са прекалено завишени. Транспортната инфраструктура също е в добро състояние и осигурява благоприятна среда за правене на бизнес. Многобройните общински индустриални и икономически зони в Югоизточния район все още разполагат със свободни площи. Област Благоевград разполага със свободна и необработена земя за развитие на земеделска дейност. Офис пространствата в Югоизточна Македония се предлагат на сравнително достъпни цени, което контрастира с високите наеми в област Благоевград. И в двата региона липсват добре развити (или са много слабо развити) бизнес инкубатори, технологични паркове и друга инфраструктура в подкрепа на бизнеса.

Като цяло, трансграничния регион на България и Македония предлага благоприятни условия за младите хора, които искат да започнат собствен бизнес, но най-вече в по-големите градове. Този дисбаланс се наблюдава във всички останали области и регион в двете държави. Освен това в по-малките общини и населени места е много трудно да се намери информация, да се кандидатства за бизнес или инвестиционен заем, както и да се получат експертни съвети и консултации. Според интервюираните експерти съществува липса на обслужване на едно гише. Подобно по-комплексно обслужване би било от полза на младите предприемачи в процеса на стартиране и развитие на бизнеса. Освен това, повечето млади хора искат да обсъждат идеите си с успешни предприемачи, за предпочитане млади такива (т. Нар. "ролеви модели"). Ето защо има място за развитие, както и потенциална пазарна ниша за менторство, коучинг и други специализирани обучителни услуги.

Общо мнение за предприемаческите социални и културни норми в целевия трансграничен регион

Половината от интервюираните експерти от Югоизточния регион в Македония заявяват, че средата в региона насърчава творчеството и иновациите, докато останалите заявяват, че в регионът се ценят независимостта и личната инициатива. Въпреки това, по-голяма част от фирмите се създават за реализацията на определена лична изгода, а не с мисъл и в полза на широката общественост. Обратно, експертите от област Благоевград посочват, че в момента обществеността в региона не подкрепя предприемачеството, креативността и мотивацията. Специфичен аспект на местната среда е, че по-голяма част от младите хора са безразлични, неактивни и нямат мотивация да придобиват нови знания, умения и да участват в дейности за учене през целия живот, работа в мрежа, мобилност, младежки инициативи, доброволчество и т.н.

Като цяло, в трансграничния регион на двете държави не разполага с необходимата екосистема (не само инфраструктура) в подкрепа на предприемачеството – липсва връзката и ефективното взаимодействие между образование, наука и бизнес.

4.2.3. Услуги за обучение и подкрепа на младите хора в целевия трансграничен регион

Налични консултантски услуги и предлагане на обучение за младите хора в целевия трансграничен регион за започване на собствен бизнес и самостоятелна заетост

По отношение на консултантските услуги в трансграничния регион се предлагат както безплатни, така и платени консултантски услуги, които се предоставят от държавни институции/организации за подпомагане на бизнеса/НПО или частни фирми в зависимост от търсенето. Предлагането на юридически, финансови и счетоводни фирми/консултантски компании е адекватно на нуждите и на търсенето. В голямата си част, този тип услуги са свързани с правната регистрация на бизнес и осигуряване на регулярно финансово и счетоводно обслужване. Редица частни компании предлагат консултантски услуги в сферата на ИКТ, управление на бизнес и реализация на инвестиционни проекти.

В Македония консултантските услуги за стартиране на бизнес и самостоятелна заетост се предлагат безплатно на избрани кандидати от клоновете на Агенцията по заетостта като допълнителна подкрепа към безвъзмездната помощ. БПО като Бизнес Център към Центъра за развитие на Югоизточен планов регион, както и неправителствените организации към Община Струмица предлагат безплатни услуги на млади хора, които искат да учредят собствен бизнес или да започнат самостоятелна заетост, като ги консултират и съветват при изготвяне на бизнес план. Подобно на консултантските услуги се организират безплатни и платени обучения, които се предоставят или от организации в подкрепа на бизнеса/публични институции/университети/НПО или частни компании. Предлагат се и различни платени обучения по счетоводство, ИКТ умения, чужди езици и др., Основно от частни компании.

В Югоизточния регион се предлагат обучения за млади хора на теми като: творческо предприемачество; подкрепа за стартиращи фирми на млади хора; запознаване с предприемачеството и управлението, социално предприемачество и др.

В България, с цел подобряване на пригодността за заетост и следдипломна квалификация на младите хора, се организират многобройни обучения с подкрепата на ЕС чрез ОП "Човешки ресурси". Ефективността им обаче остава доста спорна. Има положителна тенденция и благоприятна среда за провеждане на практически обучения (смесени обучения) и работа в мрежа. Въпреки това всички интервюирани експерти от България са единодушни, че има отявлена липса на мотивация, интерес и желание на младите хора да участват в обучения и други дейности, свързани с подобряване на определени умения или придобиване на знания по дадена тема. Тази тенденция е още по-видима в по-малките общини и населени места. Експертите изтъкват факта, че в по-малките общини, извън големите градове, всяко училище се стреми да засили предприемаческия дух на младите хора, като организира различни дейности като участие в предприемачески и бизнес дейности, работа с местни компании, партньорство с

държавни инициативи за предприемачество (напр. Джуниър Ачийвмънт "Мениджър за един ден") и т.н.

Съответствие на търсенето и нуждите на младите хора със съществуващите услуги за подкрепа и обучение на стартиращи фирми и самостоятелна заетост. Препоръки за подобряване на съществуващите консултантски услуги и обучителни инициативи

По-голямата част от интервюираните експерти в Македония смятат, че наличните консултантски и обучителни услуги задоволяват частично нуждите на младежите в Югоизточния регион. Според тях, резултатите от досега предоставените обучения и консултантски услуги на младите хора са донесли задоволителни резултати.

Интервюираните експерти в област Благоевград считат, че наличните консултантски и обучителни услуги не са достатъчни и не са приспособени към специфичните нужди на младите хора.

Според експертите от двете страни е много трудно да се оценят точно тези нужди, поради факта, че повечето млади хора са или безразлични, или са слабо мотивирани да подобрят своите знания и умения в предприемачеството.

Интервюираните експерти от двете страни смятат, че за да могат тези услуги да станат още по-достъпни за младите хора, заинтересованите страни трябва да ги организират по по-привлекателен начин, като включват примери от практиката, техники за развитие на меки умения, игри и дейности в мрежа, и т.н. Освен това е много важно тези обучения да се предоставят безплатно, но и с високо качество, за да постигнат своята цел за повишаване на интереса на младите хора към предприемачеството. По отношение на уменията е необходимо младите да се обучават как да регистрират фирма, планират разходите и паричните потоци, а също и на основните източници и канали за получаване на информация и консултации относно стартирането на бизнес.

Интервюираните експерти подчертават, че превръщането на тези услуги в по-достъпни и привлекателни за младите хора представлява истинско предизвикателство. Потенциални решения на проблема би могли да бъдат създаването на повече младежки организации, младежки форуми, работещи младежи съвети към общините и т.н. Друга алтернатива би била да се създадат центрове за подкрепа на младите хора, които да бъдат управлявани и координирани от самите млади хора, които да бъдат алтернатива на старомодните институции за професионално обучение. Те трябва да са по-гъвкави и да разработват и предлагат по-практично и младежки ориентирано обучително съдържание, насочено към насърчаване на ролевите модели на млади и успешни предприемачи, споделяне на най-добрите практики и казуси от реалния живот, улесняване на работата в мрежа, предлагане на менторски услуги и др. Тези центрове следва да бъдат създадени и в по-малки, по-изолирани общности, където много млади хора са изправени пред опасността от изключване от пазара на труда и социална изолация.

Положителна тенденция, която бе отчетена от някои от анкетирания експерти, е че много млади хора се включват в дейностите на редица извънкласни дейности като състезания, изложения, работа в мрежа и т.н. Като цяло всички интервюирани експерти са съгласни, че резултатите, които досега са постигнати чрез наличните услуги за обучение и консултации за започване на бизнес или за извършване на някаква самостоятелна заетост за младите хора в трансграничния регион, би трябвало да се подобрят допълнително по отношение на ефективността и разнообразието на предлаганите услуги.

Необходима подкрепа на младежите за започване на собствен бизнес и самостоятелна заетост

Въз основа на своя практически опит повечето интервюирани от двете страни подчертават, че младите хора се нуждаят от повече менторинг и индивидуална подкрепа, за да започнат собствен бизнес и да помислят за самостоятелна заетост. Някои интервюирани считат юридическата и финансова грамотност като много важен аспект както на образованието, така и на подкрепата, която младите хора трябва да обмислят за започване на бизнес. Необходими са про-предприемачески инициативи и обучения за подпомагане на стартиращи фирми, като тези, организирани в по-големите градове на страната, за да се осигурят основите за развиване на предприемаческия дух в младите хора в региона. Според анкетирания експерти, въз основа на техния практически опит, младите хора се нуждаят предимно от подкрепа и неформално образование в следните основни области: 1) Бизнес планиране; 2) Финансова грамотност; 3) Работа в мрежа и обмяна на опит с други млади хора и евентуални бизнес партньори; 4) Менторство и съвети от успешни предприемачи и 5) Предоставяне на информация за наличните източници на финансиране.

Интервюирания експерти в Югоизточния регион подчертават необходимостта от институционална инфраструктура за подпомагане на стартиращи фирми и самонаемане на млади хора като: а) Откриване на центрове за подкрепа на младите хора, които да предоставят безплатни обучения на бъдещи предприемачи и да им предоставят професионални бизнес консултации, които да им помогнат да превърнат идеите си в успешен бизнес; б) Създаване на работна група с участието на всички заинтересовани страни за развитие на предприемачеството в региона; в) Откриване на бизнес инкубатори в по-големите градове, които освен офис пространство ще предоставят наставнически услуги за стартиращи фирми и ще улеснят вътрешния трансфер на знания; и т.н.

Потенциални теми, които биха могли да бъдат интересни за младите хора и да ги мотивират да започнат собствен бизнес и самостоятелна заетост

По време на интервюто експертите споделят общо мнение, че мотивацията на младите хора трябва да се увеличи, за да се отключи предприемаческия потенциал на младите хора. Мотивацията може да бъде насърчвана и повишавана чрез общуване с други млади предприемачи, практически примери, развитие на меки умения, модели за подражание, наставничество и т.н. Менторството и наставничеството се оказват ефективни, тъй като този тип обучителни метода се базират на мотивацията на обучаемия да открие решение на

проблемите си самостоятелно. Интервюираните споделят, че всички теми, които трябва да бъдат преподавани на младите хора, трябва да бъдат практически ориентирани и с по-малко теория. Всяка тема трябва да бъде представена по по-привлекателен начин, за да предизвика интереса на младите хора.

Според интервюираните експерти в Югоизточния планов регион, подходящи теми, които биха били интересни за младите хора включват:

- 1) Предприемачество и стартиращи фирми (например идентифициране на начини и възможности за започване на собствен бизнес; Предприемачество и неговото предимство; Задачи и отговорности на предприемача; Популяризиране на методите за генериране и развиване на бизнес идеи;
- 2) Предприемачество и иновации/трансфер на технологии;
- 3) Умения, необходими за управлението на бизнес (напр. Управление, комуникация, бюджетиране, счетоводство, маркетинг и реклама (включително в социалните медии));
- 4) Бизнес планиране (но по-гъвкаво и интересно, със сценарии за днешния и реалния живот);
- 5) Споделяне на добри практики за самостоятелна заетост от други страни; и т.н.

Експертите в област Благоевград, допълват следните теми:

- 1) Иновации;
- 2) Маркетинг;
- 3) Реклама (напр. в социалните мрежи).

4.2.4. Финансиране за младежки инициативи в целевия трансграничен регион

Основни източници на финансиране, които са на разположение на младите хора за започване на собствен бизнес и самостоятелна заетост в целевия трансграничен регион

Според повечето интервюирани понастоящем наличните източници на финансиране за младите хора за започване на собствен бизнес и самостоятелна дейност в Югоизточния планов регион са:

- Личните спестявания и/или банкови заеми;
- Финансова подкрепа от държавата;
- ЕС и други организации, които предоставят безвъзмездни заеми.

Най-популярните източници на финансиране за младите хора за започване на собствен бизнес и подпомагане на самостоятелната им дейност в област Благоевград са личните или банкови заеми. Личните спестявания и личните заеми от приятели, роднини и близки роднини остават най-надеждният източник на финансиране и набиране на първоначален капитал за създаване на малък бизнес и в двете държави. Банковите заеми са все още труднодостъпни за младите хора поради ограничителните им изисквания (високи обезпечения) и високи лихвени проценти.

Финансовата подкрепа от държавните институции в Македония се осигурява основно чрез Програмата за самостоятелна заетост на Агенцията по заетостта. За нея се кандидатства чрез публични покани, не е насочена конкретно към младите хора и е ограничена до 4000 евро.

Финансирането от ЕС и други донори за стартиращи фирми в Македония е ограничено и се предлага главно чрез различни проекти за развитие. Младите хора в област Благоевград твърдо вярват, че финансирането от ЕС е доста сложно по отношение на процедурите за кандидатстване. От гледна точка на финансирането от ЕС, обаче, съществуват много възможности, но най-вече за утвърдени и финансово стабилни предприятия. Освен това компаниите имат приоритет, ако вече са участвали в проекти на ЕС, което допълнително дискриминира малките и новосъздадените предприятия (с изключение на МСП от сектора на високите технологии и ИКТ).

В трансграничния регион липсват частни инвеститори и алтернативните източници на финансиране (например бизнес ангели, рискови капитали и т.н.). Въпреки това, макар и в начален етап, те са достъпни на национално равнище. Фондовете за рисков капитал са насочени основно към новосъздадените предприятия от сектора на високите технологии и ИКТ.

Текущо ниво на възможностите за финансиране и неговото съответствие с търсенето и нуждите на младите хора

Всички интервюирани от двата региона са единодушни, че сегашното ниво и изисквания на наличните финансови инструменти и механизми са неудовлетворителни и неотговарящи на изискванията на младите хора, които се стремят да станат предприемачи или самостоятелно заети. Като цяло интервюираните са съгласни, че настоящото ниво на финансова подкрепа трябва да се увеличи и подобри. Някои инструменти не присъстват в региона (например бизнес ангели, рискови капиталисти и т.н.) и следователно остават недостъпни и сравнително непознати за младите хора.

Достъп на младите хора до наличното финансиране за стартиращи фирми и самостоятелна заетост.

Както беше посочено по-горе, всички интервюирани от двете страни подчертават факта, че достъпът до финансиране за младите хора е много ограничен. Изискванията за кредитиране на повечето банки са свързани с наличието на постоянна заетост и доходи, чисто кредитно досие, добри финансови резултати на компанията и т.н.

Единственият известен източник на финансиране в Македония е посочената по-горе Програма за самостоятелна заетост на Агенцията по заетостта. Другите източници на финансиране са различни проекти, финансирани от донори (например USAID), които имат за цел разработването на алтернативни източници на финансиране като мрежи за бизнес ангели и фондове за рисков капитал. Според някои интервюирани от България, ефективен механизъм за борба с младежката безработица и за насърчаване на младежкото предприемачество е създаването на държавен гаранционен фонд. Фондът трябва да предоставя както грантове, така и нисколихвени заеми на млади предприемачи с добри бизнес идеи. Освен това могат да се предоставят по-малки стипендии за малки бизнес идеи на млади хора от по-малки и

изолирани общности. Друга полезна мярка може да бъде свързана с освобождаването от данъци и въвеждането на данъчни стимули за младите предприемачи и собствениците на предприятия в региона. Интервюираните експерти в България вярват, че правилата за финансиране трябва да бъдат облекчени, по начин, който да улеснява достъпа до конкретни, насочени към младите хора програми, които насърчават мобилността, обмяната на опит (дори вътре в страната), възможности за стажуване, менторство и т.н.

Достъп до информация за наличното финансиране за стартиращи фирми и самостоятелна заетост на младите хора в целевия трансграничен регион

Интервюираните експерти в Югоизточния регион в Македония не споделят еднакво мнение относно достъпа до информация от младите хора - потенциални предприемачи в региона, относно наличните инструменти за финансиране и за самото финансиране. Някои от тях смятат, че тази информация се предоставя на младите хора в региона по време на обучения и други мероприятия, организирани в рамките на различни проекти, изпълнявани от Центъра за развитие на Югоизточния регион за планиране, Регионален бизнес център и офисите на Местно икономическо развитие към общините. Други експерти смятат, че младите хора - бъдещите предприемачи не са достатъчно информирани за наличните източници на финансиране за идеите си. Въпреки факта, че съществуват многобройни източници на финансиране, поради липсата на достатъчно информация, банковите кредити все още са най-широко използваният външен източник за осигуряване на финансиране за стартиращ или развиващ се бизнес в региона. В тази връзка могат да се организират по-чести информационни събития, чрез които младите и амбициозни хора да получат по-лесно информация за наличните алтернативни източници на финансиране за стартиращи фирми. Според мнозинството интервюирани експерти от България, информацията за наличните инструменти за финансиране и подпомагане (включително техните приоритети, специфични изисквания и др.) остава повече или по-малко скрита и недостъпна за младите хора от региона. В допълнение на това, голяма част от интервюираните споделят, че все повече млади хора са безразлични и не се интересуват от такава информация, тъй като смятат, че това е много сложно и "не е достатъчно интересно". Освен това само малцина от тях знаят къде да намерят такава информация, ако е необходимо.

4.2.5. Успешни проекти и инициативи в сферата на младежкото предприемачество

Успешни проекти, завършени през последните 2 години, за подкрепа на младежкото предприемачество, стартиращи фирми и самостоятелна заетост в целевия трансграничен регион

Всички интервюирани в Югоизточния регион на Македония представиха примери за успешни проекти/инициативи/дейности в областта на младежкото предприемачество/самостоятелната заетост, реализирани през последните 2 години.

Следните инициативи бяха споменати от почти всички експерти:

- Регионален бизнес център за подкрепа и консултантски услуги на МСП в Югоизточния планов регион, създаден в Центъра за развитие на Югоизточния планов регион в сътрудничество с Министерството на местното самоуправление и Министерството на икономиката;
- Лагер за млади новатори и предприемачи (Иновационен обучителен лагер), организиран от Центъра за развитие на Югоизточния планов регион;
- Проект "Подкрепа за стартиране на бизнес за млади хора (Струмица Стартъп)", подкрепен от Община Струмица.

Други проекти/инициативи, които бяха споменати от експертите:

- Проект "Създаване на благоприятна бизнес среда за икономическа устойчивост на трансграничния регион Струмица - Кичево - Килкис (Бизнес мрежа S-K-K)", осъществен от Община Струмица в рамките на Програмата за трансгранично сътрудничество Гърция - Македония;
- Открити дни и семинари, организирани от местното представителство на Националната агенция по заетостта в Струмица;
- Проект "Бъди предприемач", реализиран от НПО Център за изследвания и анализи "Новус" с финансовата подкрепа на община Струмица.

Интервюираните експерти от област Благоевград посочват, че в региона съществуват редица неправителствени организации, които предоставят целенасочена подкрепа и бизнес консултантски услуги, подкрепят мобилността на младите хора в чужбина и в този смисъл допринасят за разширяване на хоризонта и техните познания и умения, включително в сферата на предприемачеството, социалните дейности, доброволчеството и др.

Сред посочените успешни примери за проектни инициативи в подкрепа на младежкото предприемачество и насърчаване на трансграничния младежки обмен бяха проект „Мрежа за творческо предприемачество“, "BeYourOwnBoss" и др.

Друг много популярен механизъм за финансиране на младите хора, който беше подчертан от анкетираните, е схемата за безвъзмездна помощ "Млад фермер", финансирана по Програмата за развитие на селските райони в България.

По отношение на дейностите в подкрепа на предприемачеството, които се провеждат в училище, някои от анкетираните посочиха успеха на инициативи като "Мениджър за един ден" на Джуниър Ачийвмънт България; Национални и регионални конкурси за предприемачество и иновации; Инициативи и проекти на Американския университет в България и Югозападния университет в Благоевград, като успешни, но недостатъчни дейности, които работят в посока развитие на предприемаческия дух и умения на младите хора от трансграничния регион в България.

Текущи инициативи/програми/проекти в подкрепа на младежкото предприемачество, стартиращи фирми и самостоятелна заетост в целевия трансграничен регион

Интервюираните експерти са запознати с по-голяма част от наличните инициативи/програми за подпомагане/проекти в подкрепа на младежкото предприемачество, стартиращи фирми и самостоятелна заетост в Югоизточния регион за планиране в Македония. Интервюираните експерти посочиха следните текущи инициативи/програми/проекти за подпомагане:

- Регионален бизнес център за подкрепа на МСП в Югоизточния регион за планиране;
- Безвъзмездни средства и техническа помощ чрез Програмата за самостоятелна заетост, управлявана от Националната агенция по заетостта;
- Проект за трансгранично сътрудничество "Подобряване на потенциала за предприемачество и заетост на младите хора чрез изграждане на мрежи и изграждане на капацитет" (Startup Academy България-Македония)
- Проект "Мрежа за творческо предприемачество", осъществен от Фондацията за развитие на малки и средни предприятия - Струмица;
- Проект "Младежко предприемачество".

Интервюираните експерти в област Благоевград не посочиха конкретни текущи инициативи/програми/проекти за подкрепа на младежкото предприемачество, стартиращи фирми и самостоятелна заетост, които понастоящем са в процес на създаване или развитие в района на Област Благоевград.

Успешни примери/добри практики в областта на младежкото предприемачество, стартиращите фирми и самостоятелната заетост в целевия трансграничен регион

Интервюираните експерти споделиха различни успешни истории/добри практики в областта на младежкото предприемачество, стартирането на бизнес и самостоятелната заетост в Югоизточния планов регион на Македония. Интервюираните посочиха различни проекти като успешни/добри практики:

- Проект "Подкрепа за стартиране на бизнес за млади хора (Струмица Стартър)" с подкрепата на община Струмица;
- Лагер за млади иноватори и предприемачи (Innovation Boot Camp), организиран от Центъра за развитие на Югоизточния планов регион.

Останалите експерти посочиха успешни млади предприемачи и/или компании, създадени от млади предприемачи през последните години, като:

- Мобилно приложение за реклами на автомобили от Томислав Николовски;
- Видео продукция и графичен дизайн на Данче Енимитева;
- Агенция за организиране на събития от Елизабета Митева;
- Total Media - компания, създадена с безвъзмездната помощ от Националната агенция по заетостта, в която работят 12 млади софтуерни програмисти с над 5 годишна история;
- "M & S Design" - фирма за бродиране на лога, бродерии, имена и др .;

- Модно ателие "Мария Антоанета" - фирма за производство и продажба на модни дизайнерски облекла;
- "Студио Дачи" - фризьор и стилист.

Интервюираните експерти в област Благоевград споделиха някои успешни истории от своя трудов опит, но не успяха да изтъкнат известен успех в областта на младежкото предприемачество, стартирането на бизнеса и самонаемането в област Благоевград. Всички интервюирани споделят мнението, че понастоящем най-успешните млади хора са наследници на семеен бизнес. Те ще станат собственици на бизнес от второ поколение през следващото десетилетие и ще трябва да бъдат в състояние да издържат на конкурентния натиск и да продължат семейните бизнес традиции.

5. Приложения

Приложение 1: Въпросник за онлайн проучване (на Македонски език)

Почитувани млади,

Во обид да создадеме поволна средина за развој на младинското претприемништво во целниот прекуграничен регион на Бугарија и Македонија (област Благоевград и Југоисточен плански регион), спроведуваме истражување чија цел е да ги идентификува конкретните потреби на младите луѓе - потенцијални претприемачи кои сакаат да започнат сопствен бизнис или да развијат веќе постоечки бизнис. Во рамките на истражувањето ќе бидат анализирани причините, мислењата, перспективите и потребите на учениците и младите од општина Струмица на возраст од 16 - 29 години. Одговорите ќе бидат третирани доверливо и анонимноста Ви е загарантирана, а податоците ќе бидат обработени и презентирани во збирна форма. Однапред Ви благодариме за одвоеното време и напор. Пополнувањето на прашалникот не би требало да Ви одземе повеќе од **десет минути**.

Доколку од Ваша страна постои интерес и/или имате потреба од дополнителни информации во однос на резултатите од истражувањето, Ве молиме да ни пишете на следната адреса: turistickisojuz@gmail.com.

ИНФОРМАЦИИ ЗА УЧЕСНИКОТ ВО ИСТРАЖУВАЊЕТО:

(Ве молиме внесувајте го текстот во македонска кирилична поддршка)

- **Возраст** _____ години
- **Пол**
 - ☐ М
 - ☐ Ж
- **Место на живеење** _____
- **Моментално занимање**
 - ☐ Ученик/чка во средно училиште – година _____ (2,3 или 4 година)
 - ☐ Студент/ка – година _____ (1, 2, 3, 4 или 5 година)
 - ☐ Невработен/а
 - ☐ Ангажиран/а во претпријатие/организација
 - ☐ Сопственик/чка на бизнис
- **Ниво на образование**
 - ☐ Не завршил/а основно образование
 - ☐ Основно образование
 - ☐ Не завршил/а средно образование
 - ☐ Учел/а средно образование
 - ☐ Завршил/а средно образование
 - ☐ Општо образование
 - ☐ Стручно образование
 - ☐ Студира
 - ☐ Завршил/а факултет
 - ☐ Постдипломски студии (магистер или друго повисок степен)

Дел I. ОСНОВНИ ПРАШАЊА

1. Дали имате јасна претстава што ќе преземете на професионален план во иднина?

- ☐ ДА
☐ НЕ

2. Што претпочитате на професионален план во иднина?

- ☐ Претпочитам да имам сопствен бизнис.
☐ Претпочитам да бидам вработен во друго претпријатие/ организација.

3. Дали сметате дека претприемништвото е добар избор за Вашата кариера?

- ☐ ДА
☐ НЕ

4. Што Ве мотивира да започнете сопствен бизнис?

- ☐ **Потреба**
- ☐ Несигурноста на мојата моментална работа
 - ☐ Немање работа
 - ☐ Конфликти на работното место
 - ☐ Незадоволство од условите
 - ☐ Недостиг на алтернативи
- ☐ **Можност**
- ☐ Признание од средината
 - ☐ Независност
 - ☐ Постигнување
 - ☐ Личен развој
 - ☐ Пари и материјална благосостојба

5. Ве молиме, оценете ги можностите за започнување сопствен бизнис во прекуграничниот регион.

(1 = незадоволителни; 2 = задоволителни, 3 = добри, 4 = многу добри)

	1	2	3	4	Не можам да проценам
Можности за започнување сопствен бизнис во општина Струмица/ Југоисточниот плански регион	☐	☐	☐	☐	☐

6. Ако имате намера да започнете сопствен бизнис, за кој сектор од економијата би се определиле како најпривлечен за населеното место/регионот во кој живеете?

- ☐ Земјоделство
☐ Шумарство
☐ Рибарство
☐ Рударство и вадење на минерали и камен
☐ Храна и пијалаци
☐ Текстил
☐ Хемија
☐ Метали

- ☐ Машини
- ☐ Индустрија
- ☐ Градежништво
- ☐ Хотели
- ☐ Ресторани
- ☐ Транспорт
- ☐ Информациски и комуникациски технологии /ИКТ/
- ☐ Недвижности
- ☐ Обезбедување
- ☐ Образование (јазици, компјутери, и тн.)
- ☐ Здравје (приватно)
- ☐ Социјални прашања (приватно)
- ☐ Советодавни услуги/ консалтинг во областа на _____
- ☐ Персонални услуги (ремонт, поддршка)
- ☐ Трговија со земјоделски производи
- ☐ Трговија - друго _____
- ☐ Администрација
- ☐ Друго _____

7. Според Вас, што е најважно за започнување сопствен бизнис?

- ☐ Почетниот капитал
- ☐ Идејата за бизнис
- ☐ Претприемачки знаења и вештини
- ☐ Поддршка од советници/ консултанти
- ☐ Поддршка од семејството и пријателите
- ☐ Друго _____

8. Според Вас, кои се основните причини младите да се плашат да започнат сопствен бизнис?

- ☐ Немаат доволно идеи за бизнис
- ☐ Немаат доволно средства
- ☐ Немаат доверба во институциите
- ☐ Се плашат да превземат ризик
- ☐ Сметаат дека е полесно да се работи за друг
- ☐ Не добиваат признание од општеството
- ☐ Друго _____

Дел II. СПЕЦИФИЧНИ ПРАШАЊА

II.1. ПРИСТАП ДО ФИНАНСИИ

9. Доколку имате намера да започнете свој сопствен бизнис, кој извор на почетен капитал би го користеле?

- ☐ Лична заштеда
- ☐ Заем од семејството/ пријателите
- ☐ Заем/ кредит од банка
- ☐ Државни субвенции за започнување сопствен бизнис или самовработување
- ☐ Средства од Европските фондови
- ☐ Друго _____

10. Дали сте запознаени со можностите за финансирање за започнување на сопствен бизнис и самовработување на млади претприемачи во општина Струмица/ Југоисточен плански регион?

- ☐ ДА
☐ НЕ

Доколку ДА, Ве молиме појаснете:

11. Дали знаете каде би можеле да најдете информација за можностите за финансирање за започнување на бизнис од страна на млади претприемачи во општина Струмица/ Југоисточниот плански регион?

- ☐ ДА
☐ НЕ

Доколку ДА, Ве молиме појаснете:

12. Дали имате подготвено бизнис план за финансирање на Вашата идеја?

- ☐ ДА
☐ НЕ

Доколку ДА, од каде стекнавте вештини за подготовка на истиот?

- ☐ Образование/обука
☐ Платив за услугата
☐ Интернет
☐ Специјализирана литература
☐ Организации кои поддржуваат бизниси
☐ Добив поддршка од друг претприемач/ментор
☐ Друго _____

II.2. ПРЕТПРИЕМАЧКИ ЗНАЕЊА И ВЕШТИНИ

13. Дали имате формално образование во областа на претприемништвото?

- ☐ ДА
☐ НЕ

14. Како би ги оцениле Вашите знаења и вештини за започнување на сопствен бизнис.

(1 = недоволни; 2 = ниски, 3 = задоволителни, 4 = многу добри, 5 = одлични)

	1	2	3	4	Не знам
Знаења и вештини за започнување сопствен бизнис	☐	☐	☐	☐	☐

15. Ве молиме да ја оцените важноста на секој од наведените услови за започнување сопствен бизнис?

(1 = воопшто не е важно, 2 = важно е донекаде, 3 = важно, 4 = многу важно)

	1	2	3	4	Не знам
Лична дисциплина	☐	☐	☐	☐	☐
Способност за превземање ризик	☐	☐	☐	☐	☐
Способност за создавање иновативен производ/услуга	☐	☐	☐	☐	☐
Прилагодливост на промени	☐	☐	☐	☐	☐
Упорност	☐	☐	☐	☐	☐
Иницијативност	☐	☐	☐	☐	☐
Активно слушање	☐	☐	☐	☐	☐
Работа во мрежа/ Вмрежување	☐	☐	☐	☐	☐
Способност за идентификување на можности	☐	☐	☐	☐	☐
Лидерство	☐	☐	☐	☐	☐
Способност за тимска работа	☐	☐	☐	☐	☐
Друго _____	☐	☐	☐	☐	☐

16. Ве молиме да ја оцените важноста на секој од наведените менаџмент знаења и вештини за започнување сопствен бизнис?

(1 = воопшто не е важно, 2 = важно е донекаде, 3 = важно, 4 = многу важно)

	1	2	3	4	Не знам
Бизнис планирање	☐	☐	☐	☐	☐
Финансии	☐	☐	☐	☐	☐
Сметководство	☐	☐	☐	☐	☐
Продажба	☐	☐	☐	☐	☐
Маркетинг	☐	☐	☐	☐	☐
Управување со човечки ресурси	☐	☐	☐	☐	☐
Донесување на одлуки	☐	☐	☐	☐	☐
Мотивација	☐	☐	☐	☐	☐
Комуникација	☐	☐	☐	☐	☐
Научно-истражувачка работа	☐	☐	☐	☐	☐
Раководење со проекти	☐	☐	☐	☐	☐
Друго _____	☐	☐	☐	☐	☐

II.3. ПРИСТАП ДО СОВЕТОДАВНИ/ КОНСУЛТАНТСКИ УСЛУГИ И ОБУКИ ЗА ЗАПОЧНУВАЊЕ БИЗНИС И САМОВРАБОТУВАЊЕ

17. Дали досега сте учествувале на некоја обука за започнување на сопствен бизнис и самовработување?

☐ ДА

☐ во училиште

☐ на факултет

☐ надворешни курсеви/ обуки/ семинари

☐ НЕ

Доколку ДА, Ве молиме посочете ја тематиката на обуките на кои сте учествувале:

(можни се повеќе одговори)

☐ Изработка на бизнис план

☐ Маркетинг

☐ Финансии

☐ Комуникациски вештини

☐ Менаџерски вештини

☐ Друго _____

18. Дали сте користеле советодавни/ консултантски услуги за започнување на сопствен бизнис или самовработување?

☐ ДА

☐ во училиште

☐ на факултет

☐ од други организации (НВО, организации за поддршка на бизнисите, приватни консултантски фирми и др.)

☐ НЕ

Доколку ДА, Ве молиме посочете каков тип услуги сте користеле:

(можни се повеќе одговори)

☐ Советодавни/ Консултантски услуги за отворање на претпријатие

☐ Изготвување бизнис план

☐ Консултирање во врска со управувањето

☐ Консултирање во врска со финансирањето

☐ Правни совети

☐ Совети за право на сопственост, патенти, трговски марки

☐ Друго _____

II.4. ПОДДРШКА ЗА ЗАПОЧНУВАЊЕ БИЗНИС И САМОВРАБОТУВАЊЕ КАЈ МЛАДИ ПРЕТПРИЕМАЧИ

19. Каков вид на поддршка би сакале да добиете од организација/претпријатие/или експерт, кои обезбедуваат поддршка за започнување на сопствен бизнис?

(можни се повеќе одговори)

☐ Специјализирана обука на одредена тема

☐ Билтен/ брошури/ летоци

☐ Информации за пристап до финансирање

☐ Советодавни/ Консултантски услуги за отворање сопствено претпријатие

- ☐ Совети за изготвување бизнис план
- ☐ Советување/ Консултирање во врска со управувањето/ менаџирање на сопствениот бизнис
- ☐ Правни совети
- ☐ Совети за право на сопственост, патенти, трговски марки
- ☐ Поврзување со потенцијални финансирачки организации / фондови / програми
- ☐ Друго _____

20. Каков вид на обука би сакале да добиете од организации/ претпријатија/ експерти, кои обезбедуваат обука за започнување на сопствен бизнис или самовработување?

(можни се повеќе одговори)

- ☐ Изготвување на бизнис план
- ☐ Отворање на сопствено претпријатие
- ☐ Маркетинг
- ☐ Финансии
- ☐ Комуникациски вештини
- ☐ Менаџерски вештини
- ☐ Лидерски вештини
- ☐ Креативност и иновации
- ☐ Вештини за работа во мрежа/ вмрежување
- ☐ Друго _____

II.5. КУЛТУРНИ И СОЦИЈАЛНИ АСПЕКТИ НА МЛАДИНСКОТО ПРЕТПРИЕМНИШТВО

21. Какво хоби имате и кои се Вашите омилен активности во слободното време?

(можни се повеќе одговори)

- ☐ Спорт
- ☐ Музика
- ☐ Кино
- ☐ Театар
- ☐ Уметност и ракотворби
- ☐ Компјутерски игри
- ☐ Книги и литература
- ☐ Информациски технологии / Интернет / Мобилни апликации и услуги
- ☐ Патување
- ☐ Друго _____

22. Дали сте мотивирани да научите нови нешта и да учествувате во социјални/едукативни иницијативи за подобрување на Вашите претприемачки знаења и вештини?

- ☐ ДА
- ☐ НЕ

Дали би сакале да добивате дополнителни информации за планираните активности и настани во рамки на проектот „Поттикнување на младинското претприемништво и зголемување на потенцијалот за вработување преку вмрежување и градење капацитети (Старт-ап Академија Бугарија – Македонија)“?

- ☐ ДА

☐ НЕ

Доколку ДА, Ве молиме оставете валидна е-маил адреса за повратни информации:

_____@_____

Ви благодариме што бевте дел од ова истражување!

Повеќе информации за нашиот проект можете да најдете на: www.startup-bgmk.eu

Лајкнете ја нашата Facebook страница: **Start-up Academy BG-MK**

Ова истражување е спроведено со поддршка на Европската Унија, преку ИНТЕРРЕГ – ИПА програмата за прекугранична соработка Бугарија – Македонија ССИ бр. 2014TC16I5CB006. За содржината на истражувањето единствена одговорност сноси Здружението Туристички сојуз - Струмица и на ниеден начин не го одразува мислењето на Европската Унија или Органот за управување на програмата.

Приложение 2: Вџпросник за интервјута с представители на целевите групи (на Македонски език)

Почитуван(а) Г-дине/ Г-ѓо,

Во обид да создадеме поволна средина за развој на младинското претприемништво во прекуграничниот регион на Бугарија и Македонија (област Благоевград и Југоисточен плански регион), спроведуваме истражување чија цел е да ги идентификува конкретните потреби на младите луѓе - потенцијални претприемачи кои сакаат да започнат сопствен бизнис или да го развијат својот веќе постоечки бизнис.

Преку спроведувањето на ова интервју и врз основа на Вашето професионално искуство ќе се обидеме да утврдиме каква потреба за обуки и поддршка имаат младите луѓе за да го зголемат својот претприемачки дух и добијат мотивација за отпочнување на сопствен бизнис. Покрај тоа, ќе идентификуваме и некои успешни проекти и иницијативи за младинско претприемништво, кои би послужиле како стимул и мотивација за младите луѓе од регионот.

Одговорите ќе бидат третирали доверливо и анонимноста Ви е загарантирана, а податоците ќе бидат обработени и презентирани само во збирна форма. Однапред Ви благодариме за одвоеното време и напор. Дискусијата за време на интервјуто врз база на овој прашалник нема да Ви одземе повеќе од **30 минути**.

Доколку од Ваша страна постои интерес и/или имате потреба од дополнителни информации во врска со резултатите од истражувањето, Ве молиме да ни пишете на следната адреса: turistickisojuz@gmail.com.

ОПШТИ ИНФОРМАЦИИ:

- A.1. Држава: _____
A.2. Населено место: _____
A.3. Датум: _____
A.4. Интервјуиран: _____
A.5. Интервјуира: _____

ИНФОРМАЦИИ ЗА СОГОВОРНИКОТ

- ➔ Возраст _____ години
- ➔ Пол
☐ М
☐ Ж
- ➔ Место на живеење _____
- ➔ Организација
☐ Државна институција (министерства и агенции)
☐ Регионална агенција за развој/Центар за развој на плански регион
☐ Единица на локална самоуправа
☐ Организација за поддршка на бизнисите

- ☐ Граѓанска организација
☐ Приватна фирма
☐ Универзитет
☐ Понудувач на професионално образование
☐ Друго _____

➔ Функција во организацијата _____

➔ Искуство во областа на младинското претприемништво _____ години

I. МОМЕНТАЛНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ НА МЛАДИНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО ВО ПРЕКУГРАНИЧНИОТ РЕГИОН

1. Какви можности за започнување на сопствен бизнис постојат за младите во општина Струмица/ Југоисточниот плански регион?

- а. _____
б. _____
в. _____
г. _____
д. _____

2. Како би ги оцениле тие можности?

(1 = незадоволителни; 2 = доволни, 3 = на добро ниво, 4 = на многу високо ниво)

	1	2	3	4	Не знам
Можности за започнување сопствен бизнис за младите во општина Струмица/ Југоисточниот плански регион	☐	☐	☐	☐	☐

3. Кои се ограничувачки фактори, кои влијаат негативно на претприемничката средина во општина Струмица/Југоисточниот плански регион?

- ☐ Финансиска поддршка (пристап до извори на финансирање)
☐ Слаба ефикасност на државните институции
☐ Слаба ефикасност на економските политики
☐ Непредвидливост на економските политики
☐ Недостиг/ Недоволно национални програми и инструменти за поддршка на бизнисите
☐ Инфлација
☐ Корупција
☐ Економска клима
☐ Поволна средина за реализирање на бизнисот
☐ Даноци
☐ Трошоци за работна сила, пристап и законска рамка
☐ Недостиг на висококвалификувани кадри

- ☐ Недостиг на нискоквалификувани кадри
- ☐ Несоодветна инфраструктура
- ☐ Трансферна научно-истражувачките и развојни активности во приватниот сектор
- ☐ Потенцијал за иновации
- ☐ Образование
- ☐ Можности за образование
- ☐ Консултантски услуги
- ☐ Претприемнички знаења и вештини
- ☐ Достапност до пазари
- ☐ Културни и социјални норми
- ☐ Политички, институционален и социјален контекст
- ☐ Ниска конкуретност на економијата
- ☐ Високи фиксни трошоци (трошоци за енергија, затоплување, телефон, интернет и комуникации)
- ☐ Недостиг на сировини
- ☐ Информации
- ☐ Друго _____

Ве молиме објаснете подетално:

4. Кои се силните страни на претприемничката средина во општина Струмица/Југоисточниот плански регион?

- а. _____
- б. _____
- в. _____
- г. _____
- д. _____

Ве молиме објаснете подетално:

5. Што ги мотивира младите од општина Струмица/Југоисточниот плански регион да започнат сопствен бизнис?

- ☐ **Потреба**
 - ☐ Несигурна работа
 - ☐ Невработеност
 - ☐ Конфликти на работното место
 - ☐ Фрустрација од условите
 - ☐ Недостиг на други алтернативи
- ☐ **Можност**
 - ☐ Признание од средината
 - ☐ Независност
 - ☐ Постигнување
 - ☐ Личен развој

☐ Стекнување на богатство

6. Според Вас, што ги обесхрабрува младите од општина Струмица/Југоисточниот плански регион да започнат сопствен бизнис?

- ☐ Немат доволно идеи за бизнис
☐ Немаат доволно средства
☐ Немаат доверба во институциите
☐ Се плашат да превземат ризик
☐ Сметаат дека е полесно да работиш за друг
☐ Не добиваат признание од средината/ општеството
☐ Друго _____

Ве молиме објаснете подетално:

7. Каково мислење имате за образованието од областа на претприемништво во општина Струмица/ Југоисточниот плански регион?

- ☐ За време на основното и средното образование се поттикнуваат креативноста, самостојноста и личниот развој.
☐ Основното и средното образование обрнуваат соодветно внимание кон претприемништвото, започнување бизнис и самовработувањето.
☐ Колеџите и универзитетите осигуруваат добра и соодветна подготовка за започнување на сопствен бизнис и самовработување.
☐ Образование во областа на бизнисот и управувањето обезбедуваат добра и соодветна подготовка за започнување на сопствен бизнис и самовработување.
☐ Професионалното и неформалното образование обезбедуваат добра и соодветна подготовка за започнување сопствен бизнис и самовработување.

Ве молиме оценете ја практичната ориентираност на системот за образование и обука за претприемништво

(1 = незадоволително; 2 = задоволително, 3 = добро, 4 = многу добро)

	1	2	3	4	Не можам да проценам
Практична ориентираност на системот за образование и обука за претприемништво	☐	☐	☐	☐	☐

Ве молиме објаснете подетално:

8. Каква е расположливата деловна инфраструктура во општина Струмица/Југоисточниот плански регион за поддршка на претприемништвото, младите кои сакаат да започнат сопствен бизнис и самовработување?

- ☐ Организации и институции кои нудат разни правни, сметководствени и друг вид на деловни услуги
- ☐ Информациски и комуникациски технологии
- ☐ Комунални услуги (енергија, затоплување, вода, канализација)
- ☐ Транспортни услуги
- ☐ Земјиште
- ☐ Канцелариски простор
- ☐ Друго _____

9. Какво е Вашето мислење за општоприфатените општествени норми во однос на претприемништвото во Општина Струмица/ Југоисточниот плански регион?

- ☐ Средината во регионот силно го поддржува успехот постигнат преку лични напори.
- ☐ Средината во регионот ја цени самостојноста и личната иницијатива.
- ☐ Средината во регионот поттикнува превземање на претприемнички ризици.
- ☐ Средината во регионот поттикнува креативност и иновации.
- ☐ Средината во регионот ја акцентира личната одговорност (а не колективната) во однос на управувањето со сопствениот живот.

Ве молиме објаснете подетално:

II. ОБУКИ И ПОДДРШКА ДОСТАПНИ ЗА МЛАДИТЕ ЛУЃЕ ВО ОПШТИНА СТРУМИЦА/ ЈУГОИСТОЧНИОТ ПЛАНСКИ РЕГИОН

10. Кои консултантски услуги и обуки за започнување на сопствен бизнис и самовработување им се достапни на младите во општина Струмица/ Југоисточниот плански регион?

10.1. Консултантски услуги:

- а. _____
- б. _____
- в. _____

10.2. Обуки:

- а. _____
- б. _____
- в. _____

10.3. Какви консултантски услуги и обуки недостасуваат во општина Струмица/ Југоисточниот плански регион?

- а. _____
- б. _____
- в. _____

11. Дали сметате дека достапните консултантски услуги и обуки за започнување сопствен бизнис ја задоволуваат побарувачката и потребите на младите луѓе во општина Струмица/ Југоисточниот плански регион? Доколку НЕ, Ве молиме дадете препораки како подобро да се усогласат побарувачката и потребите на младите луѓе со достапната понуда на достапните консултантски услуги и обуки?

12. Како ги оценувате резултатите од досега понудените консултантски услуги и спроведените обуки за започнување сопствен бизнис и самовработување во Општина Струмица/ Југоисточниот плански регион?

13. Според Вас, каков вид на поддршка им треба на младите за започнување сопствен бизнис и самовработување?

- а. _____
б. _____
в. _____
г. _____
д. _____

14. Според Вас, кои теми (за обуки) би биле интересни за младите и би ги мотивирале да започнат сопствен бизнис или да обезбедат самовработување?

- а. _____
б. _____
в. _____

III. ДОСТАПНО ФИНАНСИРАЊЕ ЗА МЛАДИНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО ВО ПРЕКУГРАНИЧНИОТ РЕГИОН

15. Кои се главните извори на финансирање кои се достапни за младите луѓе за започнување на сопствен бизнис?

- ☐ Заеми/ кредити
☐ Финансиска поддршка од државата
☐ Приватно финансирање (на пр. бизнис ангели и приватни инвеститори)
☐ ЕУ и други организации кои обезбедуваат грантови
☐ Друг вид на финансирање _____

16. Дали моменталното ниво на финансирање и финансиски инструменти ги задоволуваат потребите на младите претприемачи во Струмица/ Југоисточниот плански регион?

17. Дали младите имаат пристап до извори на финансирање за започнување бизнис или самовработување? Под какви услови можат младите да добијат финансирање? Доколку пристапот до такво финансирање е отежнат, Ве молиме споделете некои идеи како овој пристап би можел да се подобри.

18. Дали сметате дека информациите за достапните извори на финансирање за започнување на сопствен бизнис или самовработување им се достапни на младите луѓе во Струмица/ Југоисточниот плански регион? Дали младите знаат каде да ги најдат таквите информации?

IV. УСПЕШНИ ПРОЕКТИ И ИНИЦИЈАТИВИ ЗА МЛАДИНСКО ПРЕТПРИЕМНИШТВО

19. Дали можете да наведете барем три успешни проекти/ иницијативи за поддршка на младинско претприемништво, за започнување сопствен бизнис или самовработување, кои се реализирани во општина Струмица/ Југоисточниот плански регион во последните две години?

- а.

- б.

- в.

20. Дали можете да посочите тековни иницијативи/ програми или проекти за поддршка на младинско претприемништво, за започнување на сопствен бизнис или самовработување во општина Струмица/ Југоисточниот плански регион?

- а.

- б.

- в.

21. Дали би можеле да дадете примери за успешни приказни/ добри практики во областа на младинското претприемништво, започнување на сопствен бизнис или самовработување во општина Струмица/ Југоисточниот плански регион?

- а.

- б.

- в.

Дали би сакале да добивате дополнителни информации за планираните активности и настани во рамки на проектот „Поттикнување на младинското претприемништво и зголемување на потенцијалот за вработување преку вмрежување и градење капацитети (Старт-ап Академија Бугарија – Македонија)“?

- ☐ ДА
- ☐ НЕ

Доколку ДА, Ве молиме оставете валидна е-маил адреса за повратни информации:

@

Ви благодариме што бевте дел од ова истражување!

Повеќе информации за нашиот проект можете да најдете на: www.startup-bgmk.eu

Лајкнете ја нашата Facebook страница: **Start-up Academy BG-MK**

Ова истражување е спроведено со поддршка на Европската Унија, преку ИНТЕРРЕГ – ИПА програмата за прекугранична соработка Бугарија – Македонија ССИ бр. 2014ТС16I5СВ006. За содржината на истражувањето единствена одговорност сноси Здружението Туристички сојуз - Струмица и на ниеден начин не го одразува мислењето на Европската Унија или Органот за управување на програмата.

Приложение 3: Вџпросник за онлайн проучване (на Български език)

Уважаеми участници,

В стремежа си да създадем благоприятна среда за развитие на младежкото предприемачество в трансграничния регион на България и Македония (област Благоевград и Югоизточен планов регион), провеждаме проучване, което цели да идентифицира конкретните нужди на младите хора – потенциални предприемачи, които искат да започнат собствен бизнес или да развият вече съществуващ такъв. В рамките на проучването ще анализираме мотивите, мненията, перспективите и нуждите на ученици и младежи от Област Благоевград на възраст от 16 – 29 години. Отговорите ще бъдат третирани поверително и анонимността Ви е гарантирана, а данните ще бъдат обработвани само в обобщен вид. Предварително Ви благодарим за отделеното време и усилия. Попълването на въпросника не би трябвало да отнеме повече от **десет минути**.

За допълнителна информация и при интерес от Ваша страна за запознаване с обобщените резултати от проучването, може да ни пишете на адрес: office@bicc-sandanski.org

ИНФОРМАЦИЯ ЗА УЧАСТНИКА

- Възраст _____ години
- Пол
- ☐ М
- ☐ Ж
- Местоживеене _____
- Настоящо занимание
- ☐ Учащ/ а в гимназия – клас _____ (8, 9, 10, 11 или 12)
- ☐ Учащ/ а в университет – година _____ (1, 2, 3, 4 или 5)
- ☐ Безработен/а
- ☐ Нает/а в фирма / организация
- ☐ Собственик на бизнес
- Ниво на образование
- ☐ Не завършил/а основно образование
- ☐ Основно образование
- ☐ Не завършил/а средно образование
- ☐ Учащ/а средно образование
- ☐ Завършил/а средно образование
- ☐ Непрофилирано
- ☐ Професионално
- ☐ Учащ/а в университет
- ☐ Завършил/а университет
- ☐ Следдипломно обучение (магистърска степен или друга по-висока)

Част I. ОСНОВНИ ВЪПРОСИ

1. Имате ли ясна представа какво ще предприемете в професионален план в бъдеще?

- ☐ ДА
- ☐ НЕ

2. Какво предпочитате ?

- ☐ Предпочитам да имам собствен бизнес.
- ☐ Предпочитам да бъда служител.

3. Смятате ли, че предприемачеството е добър избор за кариера?

- ☐ ДА
- ☐ НЕ

4. Какво Ви мотивира да стартирате собствен бизнес?

- ☐ Необходимост
- ☐ Несигурността в настоящата ми работа
- ☐ Липсата на работа
- ☐ Конфликтите на работното място

- ☐ Неудовлетвореност от условията
☐ Липсата на алтернатива
☐ **Възможност**
☐ Признание
☐ Независимост
☐ Постигане
☐ Личностно развитие
☐ Парите и материалната обезпеченост

5. Моля, оценете възможностите за започване на собствен бизнес в трансграничния регион.

(1 = незадоволително; 2 = задоволително, 3 = добро, 4 = много добро)

	1	2	3	4	Не мога да преценя
Възможности за започване на собствен бизнес в област Благоевград	☐	☐	☐	☐	☐

6. Ако възнамерявате да стартирате собствен бизнес, кой сектор от икономиката бихте определили като най-привлекателен за населеното място / района, в който живеете?

- ☐ Земеделие
☐ Горско стопанство
☐ Рибарство
☐ Минно дело и добив на минерали и камък
☐ Храни и напитки
☐ Текстил
☐ Химия
☐ Метали
☐ Машини
☐ Индустрия - друго
☐ Строителство
☐ Хотели
☐ Ресторанти
☐ Транспорт
☐ Информационни и комуникационни технологии /ИКТ/
☐ Недвижими имоти
☐ Охрана
☐ Образование (езици, компютри, и т. н.)
☐ Здраве (частно)
☐ Социални въпроси (частни)
☐ Консултиране в сферата на _____
☐ Персонални услуги(ремонт, поддръжка)
☐ Търговия със земеделски продукти
☐ Търговия - друго _____
☐ Администрация
☐ Друго _____

7. Според Вас, кое е изброените е най-важно за стартиране на собствен бизнес?

- ☐ Първоначалния капитал

- ☐ Идеята за бизнес
- ☐ Предприемачески познания и умения
- ☐ Подкрепата от консултанти
- ☐ Подкрепата от семейство и приятели
- ☐ Друго _____

8. Според Вас, кои са основните причини младите хора да се страхуват да започнат собствен бизнес?

- ☐ Няма достатъчно идеи за бизнес
- ☐ Няма достатъчно средства
- ☐ Няма доверие на институциите
- ☐ Страхуват се да поемат риск
- ☐ Смятат, че е по-лесно да работиш за друг
- ☐ Не получават признание от обществото
- ☐ Друго _____

Част II. СПЕЦИФИЧНИ ВЪПРОСИ

II.1. ДОСТЪП ДО ФИНАНСИ

9. Ако възнамерявате да започнете собствен бизнес, кой източник за набиране на първоначален капитал бихте използвали?

- ☐ Лични спестявания
- ☐ Заем от семейство/ приятели
- ☐ Заем/ кредит от банка
- ☐ Държавни субсидии за стартиращ бизнес или самостоятелна заетост
- ☐ Европейски средства
- ☐ Друго _____

10. Запознати ли сте с възможностите за финансиране на стартиращ бизнес и самостоятелна заетост на млади предприемачи в област Благоевград?

- ☐ ДА
- ☐ НЕ

Ако ДА, моля уточнете:

11. Знаете ли къде може да намерите информация за възможностите за финансиране на стартиращ бизнес от млади предприемачи?

- ☐ ДА
- ☐ НЕ

Ако ДА, моля уточнете:

12. Разполагате ли с бизнес план за финансиране на идеята си?

- ☐ ДА

☐ НЕ

Ако ДА, от къде придобихте умения за разработването на такъв?

- ☐ Образование / обучение
☐ Платих за услугата
☐ Интернет
☐ Специализирана литература
☐ Бизнес подпомагащи организации
☐ Получих подкрепа от друг предприемач/ментор
☐ Друго _____

II.2. ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ПОЗНАНИЯ И УМЕНИЯ

13. Имате ли образование в сферата на предприемачеството?

- ☐ ДА
☐ НЕ

14. Как бихте оценили познанията и уменията си за стартиране на собствен бизнес.

(1 = недостатъчни; 2 = ниски, 3 = задоволително, 4 = много добри, 5 = отлични)

	1	2	3	4	Не зная
Познания и умения за стартиране на собствен бизнес	☐	☐	☐	☐	☐

15. Моля, оценете важността на всяко от изброените предприемачески умения за стартиране на собствен бизнес?

(1 = въобще не е важно, 2 = важно е донякъде, 3 = важно, 4 = много важно)

	1	2	3	4	Не зная
Личната дисциплина	☐	☐	☐	☐	☐
Способност за поемане на риск	☐	☐	☐	☐	☐
Способност за създаване на иновативен продукт / услуга	☐	☐	☐	☐	☐
Адаптивност към промени	☐	☐	☐	☐	☐
Постоянство	☐	☐	☐	☐	☐
Инициативност	☐	☐	☐	☐	☐
Активно слушане	☐	☐	☐	☐	☐
Работа в мрежа	☐	☐	☐	☐	☐
Способност за идентифициране на възможности	☐	☐	☐	☐	☐
Лидерство	☐	☐	☐	☐	☐
Способност за работа в екип	☐	☐	☐	☐	☐
Друго _____	☐	☐	☐	☐	☐

16. Моля, оценете важността на всяко от изброените управленчески умения за стартиране на собствен бизнес?

(1 = въобще не е важно, 2 = важно е донякъде, 3 = важно, 4 = много важно)

	1	2	3	4	Не зная
Бизнес планиране	☐	☐	☐	☐	☐
Финанси	☐	☐	☐	☐	☐
Счетоводство	☐	☐	☐	☐	☐
Продажби	☐	☐	☐	☐	☐
Маркетинг	☐	☐	☐	☐	☐
Управление на човешки ресурси	☐	☐	☐	☐	☐
Вземане на решения	☐	☐	☐	☐	☐
Мотивация	☐	☐	☐	☐	☐
Комуникация	☐	☐	☐	☐	☐
Научно-изследователска и развойна дейност	☐	☐	☐	☐	☐
Управление на проекти	☐	☐	☐	☐	☐
Друго _____	☐	☐	☐	☐	☐

II.3. ДОСТЪП ДО КОНСУЛТАНТСКИ УСЛУГИ И ОБУЧЕНИЯ ЗА СТАРТИРАЩ БИЗНЕС И САМОСТОЯТЕЛНА ЗАЕТОСТ

17. Досега участвали ли сте в обучение за стартиране на бизнес и самостоятелна заетост?

☐ ДА

☐ в училище

☐ в университет

☐ външни курсове / обучения / семинари

☐ НЕ

Ако ДА, моля посочете тематиката на обученията, в които сте участвал/а:

☐ Съставяне на бизнес план

☐ Маркетинг

☐ Финанси

☐ Комуникационни умения

☐ Управленчески умения

☐ Друго _____

18. Ползвали ли сте консултантски услуги за стартиране на бизнес или самостоятелна дейност?

☐ ДА

☐ в училище

☐ в университет

☐ от други организации (НПО, бизнес центрове, частни консултантски фирми и др.)

☐ НЕ

Ако ДА, моля посочете какъв тип услуги сте получил/а:

- ☐ Консултантски услуги за създаване на фирма
- ☐ Разработване на бизнес план
- ☐ Консултиране на управлението
- ☐ Финансово консултиране
- ☐ Правни съвети
- ☐ Съвети за права за собственост, патенти, търговски марки
- ☐ Друго _____

II.4. ПОДКРЕПА ЗА СТАРТИРАНЕ НА БИЗНЕС И САМОСТОЯТЕЛНА ЗАЕТОСТ ОТ МЛАДИ ПРЕДПРИЕМАЧИ

19. Какъв вид подкрепа бихте искали да получите от организация /фирма/ или експерт, които предоставят подкрепа за стартиращ бизнес?

- ☐ Специализирано обучение по дадена тема
- ☐ Бюлетин/ брошури/ листовки
- ☐ Информация за достъп до финансиране
- ☐ Консултантски услуги за създаване на фирма
- ☐ Съвети за изготвяне на бизнес план
- ☐ Консултиране на управлението
- ☐ Правни съвети
- ☐ Съвети за права за собственост, патенти, търговски марки
- ☐ Свързване с потенциални финансиращи организации / фондове / програми
- ☐ Друго _____

20. Какъв вид обучения бихте искали да получите от организации/ фирми/ експерти, предлагащи подкрепа за стартиране на бизнес или самостоятелна заетост?

- ☐ Разработване на бизнес план
- ☐ Създаване на фирма
- ☐ Маркетинг
- ☐ Финанси
- ☐ Комуникационни умения
- ☐ Управленски умения
- ☐ Лидерски умения
- ☐ Креативност и новаторство
- ☐ Умения за работа в мрежа
- ☐ Друго _____

II.5. КУЛТУРНИ И СОЦИАЛНИ АСПЕКТИ НА МЛАДЕЖКОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

21. Какви са Вашите хобита и занимания?

- ☐ Спорт
- ☐ Музика
- ☐ Кино
- ☐ Театър

- ☐ Изкуства и занаяти
- ☐ Компютърни игри
- ☐ Книги и литература
- ☐ Информационни технологии / Интернет / Мобилни приложения и услуги
- ☐ Пътуване
- ☐ Друго _____

22. Мотивирани ли сте да научавате нови неща и да участвате в социални/ обучителни инициативи за повишаване на Вашите предприемачески умения и възможности?

- ☐ ДА
- ☐ НЕ

23. Желаете ли да получавате допълнителна информация за планирани дейности и събития по проект "Start-up Academy BG-MK"?

- ☐ ДА
- ☐ НЕ

Ако да, моля оставете актуален email за обратна връзка: _____

Благодарим Ви, че бяхте част от това проучване!

Повече информация за нашия проект може да намерите на: www.startup-bgmk.eu

Харесайте страницата ни в Facebook: **Start-up Academy BG-MK**

Настоящото проучване е осъществено със съдействието на Европейския Съюз.

За съдържанието на проучването отговорност носи единствено Сдружение Бизнес информационен и консултантски център - Сандански и не може по никакъв начин да отразява мнението на Европейския Съюз

Приложение 4: Въпросник за интервюта с представители на целевите групи (на Български език)

Уважаеми участници,

В стремежа си да създадем благоприятна среда за развитие на младежкото предприемачество в трансграничния регион на България и Македония (област Благоевград и Югоизточен планов регион), провеждаме проучване, което цели да идентифицира конкретните нужди на младите хора – потенциални предприемачи, които искат да започнат собствен бизнес или да развият вече съществуващ такъв.

Посредством провеждането на настоящото интервю и на база на Вашия професионален опит ще се опитаме да определим от какви обучения и подкрепа имат нужда младите хора, за да повишат своя предприемачески дух и мотивация за стартиране на бизнес. Освен това ще идентифицираме и някои успешни проекти и инициативи за младежко предприемачество, които биха послужили, като стимул и мотивация за младите хора от района.

Отговорите ще бъдат третирано поверително и анонимността Ви е гарантирана, а данните ще бъдат обработвани само в обобщен вид. Предварително Ви благодарим за отделеното време и усилия. Надяваме се, че дискусията по време на интервюто, основано на този въпросник, няма да отнеме повече от **30 минути**.

За допълнителна информация и при интерес от Ваша страна за запознаване с обобщените резултати от проучването, може да ни пишете на адрес: office@bicc-sandanski.org

ОБЩА ИНФОРМАЦИЯ

- A.1. Държава: _____
- A.2. Населено място: _____
- A.3. Дата: _____
- A.4. Интервюиран: _____
- A.5. Интервюиращ: _____

ИНФОРМАЦИЯ ЗА УЧАСТНИКА

- Възраст _____ години
- Пол
- ☐ М
- ☐ Ж
- Местоживеее _____
- Организация
- ☐ Държавна организация
- ☐ Местна власт
- ☐ Бизнес подпомагаща организация
- ☐ Друга неправителствена организация
- ☐ Частна фирма
- ☐ Университет
- ☐ Доставчик на професионално обучение

☐ Друго _____

⇒ Длъжност в организацията _____

⇒ Опит в сферата на младежкото предприемачество _____ години

I. НАСТОЯЩИ УСЛОВИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА МЛАДЕЖКОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ТРАНСГРАНИЧНИЯ РЕГИОН

1. Какви възможности за стартиране на собствен бизнес съществуват за младите хора в Област Благоевград?

- а. _____
б. _____
в. _____
г. _____
д. _____

2. Как бихте ги оценили тези възможности?

(1 = незадоволителни; 2 = достатъчни, 3 = на добро ниво, 4 = на много високо ниво)

	1	2	3	4	Не зная
Възможности за стартиране на собствен бизнес за младите хора в Област Благоевград	☐	☐	☐	☐	☐

3. Кои са основните фактори, които влияят негативно на предприемаческата среда в област Благоевград?

- ☐ Финансова помощ (достъп до финансиране)
☐ Неефективност на държавните институции
☐ Неефективност на икономическите политики
☐ Липса на последователни икономически политики
☐ Липса на достатъчно държавни програми и инструменти в подкрепа на бизнеса
☐ Инфлация
☐ Корупция
☐ Икономически климат
☐ Рамкови условия за осъществяване на бизнес
☐ Данъци
☐ Разходи за труд, регулации
☐ Липса на високо квалифицирани кадри
☐ Липса на ниско квалифицирани кадри
☐ Неподходяща инфраструктура
☐ Липсата на достатъчно научноизследователска и развойна дейност
☐ Потенциал за иновации
☐ Образование
☐ Възможности за обучения

- ☐ Консултантски услуги
- ☐ Предприемачески познания и умения
- ☐ Достъпност до пазари
- ☐ Културни и социални норми
- ☐ Политически, институционален и социален контекст
- ☐ Ниска конкурентоспособност на икономиката
- ☐ Високи постоянни разходи (разходи за енергия, отопление, телефон, интернет и комуникации)
- ☐ Недостиг на суровини
- ☐ Информация
- ☐ Друго _____

Моля обяснете по-подробно:

4. Кои са силните страни на предприемаческата среда в област Благоевград?

- а. _____
- б. _____
- в. _____
- г. _____
- д. _____

Моля обяснете по-подробно:

5. Какво мотивира младите хора от област Благоевград да започнат собствен бизнес?

- ☐ **Необходимост**
 - ☐ Несигурна работа
 - ☐ Липсата на работа
 - ☐ Конфликтите на работното място
 - ☐ Неудовлетвореност от условията
 - ☐ Липсата на алтернатива
- ☐ **Възможност**
 - ☐ Признание
 - ☐ Независимост
 - ☐ Постигане
 - ☐ Парите и материалната обезпеченост
 - ☐ Богатство

6. Според Вас, какво обезкуражава младите хора от област Благоевград да започнат собствен бизнес?

- ☐ Няма достатъчно идеи за бизнес
- ☐ Няма достатъчно средства
- ☐ Няма доверие на институциите
- ☐ Страхуват се да поемат риск
- ☐ Смятат, че е по-лесно да работиш за друг

- ☐ Не получават признание от обществото
- ☐ Друго _____

Моля, обяснете по-подробно:

7. Какво е мнението Ви за образованието по предприемачество в област Благоевград?

- ☐ По време на началното и основно образование се насърчават креативността, самостоятелността и личностното развитие.
- ☐ Началното и основно образование насочват вниманието върху предприемачеството, стартирането на бизнес и самостоятелната заетост
- ☐ Колежите и университетите осигуряват добра и подходяща подготовка за стартиране на собствен бизнес и самостоятелна заетост.
- ☐ Образованието в сферата на бизнеса и управлението осигурява добра и подходяща подготовка за стартиране на собствен бизнес и самостоятелна заетост
- ☐ Професионалното и последващо образование осигуряват добра и подходяща подготовка за стартиране на собствен бизнес и самостоятелна заетост.

Моля, оценете практическата насоченост на системата за образование и обучение по предприемачество

(1 = незадоволително; 2 = задоволително, 3 = добро, 4 = много добро)

	1	2	3	4	Не мога да преценя
Практическа насоченост на системата за образование и обучение по предприемачество	☐	☐	☐	☐	☐

Моля, обяснете по-подробно:

8. Каква е наличната инфраструктура в област Благоевград в подкрепа на млади хора, които искат да започнат собствен бизнес?

- ☐ Организации и институции предлагащи правни, счетоводни и друг вид услуги
- ☐ Информационни и комуникационни технологии
- ☐ Комунални услуги (енергия, отопление, вода, канализация)
- ☐ Транспортни услуги
- ☐ Налична свободна земя
- ☐ Офис пространства
- ☐ Друго _____

9. Какво е мнението Ви за общоприетите обществени норми по отношение на предприемачеството в област Благоевград?

- ☐ Обществото силно подкрепя успеха, постигнат чрез лични усилия.
- ☐ Обществото цени самостоятелността и личната инициатива.
- ☐ Средата в региона насърчава предприемането на предприемачески рискове.
- ☐ Средата в региона насърчава креативността и иновациите.
- ☐ Средата в региона акцентира върху личната отговорност (а не на колективната).

Моля, обяснете по-подробно:

II. ОБУЧЕНИЯ И ПОДКРЕПА ЗА МЛАДИТЕ ХОРА В ОБЛАСТ БЛАГОЕВГРАД

10. Какви консултантски услуги и обучения за стартиране на собствен бизнес и самостоятелна заетост са налични за младите хора в област Благоевград?

10.1. Консултантски услуги:

- а. _____
- б. _____
- в. _____

10.2 Обучения:

- а. _____
- б. _____
- в. _____

10.3 Какви консултантски услуги и обучения липсват в региона?

- а. _____
- б. _____
- в. _____

11. Смятате ли, че наличните консултантските услуги и обучения за стартиращ бизнес, отговарят на търсенето и нуждите на младите хора от област Благоевград? Как тези услуги биха могли да станат по-достъпни и атрактивни за младите хора от региона? _____

12. Как оценявате резултатите от предоставяните към момента консултантски услуги и обучения за стартирането на собствен бизнес и самостоятелна заетост в област Благоевград?

13. Според Вас, от какъв вид подкрепа имат нужда младите хора за стартиране на собствен бизнес и самостоятелна заетост?

- а. _____
- б. _____
- в. _____
- г. _____

Д. _____

14. Според Вас, какви теми (за обучение) ще бъдат интересни за младите хора и ще ги мотивират да стартират собствен бизнес или да бъдат самостоятелно заети?

а. _____

б. _____

в. _____

III. ФИНАНСИРАНЕ ЗА МЛАДЕЖКИ ИНИЦИАТИВИ

15. Какви са основните източници на финансиране, които са достъпни за младите хора за стартирането на собствен бизнес?

☐ Заеми/ кредити

☐ Финансова подкрепа от държавата

☐ Частно финансиране (например бизнес ангели и частни инвеститори)

☐ ЕС и други организации предоставящи безвъзмездно финансиране

☐ Друг вид финансиране

16. Отговаря ли наличното финансиране и финансови инструменти на нуждите на младите хора в региона?

17. Имат ли младите хора достъп до финансиране за стартиращия си бизнес или самостоятелна заетост? Какви са условията, при които младите хора могат да получат финансиране? Ако достъпът до такова финансиране е затруднен, моля споделете Вашето мнение относно как този достъп би могъл да се подобри.

18. Смятате ли, че информацията за възможно финансиране на начинаещ бизнес или самостоятелно заети лица е достъпна и достига до младите хора в региона? Знаят ли младите хора къде да търсят такава информация?

IV. УСПЕШНИ ПРОЕКТИ И ИНИЦИАТИВИ ЗА МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

19. Бихте ли изброили поне три успешни проекта/инициативи за подкрепа на млади предприемачи, начинаещ бизнес или самостоятелна заетост, които са реализирани в област Благоевград в рамките на последните две години?

а. _____

б. _____

в. _____

20. Бихте ли посочили текущи инициативи/ програми или проекти в подкрепа на млади предприемачи, начинаещ бизнес и самостоятелна заетост в региона?

- а. _____
б. _____
в. _____

21. Бихте ли дали примери за успешни истории/ добри практики в сферата на младежкото предприемачество, стартирането на бизнес или самостоятелна заетост в област Благоевград?

- а. _____
б. _____
в. _____

22. Желаете ли да получавате допълнителна информация за планирани дейности и събития по проект "Start-up Academy BG-MK"?

- ☐ ДА
☐ НЕ

Ако да, моля оставете актуален email за обратна връзка: _____

Благодарим Ви, че бяхте част от това проучване!

Повече информация за нашия проект може да намерите на: www.startup-bgmk.eu

Харесайте страницата ни в Facebook: **Start-up Academy BG-MK**

Настоящото проучване е осъществено със съдействието на Европейския Съюз.

За съдържанието на проучването отговорност носи единствено Сдружение Бизнес информационен и консултантски център - Сандански и не може по никакъв начин да отразява мнението на Европейския Съюз.